

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Toplumsal Tarih

TARİH VAKFI

AYLIK TARİH VE KÜLTÜR DERGİSİ • SAYI 136 • NİSAN 2005 •

FİYATI : 5.00 YTL • 5.000.000 TL

Kanuni Sultan Süleyman'ın Nikris Hastalığı

1665-72 Dönemi
Leh, Ukrayna, Rus
Kaynaklarında

Sabetay Sevi

Portre Fotoğraflarının
Cazibesi 1846-1950

Hâtıra-i Uhuvvet

Bilim Üretmeyen
Uygarlık
Evrensel Değildir

Batı Uygarlığı ve Anadolu

YEŞİL GİYSİLİ HERETİK

ROBIN HOOD

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

20. YÜZYIL DÜNYA VE TÜRKİYE TARİHİ

GÖKÇEN ALPKAYA - FARUK ALPKAYA

20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi öğrenci ve öğretmen kitapları uzun yıllar boyunca Tarih Vakfı'nın gündeminde beklemiş bir projenin ilk ürünleridir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın tarih eğitiminin 1930'larda bitirilmeyip 20. yüzyılın tümünü kapsaması ve liselerin dört yıla çıkartılması yönündeki kararını dikkate alarak hazırlanan bu kitabı yenileri izleyecektir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın ders programlarını ve kitaplarını köklü bir biçimde yenileme çabaları Tarih Vakfı tarafından en aktif bir biçimde desteklenecektir. Binlerce seçimi ve tartışmayı içeren bir süreçle, görsel malzemelerin, haritaların, bölgelerin, yan ve ana metinlerin hazırlanıp tek ve özgün bir eğitim malzemesi bütünü haline getirilmesi çetin görevinin tamamlanması, tüm katkıda bulunanların ortak başarısıdır. Bu çok önemli girişimi maddi katkılarıyla olanaklı kılan Avrupa Komisyonu'na çok şey borçluyuz. Elinizdeki kitabın, öğrencilerden, öğretmenlerden, eğitim ve tarih çevrelerinden, velilerden ve tüm ilgili yurttaşlarımızdan alacağı eleştirilerin, yeni ve daha da başarılı çalışmaların en temel güvencesi olacağına inanıyoruz.

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32
www.tarihvakfi.org.tr / yayin@tarihvakfi.org.tr

Toplumsal Tarih

AYLIK TARİH VE KÜLTÜR DERGİSİ
SAYI 136 NİSAN 2005

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI Adına Sahibi
Orhan Silier

Yayın Danışmanı
Zafer Karaca

Yayın Koordinatörü
Murat Dirican

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Müsemma Sabancıoğlu

Yayın Hazırlık Grubu
Hülya Hatipoğlu
Aziz Ufuk Kılıç
Hüseyin Köker
Sedat Şenoğlu
Özgür Tek

Teknik Hazırlık-Grafik Uygulama
Nergis İşbilen

Bilimsel Danışma Kurulu
Tufan Buzpınar
Gökhan Çetinsaya
Pınar Emiralioğlu
Cengiz Kırli
Mustafa H. Sayar
Selçuk Akşin Somel

Kapak Tasarım
3TASARIM
www.3tasarim.com

Renk Ayırımı
7 RENK
0 212 217 98 89

Baskı
PROMAT Basım Yayın
0 212 690 63 63
www.promat.com

Dağıtım
YAYSAT
0 212 622 22 22
www.yaysat.com.tr

Reklam ve Abonelik
TARİH VAKFI
0 212 233 21 61/15
0 212 234 32 90 (faks)

Bir Yıllık Abone Bedeli
50,00 YTL (50.000.000 TL)

İletişim

TARİH VAKFI
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş - İSTANBUL
0 212 227 37 33
0 212 227 37 34
0 212 227 37 32 (faks)

Ankara Temsilciliği
0 312 426 16 54

toptar@tarikhvakfi.org.tr
www.tarikhvakfi.org.tr

Her toplum kendine kahraman ya da kahramanlar arar ve doğrusu, onu bulmakta pek güçlük çekmez; buna ihtiyacı vardır. Kahramanın gerçekliği bile sorgulanabilir ama çoğu kez buna girişmek hemen her düzeyden karşılığını/yanıtını bulur; başka bir deyişle cezasız kalmaz. Çünkü toplum kendini bir bakıma bu kahramanla var eder ve kahramanının varlığını ispatlamak artık bir onur sorunudur; bu bir saplantıya bile dönüşebilir. Robin Hood da böylesi kahramanlardan biri.

Dergimizin bu sayısında, ağırlaşan gündemden uzaklaşarak, biraz da 23 Nisan Çocuk Bayramı'na nazire, kapağımızda Robin Hood'a yer verdik. Semih Aktekin dergimiz için İngiltere'de Nottingham Üniversitesi, Yerel Tarih Merkezi (Centre for Local History) yöneticisi David Marcombe'la bir söyleşi yaptı. Geç ortaçağ, erken modern çağ tarihçisi olan Marcombe, Robin Hood üzerine de araştırmalar yapmış bir isim. Robin Hood'la ilgili ilginç ayrıntılar veren Marcombe, bu efsanenin kökenlerini, tarih içinde aldığı biçimleri ve bu efsanenin nasıl bir işleve sahip olduğunu değerlendirdi: "Ben Robin Hood'un gerçek bir insan olmaktan ziyade o dönem insanların beklenti ve düşüncelerini yansıtan, egemen düzene karşı alternatif bir kahraman olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla bir tarihçi olarak, o dönem yazılmış metinlerdeki Robin hikâyelerinde gerçek bir insan aramak yerine, Robin efsanelerinin, üretildikleri dönemde nasıl bir ihtiyaca cevap verdikleri üzerinde düşünmek gerektiğini savunuyorum..."

Sencer Şahin'in "Bilim Üretmeyen Uygarlık Evrensel Değildir - Batı Uygarlığı ve Anadolu" başlıklı makalesiyse bu sayının, önde tutmak istediğimiz, bir başka konusu. Doğu'yu ve Batı'yı Anadolu coğrafyası üzerinden ilişkilendiren Şahin, "Bu ilişkiyi rasyonel olarak tanıyıp özümsemeden, yasal düzenlemeler ve duygusal zorlamalarla ne Avrupa toplumu olunur ne de onun yaratıcı niteliği elde edilebilir. O bakımdan, bu ülkenin insanları olarak 'Batı' tanımındaki içerik ve gerçeği temelden kavramamız ve kendimize insanlık aleminde ona göre bir yol çizmemiz ve bir rol vermemiz gerekmektedir..." yönündeki temel savını, Anadolu uygarlıkları üzerinden enine boyuna tartışıyor.

Bu arada, geçen sayımızda Hüseyin Köker'in makalesinin "Anadolu'da Roma Hakimiyetinin Zor Yılları / Mithridates Savaşları" biçimindeki başlığı, "Anadolu'da Roma Hakimiyetinin Sonu / Mithridates Savaşları" olarak yayınlandı. Bu hatamızı okuyucularımızın hoş göreceğini umuyoruz.

Murat Dirican

Haberler...

Zeugma'da Çalışmalar Hızlanacak

Gaziantep'in Nizip ilçesi yakınında bulunan ve Birecik Barajı havzasında kalan Zeugma Antik Kenti'nde 10 yıl önce başlayan kurtarma kazıları, ödenek yeter-sizliğinden dolayı yavaş ilerliyor. Çeşitli ülkelerden yaklaşık 40 kişilik ekibin görev aldığı kazı çalışmaları, yılda sadece üç ay yapılabiliyor

Zeugma Antik Kentinde yer alan mozaiklerin amamen gün yüzüne çıkarılması için yıl içinde en az 10 ay kazı yapılması gerekiyor. Bilim adamları bu koşullarda çalış-

ılması halinde mozaiklerin ancak 33 yılda tamamen ortaya çıkarılabileceğini belirtiyor. Ancak, bilim adamları kazıların bugünkü çalışma temposuyla devam etmesi durumunda, bu eserlerin ortaya çıkartılmasının 300 yıllık bir zamanda gerçekleşebileceğini belirtiyorlar. Baraj suları altında kalacak olan ören yerindeki eşsiz tarihi ve kültürel eserlerin gün yüzüne çıkarılması çalışmalarının daha hızlı bir şekilde yapılması ve kurtarma kazılarında çalışan eki-

bin sayısı ile çalışma süresinin de artırılması gerekiyor. Başbakan'ın Kültür ve Turizm Bakanlığı'na verdiği talimatla bu yöndeki çalışmalar hızlandırılacak.

www.zeugmaweb.com

Alman Arkeoloji Enstitüsü Etkinlikleri

İstanbul Alman Arkeoloji Müzesi Kış Sezonu Konferansları kapsamında 7 Nisan'da Prof. Dr. Kay Kohlmeyer, Halep'in Hava Tanrısı Tapınağıyla ilgili bir seminer verecek. Semineri dili Almanca'dır.

14 Nisan'da İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Zeynep Ahunbay "Zeyrek Camii ve Restorasyon Çalışmaları" başlıklı bir seminer verecek, seminer dili İngilizce. 28 Nisan'da Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Şubesi'nden Prof. Dr. Adolf Hoffman, "2004 yılı İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Çalışmalarından izlenimler" başlıklı, İngilizce, Almanca bir sunum yapacak.

Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından düzenlenen bir dizi söyleşinin Nisan ayı takvimi ise şöyle: 4 Nisan'da "Karadeniz Araştırmaları" başlıklı söyleşi ile Dr.

Martin Langner; 18 Nisan'da "Milet Hakkında Yorumlar" başlıklı söyleşi ile Dr. Alexander Herda; 25 Nisan'da "Ephosus Kybelesi" başlıklı söyleşi ile Dr. Feriştah Soykal.

Toplantılar Enstitüde gerçekleşecek: Gümüşsuyu / Ayazpaşa Camii Sok. 48. Ayrıntılı bilgi almak isteyenler 212 252 34 90 numaralı telefonu arayabilirler.

Anadolu Üniversitesi'nde Sempozyum

Anadolu Üniversitesi, Tarih Kulübü, Nisan ayında "Geleceğin Tarihçileri Tarihi Tartışıyor" başlıklı bir sempozyum düzenliyor. 21-22 Nisan'da yapılacak sempozyum, Anadolu Üniversitesi Kongre Merkezi Salon Anadolu'da düzenlenecek. Sempozyumla ilgili ayrıntılı bilgi almak isteyenler 222 335 05 80 numaralı telefonu arayabilirler.

Çanakkale Savaşı Hakkında Uluslararası Konferans

"90. Yıldönümünde Çanakkale Savaşlarını Düşünürken", "Gallipoli in Retrospect, 90 Years On" başlıklı konferans Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi tarafından 21-22 Nisan'da Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Kampüsü Truva Kültür Merkezi'nde düzenlenecek. İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Merkezi'nden Alexandre Toumarkine, savaşta yazılan mektupların akademik kaynak olarak değerlendirilmesi; Boğaziçi Üniversitesi'nden Gün Kut, 18 Mart'ın "kahraman"ı Cevat Paşa; Tel Aviv Üniversitesi'nden Yigal

Sheffy "Gelibolu'da Kimyasal Savaş"; İngiltere'deki Brunel Üniversitesi'nden Matthew Hughes, Gelibolu'daki Fransız ordusu hakkında tebliğ sunacaklar. Uluslararası pek çok akademisyenin katılacağı konferans programıyla ilgili ayrıntılı bilgi Araştırma Görevlisi Gürol Baba'dan alınabilir:

<gurolbaba@comu.edu.tr.>

Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, 1992'de Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı olarak kurulmuş. Amacı, bu savaşın Türk ve dünya tarihindeki yeri, önemi gibi konuları araştırmak; bu alanda yurtiçi ve yurtdışında yayımlanmış, belge ve eserleri toplayıp bir arşiv ve kitaplık oluşturmak, yayımlar yapmak, bilimsel toplantılar düzenlemek ve bu amaçla, yurtiçi ve yurtdışındaki kurumlarla işbirliği yapmak olarak belirlenmiş.

Anavarza Yardım Bekliyor

Adana'nın Kozan ilçesine bağlı Dilekkaya Köyü'nde yer alan antik Anavarza kenti, kazı ve restorasyon çalışmaları için sponsor arıyor. KOZVAK'ın (Kozan ve Çevresi Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği), kenti turizme kazandırmak ve ayağa kaldırmak için yaptığı çalışmalar ne yazık ki bu güne kadar bir sonuç vermedi. Ancak,

İstanbul Üniversitesi Restorasyon Bölümü'nden bir ekip kentin ön restorasyon projesini çizebildi. Özellikle, kentin en önemli ve en sağlam yapısı olan Alakapı'nın, yıkılma tehlikesine karşı bir an önce restore edilmesi gerekiyor.

Antik dönem Kilikia'sının önemli bir merkezi olan Anavarza kenti, MÖ 1. yüzyılda bir Roma merkezi olarak kurulmuş ve bölgede düzenlenen olimpiyat ve oyunların merkezi olmuştur. 525 ve 565 yıllarındaki depremlerden sonra Bizans imparatoru Justinianus tarafından onartılan kent, 8. yüzyıldan itibaren de Abbasiler, Selçuklular, Bizans ve Haçlılar arasında sürekli el değiştirmiş bir süre de Ermeni kralığının merkezi olmuştur.

İslam Arkeolojisi Konferansı

IRCICA tarafından konusunda düzenlenecek toplantıların ilki olma özelliğini taşıyan 1. Milletlerarası İslam Arkeolojisi Kongresi 8-10 Nisan'da düzenleniyor. Bu toplantı ile ilmi bir forum oluşturarak dünyanın her yerinden araştırma, eğitim ve kazılar yoluyla İslami devir arkeolojisi konusunda çalışmalar yapan arkeolog, bilim adamı, müze ve kütüphane müdürlüğünün belirli aralarla bir araya getirilmesi hedefleniyor.

Kongrenin amacı genel olarak İslami devir arkeolojisiyle ilgili eserlerin değerlendirilmesi, restorasyonu, korunması için milletlerarası işbirliği sağlamak. Kongrenin düzenlenmesi kararı 10-11 Aralık 2002'de düzenlenen 18. IRCICA İdare heyeti toplantısında alınmış. İdare heyeti IRCICA'nın araştırma sahalarından biri olan İslami devir arkeolojisinin karşılaştığı problemler, bu konudaki ihtiyaçları ve gelişmeleri ortaya koyar amacıyla; bir ilk adım olması için toplantının düzenlenmesini tavsiye etmiş. Kongrenin

arkeoloji, sanat tarihi ve müzecilik uzmanlarından oluşan Birinci Hazırlık Komitesi 29 Mart 2003'te toplanmış. Ekmeleddin İhsanoğlu, Oktay Aslanapa, Günsel Renda, Rüçhan Arık, Oluş Arık, Gönül Öney, Haşim Karpuz, Ali Osman Uysal, Zeki Sönmez ve Zülküf Yılmaz'dan oluşan komite tecrübe ve gözlemlerine dayanarak konunun ana hatlarını ortaya koymuşlar. İlk kongrede, İslami devir arkeolojisi konusunda karşılaşılan problemler, kazı sonuçlarının açıklanması, kazılar sonucunda elde edilen ve müze koleksiyonlarında yer alan bulguların restorasyon ve korumaları konularına öncelik verilmesi kararlaştırılmış. IRCICA'da düzenlenecek kongre ile ilgili ayrıntılı bilgi 212 259 17 42 numaralı telefondan alınabilir.

Antik Haritaların Tasnifi

British Library koleksiyonundaki atlaslarda yer alan 56.000 haritanın tasnifi on beş yıllık bir çalışmada sonucunda bitirildi. 850-1800 yılları arasında yapılmış, bazılarının çok ender bulunan haritalar ilk defa sınıflandırıldı. British Library'nin hazırladığı 2 CD'lik kataloğda haritalarla ilgili ayrıntılı bilgiler yer almakta; hazırlanan dizine haritanın basılış yeri, yayıncısı ve kartografi gibi başlıklar üzerinden arama yapılabilme. <www.historytoday.com>

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Etkinlikleri

9 Nisan Cumartesi ve 10 Nisan Pazar günleri Şam Yakın Doğu Fransız Enstitüsü'nün desteğiyle, İstanbul'daki Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) ta-

rafından, "Hristiyan Dünyası ile Müslüman Dünyasında Farklı Tarih Yazılışları ve Antik Miras" konulu toplantılar dizisinin ilki düzenlenecek. Toplantıların amacını "uygarlıkların çatışması" kavramına karşı tarih yazılışına başka bir görüş önermek" olarak tanımlayan Enstitü yöneticileri, hedeflerini, "Roma döneminin tarihçilerinden beri süregelen devamlı bir evrime ışık tutmak ve ortak mirasın paylaşımının nasıl olduğunu anlatmak" olarak tanımlıyor.

IFEA tarafından düzenlenen ve Fransız Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilen "Bizans Uygarlığına Çapraz Bakışlar Seminerleri" ise 20 Nisan, saat 19.00'da Michel Balivet'nin Konstantinopolis'te Türkler, 11.-15. yüzyıllar" başlıklı semineri ile devam ediyor.

Fransa, Provence Üniversitesi'nde Türk Dünyası ve Ortaçağ'da Anadolu konularında uzman olan Balivet Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından 2000'de yayınlanan *Şeyh Bedreddin, Tasavvuf ve İsyan* kitabının da yazarı.

Toplantılar hakkında ayrıntılı bilgi almak isteyenler; 212 244 17 17 numaralı telefon aracılığıyla ya da <ifea@ifea-istanbul.net> adresine yazabilirler.

Voyvoda Caddesi Toplantıları

Osmanlı Bankası Müzesi'nde gerçekleştirilen Voyvoda Caddesi Toplantıları'nda 6 Nisan'da İstanbul Bilgi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Soli Özel'in katılıcağı "Küreselleşme ve Uluslararası İlişkilerin Geleceği" konulu bir toplantı gerçekleştirilecek. Turgay Tuna'nın konuşmacı olarak katılıcağı "Bir Zamanlar Bakırköy" başlıklı toplantı ise 13 Nisan'da gerçekleştirilecek. "Türkiye'de 1950 Dönüşümü ve Müzik Üretimine Yansıması" konulu toplantının konuşmacısı ise Aykut Köksal, top-

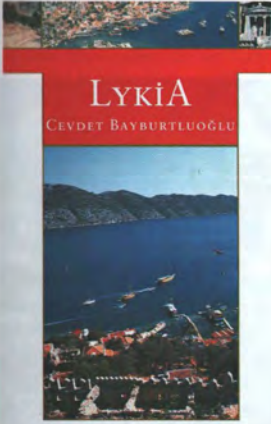
lantının tarihi: 20 Nisan. Son olarak 27 Nisan'da da Neziha Başgele'nin "Roma Çağı Anadolu'sunda İnançlar ve Ritüeller" konulu toplantısı düzenlenecek.

AKMED Nisan Ayı Etkinlikleri

Suna ve İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Nisan ayında da arkeoloji belgesel filmleri gösterimine devam ediyor. 16 Nisan 2005 Cumartesi, saat 14.30'da iki film birden; 1996 yapımı, yönetmen ve prodüktörlüğünü Robert Marshall'ın yaptığı "Büyük İskender" 1997 yapımı olan ve yönetmenliğini Korkmaz Göçmez'in yaptığı "Şapinuva'dan Mektup Var" adlı filmler gösterilecek. 30 Nisan 2005 Cumartesi saat 14.30'da 1999 yapımı ve yönetmenliğini Andrei Konchalovski'nin yaptığı "Odysseus (Homeros'un Büyük Destanı)" adlı film gösterilecek.

AKMED Mart ayında iki yeni yayına imza attı. *Anadolu'da Kalay ve Bronz'un Tarihçesi* isimli kitabın yazarı Oktay Belli, çalışmanın amacını "yaklaşık 4000 yıllık bir zaman dilimi içinde Eskiçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ kaynaklarına göre Anadolu'da kalay yataklarının var olup olmadığını araştırmak ve hangi ülkelerden nasıl,

Suna - İnan Kırac Akademi Medeniyetleri
Araştırma Enstitüsü

kimler tarafından ve ne gibi ticari koşullarda satın alındığını ortaya koymak" olarak belirtiyor.

Cevdet Bayburtluoğlu'nun Lykia isimli kitabı ise Merkez tarafından "Bu seri ile birçok uygarlığa beşiklik yapan ülkemizdeki antik yerleşim yerlerinin tanıtımı, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmaktadır. Seri, bilimsel nitelik taşımakla birlikte, konunun uzmanı olmayanların ve bu kentleri gezecek ziyaretçilerin de anlayabileceği tarzda yazılmış ve çok sayıda görsel malzeme ile desteklenerek, okuyucunun kenti hissetmesi hedeflenmiştir" sunuşuyla tanıtılıyor.

Kitapları edinmek isteyenler <akmed@akmed.org.tr> adresine yazabilir ya da 242 243 42 74 numaralı telefonu arayabilirler.

Botan'ın Egemenleri: Mitanniler

Slirt Botan Vadisi Türbe Höyük kazılarında, Mitanni İmparatorluğu'nun MÖ 2. binlerde Botan Vadisi'ne egemen olduğunu ka-

nitlayan bulgular elde edildi. Kazılarda ele geçen 4 bin yıllık Akadca tablet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun MÖ 2. binlerdeki sosyal ve siyasi hayatı konusunda önemli bilgiler veriyor. Çivi yazısıyla kaleme alınan tabletteki yazı, Mezopotamya'nın MÖ 2. binlerdeki metinlerinin tipik özelliklerini taşıyor. Tablette dönemin gündelik işleri ile ilgili bilgilerin yanı sıra koyun, dokuma ürünleri, dokumacılar ve kamış temini ile uğraşan bir kişinin ismi de yer almaktadır. Tablettten elde edilen bilgiler ışığında, burada yaşayan insanların siyasi ve idari açıdan örgütlü oldukları ve bu tabletin bir arşivin parçası olduğu düşünülüyor.

İzmir Tarih Kenti Oluyor

2002 yılının Temmuz ayından bu yana aralıksız olarak sürdürülen İzmir (Smyrna) Agora Kazısı, araştırmaların yıl boyunca devam

etmesi açısından dünyadaki en der kazı alanlarından birisi niteliğinde. Ortaya çıkarılan buluntular açısından da oldukça önemli bir merkez olan Agora'da, dünyanın en büyük bazilikası ve borşasına ait kalıntılar bulunuyor. Bu yönüyle, yapılan çalışmalarla İzmir'i Atina ve Roma gibi bir tarih kent olması amaçlanıyor. Ayrıca, kazıda ortaya çıkarılan bir yazıt, burada bir kilisenin varlığına işaret ediyor. Bu kilisenin ortaya çıkarılmasıyla, Agora'nın dinî bir cazibe merkezi olabileceği düşünülüyor.

Gladyatör oyunlarının da yapıldığı İzmir Agora'sı, dünyanın en kapsamlı grafitilerini de bünyesinde barındırıyor. İki bin yıl önceki günlük hayata dair betimlemelerin yer aldığı bu grafitilerin, bir kitap haline getirilmesi için de çalışmalar sürüyor.

Hitit Kenti Tavinya Nerede?

Hitit metinlerinde adı geçen ancak, şu ana kadar kesin yeri belirlenemeyen Tavinya kentinin Yozgat'ın Büyüknefes Köyü yakınlarında olduğunu öne süren Trierste Üniversitesi Tarih Fakültesi De-

Allianoi İçin Ek Dilekçeler Gönderildi

İnsanlığın ortak kültür mirası, tarihî sit alanı Allianoi'nin korunması, sular altında kalmasının önüne geçilmesi için, Allianoi Girişimi Grubu, yargısal sürecin de başlangıcı olacak bir dilekçe hazırladı. Dilekçe imzaya açıldı; ülkenin dört bir yanından imzalar geldi, iki hafta gibi kısa bir süre içinde 1549 imzaya ulaşıldı. 1549 imzalı dilekçe, 3 Mart 2005 tarihinde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne ekinde dosya ile birlikte gönderildi.

Allianoi Girişim Gurubu dilekçenin gönderilmesinin ardından, konudan yeni haberdar olan ve aynı başvuruyu yapmak isteyen kişilerden, çok sayıda telefon, e.posta, faks aldıklarını belirtiyorlar.

18 Mart itibarıyla, 1549 imzadan ayrı 503 imzalı dilekçe de DSİ Genel Müdürlüğü'ne gönderildi. Bu dilekçelerin dışında diğer Allianoi dostlarının dilekçelerini doğrudan DSİ Genel Müdürlüğü'ne gönderdikleri de biliniyor. Bu durumda, DSİ Genel Müdürlüğü'ne başvuruların sayısı yaklaşık 2.500'e ulaşmış durumda. Bu başvuruçular arasında, TMMOB Mimarlar Odası, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği, Bergama Çev-

re, Kültür ve Sanat Derneği, İzmir Rehberler Odası gibi tüzel kişiler de bulunuyor.

Bunların yanında 19 Mart'ta İzmir, Dikili Belediyesi, Mirdilli (Lesbos) Adası Belediyeler Birliği üyesi belediyelerin Belediye Başkanları ile meclis üyeleri ve Bakırçay Bölgesi Belediye Başkanlarının da katıldığı "Avrupa Fonları" konulu bir toplantı düzenledi. Tüm katılımcıların söz aldığı toplantıda Avrupa Birliği'nin Fonları ile ilgili konularının yanı sıra Türk-Yunan dostluğunun pekiştirilmesiyle ilgili yapılacak çalışmalara da değinildi. Ayrıca, Allianoi antik kentinin sular altında kalmaması için yapılacak çalışmalar ve Bergama Sunağı'nın geri getirilmesi konularına da değinilerek, bu konularda Yunanlı katılımcılardan destek istendi. Bunun üzerine, Yunanlı katılımcılar Türk-Yunan dostluğunun pekiştirilmesi, iki ülke arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkilerin iyileştirilmesi ve Allianoi ile Bergama Zeus Sunağı ile ilgili çalışmalara tam destek verdiklerini, bu konuları kendi ülkelerinde ve Avrupa Birliği çerçevesinde de ele alarak ellerinden geleni yapacaklarını bildirdiler.

kanı Prof. Dr. Stefano De Martino bu görüşünü, 21 Şubat 2005'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde verdiği bir konferansta dile getirdi.

Prof. Dr. Martino'nun araştırmaları, Tavinya'nın, Eski Hitit krallığında önemli bir kült merkezi olduğunu ve burada büyük dinî törenler yapıldığını ve Hitit başkenti Hattuşaş'tan bir günlük uzaklıkta ve buraya doğrudan giden yol üzerinde yer aldığını ortaya çıkardı. Ayrıca, Tavinya'nın bir Hitit merkezi olduğunun kesin olduğunu ve kent Hittit kralı I. Hattuşili zamanından daha önce de Hitit hakimiyet sahası içinde bulunduğu yapılan araştırmaların sonuçları arasındadır.

Tsunami'nin Ortaya Çıkardığı Uygarlık

Hindistan'ın güneyinde yüzyıllardır kumlar altında yatan eski bir uygarlığa ait kalıntılar, 26 Aralık 2004'te Güney Asya'da meydana

gelen depremin ardından oluşan tsunaminin etkisiyle gün yüzüne çıktı. Mahabalipuram'da ortaya çıkan kalıntılar arasında taştan ev kalıntıları, yarısı taştan oyulmuş bir fil heykeli, granitten iki aslan ile bronzdan bir Buda heykeli dikkat çekiyor. MS 6-7. yüzyıllara tarihlenen kalıntılardaki ince işçilik, Mahabalipuram tapınağındaki işçilikle paralel özellikler gösteriyor. Dünya mirası olan tapınak, Dravidian mimarisinin bilinen en erken örneğidir.

Mahabalipuram'la ilgili ilk yazılı bilgiler, 1798 yılında güney Hindistan kıyılarına bir gezi düzenleyen İngiliz gezgin J. Goldingham tarafından yazılmış. Burada ki tapınak, o zamanlarda denizciler tarafından "Yedi Pagoda" olarak biliniyordu ve deniz kıyısında ayakta kalan biri haricindekilerin denizin dalgaları tarafından yutulduğu rivayet ediliyordu. Pallava hanedanı dönemine ait taş heykelticileriyle ünlü Madras'ın güneyindeki eski liman Mahabalipuram, Hindistan'ın arkeolojik bakımından olduğu kadar, heykelticilik bakımından da en önemli

kültürel mirasları arasında yer alıyor. Arkeologlar, böl-

gede ortaya çıkan kalıntılara bakarak, burada olası bir yerleşimin ve daha başka kalıntılara da rastlanabileceği savıyla, denizin dibini de taramanın yararlı olacağını düşünüyorlar.

Aşiret Kavramı 3000 Yaşında

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. Veli Sevin tarafından yürütülen araştırmalar sonucunda, aşiret kavramının 3000 yıl önce var olduğuna dair bulgular elde edildi. Urartu ve Asur yazıtlarından elde edilen bilgiler ışığında Urartular öncesi de bu tür toplumların, bugünkü aşiretlere benzer bir yapılanmasının olduğu ortaya çıkarıldı. Urartular öncesinde her bölgede bir göçebe topluluğun hakim olduğu, bu göçebe toplulukların günümüzün aşiretlerine benzer bir idari yapılarına içinde olduğu, her aşiretin başında aşiret reisi veya lider denilen kişiler bulunduğu ve her aşiretin de kendi içinde kollara ayrıldığı edinilen bilgiler arasında yer alıyor. Asur kaynaklarının verdiği bilgilere göre, söz konusu aşiretlerin 50-60 civarında olduğu düşünülüyor. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda günümüzden 3000 yıl önce de bölgede aşiretlerin bulunduğu ve bu aşiretlerin Uruatri, Nairi ve Diyavehi gibi isimlerinin olduğu ortaya çıkarıldı. Ayrıca, Urartu öncesinde, göçebe olarak yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan bu aşiretlerin, Urartuların bölgeye egemen olmalarının ardından yerleşik düzene geçtikleri ancak, bundan sonra aşiretlerin varlıklarını devam ettirip ettirmediklerinin bilinmediği edinilen bilgiler arasındadır.

içinizdeki tarihçiyi uyandırmak
bin yılların bilincini paylaşmak
barışa ve karşılıklı anlayışa
katkıda bulunmak için

tarih dostu olun!..

TARİH VAKFI

Tarih Dostu Olmak Ne Demektir?

Tarih dostu olmak, Tarih Vakfı ile bazı sorumluluklar ve bazı haklar çerçevesinde bir ilişki kurmaktır. Çok farklı kuşaklardan, mesleklerden, çevrelerden kişileri bir ortak iddia, hayal, çaba, yükümlülük ve ortak ürünler için bir araya gelmeye çağırıyoruz.

Tarih Dostlarının tarihle ilgili bir etkinliğe katılmalarını, vakfın çeşitli projelerine, seminerlerine ya da çalışma gruplarına emek katkısında bulunmalarını istiyor. Bilgileriyle katkı bulunmalarını, eleştirileriyle daha iyiye ulaşma çabamıza destek vermeleri veya yeni proje ve grup önerileri geliştirmelerini bekliyoruz.

Tarih Dostu Olmak Size Ne Kazandıracak?

- Tarih Dostları, Vakfın kamuya açık tüm konserlerine, sergilerine, sempozyum vb. bilimsel toplantılarına ve diğer etkinliklerine öncelikli olarak davet edilecekler, ücretli etkinliklerde % 25 indirim uygulanacak.
- Tarih Dostları, Tarih Vakfı'nın proje yayınları dışındaki tüm kitaplarını Vakıf bürolarına uğrayarak % 40 indirimle alabilecek.
- Tarih Dostları, Vakfın düzenlediği özel gezilere ve seminerlere (Osmanlıca, Sanat Tarihi vb) %10 indirimle ve öncelikli katılabilecek.
- Tarih Dostları, Bilgi-Belge Merkezimizin kütüphane ve arşiv hizmetlerinden kullanıcı kartı olmaksızın yararlanabilecek.

TARİH DOSTU OLUN!

www.tarihvakfi.org.tr

Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya Parfüm Sergisi

19. yüzyıl, Beykoz gülâbdanlar ve koku şişesi. Gül suyu, Ortaçağ İslam parfümcülüğünde gözlemlendiği gibi Osmanlı'da da misk ve amber ile birlikte en rağbet gören kokulardan biri olmuştur.

Osmanlı Parfümleri

Dr. Nejat Yentürk

Osmanlı kültüründe kadının ve erkeğin cilt üzerine uyguladığı parfümler, yeterince çalışılmamış, pek az kaynakta bilgi bulunabilen bir alandır. Parfümcülükte kullanılan bitkisel ya da hayvansal kökenli birçok hammaddenin *drog* olarak ecza formüllerinde kayıt altına alınmalarına karşın, itriyatta benzer bir uygulamanın nadiren izlenmesi nedeniyle, sınırlı sayıda Osmanlı parfümünün bileşiminden ve hazırlanış yönteminden haberdarız.

Buhur Suyu

1593'te İngiltere'nin Osmanlı nezdinde ikinci elçisi olarak atanan Sir Edward Burton, Kraliçe Elizabeth'e sunduğu raporda, başkent İstanbul'da şerefine verilen ziyafette yaklaşık yüz türlü yemek saydığını ve gül şerbetinin nefis lezzetini, yemek bitince, "ellerini buhur suyu denilen, içinde öd ağacı, misk, sandal ağacı ve çiçek suyu bulunan çok güzel kokulu bir suyla yıkadıklarını" büyük bir heyecanla yazmıştı. Buhur suyu adındaki bu kokulu su, 550 yıl öncesine dek uzanan, terkiibi ve yapılışı bilgileri günümüze ulaşabilmiş önemli bir Osmanlı parfümüdür. Tanzimat'tan evvel Topkapı Sarayı'nda, fetihten beri devam edegelen bir anane olarak her yıl ramazan ayının on beşinci gü-

Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi 14 Nisan-30 Temmuz 2005 arasında ziyaret edilebilecek "Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya Parfüm" sergisinde antik çağdan günümüze parfüm kültürünü, bugüne dek üzerinde durulmayan Ortaçağ İslam Dünyası ve Osmanlı parfümcülüğünü ve Cumhuriyet döneminde üretilen kokuları, zengin koleksiyonlar eşliğinde gün ışığına çıkarıyor. Serginin en zengin bölümünü, geleneksel Osmanlı koku kapları, Osmanlı pazarına ilk giren Avrupa parfümleri, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi yerli üreticilerin ürettikleri kolonya ve parfüm çeşitleri, üretim teknikleri; Ortaçağ İslam

nü geçtikten sonra padişaha buhur suyu takdim olunurdu.¹ Enderun'da, Seferli Odası'nda imal edilen buhur suyunun imalatı ve dağıtımını büyük bir ciddiyetle kayıt altına alınırdı. Evliya Çelebi, buhur suyunun İstanbul'da *misk satıcıları*'nda ve *gül suyu esnafı*'nda bulunduğunu ve halka satıldığını yazar. Hatta buhur suyu, 1720'de III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğünleri için yapılan şenlikte Mısır Çarşısı esnafı tarafından sunulan düğün hediyeleri arasında yer alır.² Buhur suyunun terkiibine ve hazırlanışına ilişkin kayıt, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan (No: 7011), 1708'de Yusuf Ağa'nın defterinde yer almaktadır.³ Bu defterde buhur suyunun tarifi verilir ve yöntemin mucidi olan kişinin adı açıklanır: Ankaralı Mustafa Ağa.

Buhur Suyu'nun Hazırlanışı

55 dirhem sarı sandal, 43 dirhem buhuru meryem, 35 dirhem hasilbend, 35 dirhem öd ağacı. Bu dört malzeme, her biri için ayrı ayrı çinkınlar yapıldıktan sonra, kor ateş üzerine yerleştirilmiş iki kulplu karık güğümüne gül suyu ile birlikte konur. 12 saat kaynadıktan sonra indirilip içindeki çinkınlar alınır. Suyun bir miktarı ayrı bir güğüme konup, yine içine, 30 dirhem sarı sandal, 20 dirhem yağlı buhuru meryem, 18 dirhem öd ağacı, 20 dirhem kalenbek tozu, 15 dirhem hasilbend her biri ayrı çinkınlar içinde olacak halde konur, yine 12 saat kaynatılır. Ateşten indirildikten sonra soğuyunca içine, 1,5 miskal misk, 1,5 kıyye çiçek suyu eklenir, artık ateş üzerine konmaz. Ağzı bağlanıp çalkalanır, ne kadar çok çalkalanırsa, rayihası o kadar güzel olur.

dünyasının parfümeri alanında katkıları; parfüm şişeleri, etiketler, afişler ve belgeler oluşturuyor. Serginin ikinci bölümü ise koku fizyolojisi ve hammadde bölümüne ayrılmış. Bitkisel, hayvansal hammaddeler bölümü Prof. Dr. Kemal Hüsnü Can Başer tarafından; damıtma ve diğer koku elde etme yöntemleri; parfümcülüğün bilim ve teknoloji tarihi açısından gelişimi ise Prof Dr. Zeki Tez tarafından hazırlandı.

Sergide Eski Mısır, Yunan, Roma, Bizans, Orta Doğu, İslam Dünyası ve Modern Avrupa parfümcülük tarihi, Aybala Yentürk, Ortaçağ İslam Dünyasının dünya parfümcülüğüne katkıları Prof. Dr. Abdulhalik Bakır; Osmanlı döneminde üretilmiş, formleri bugüne ulaşmış, ancak unutulmuş Osmanlı parfümleri ve buhurları Dr. Nejat Yentürk tarafından hazırlanmış.

19. yüzyıl, ibrik biçiminde Beykoz gülabdanlar (solda).
19. yüzyıl, Beykoz opalin gülabdanlar.

Gül Suyu

Gül, İslam inanışında Hz. Muhammed'in teri olarak kabul görür. Kafkasya'dan Lübnan dağlarına kadar uzanan, Anadolu'nun doğusunu da kapsayan bölge de, kokulu gül irkinin doğduğu, yetiştiği ve dünyaya yayıldığı bölge olduğu kabul edilir.⁴ Yabancı devlet elçisine, ziyarete gelen bir komşuya, gülsuyu ile birlikte buhur ikram etmek, konuk ağırlamada Osmanlı geleneklerinden biriydi. Gül suyu, Osmanlı mutfağına güllaç, su muhallebi, güllabiye ve şerbetler ile girenken, cilt ve göz hastalıklarına karşı ilaç olarak da kullanılırdı.

Anadolu'da elde edilen gül suyu hakkında eldeki en eski bilgili, ünlü gezgin İbn Batuta (1304-1369) *Seyahatname*'sinde kaydetmiştir: 1330 yıllarında Mardin bölgesini gezen İbn Batuta, Nusaybin (Mardin) çevresinde elde edilen gül suyu hakkında "Bu belde de imal edilen gül suyunun rayiha ve nefaset bakımından bir benzeri yoktur"⁵ yazar.

Galiyeler

Osmanlı'da buhur suyu ve gül suyu dışında başka parfümler de kullanılmaktaydı; bunlar özellikle 17. yüzyıla ait kayıtlarda yer alır. Hakkındaki bilgilerimiz, 7. yüzyıla, Emevîlere dek uzanan ve çok pahalı bir parfüm ترکیبی olan galiye'lere (ya da kalye) 1640 tarihli Es'ar Defteri'nde rastlanmaktadır. Macun kıvamında olan galiyelerin ana bileşenleri misk ve amber olduğundan oldukça pahalıydı. Bu meşhur kokular, misk ve amber karışımına sümbül, tırnak bahuru, tütsülenmiş söğüt, saf beyaz mum ve nişasta ek-

lenerek hazırlanırdı.⁶ Galiyeden denilen küçük kaplar içinde saklanan ve parmak ucuya alınarak saç ve kaşlar üzerine sürülerek kullanılan siyah macun görünümündeki parfümlerdi.

Osmanlı'da Kullanılan Diğer Parfümler

Evliya Çelebi, İstanbul'da gülsuyu satıcı esnafına ait dükkânlarda bulunan buhur suyu ve gül suyu'na ek olarak başka kokulu sular da sayar: Ma-i kadı, ma-i amber, ma-i aselbent, ma-i maverd, ma-i yasemen. Saptanabilen diğer parfümlerin tamamı kokulu yağlardan ibarettir: İtir, tefarik, sandal, öd ağacı, ful, kakule, tarçın, karanfil, santal yağları gibi.

Geleneksel Osmanlı parfümleri teknik olarak kokulu sular, kokulu yağlar ve galiye gibi macun'lardan ibarettir. Alkol, 19. yüzyılın son çeyreğine dek Osmanlı parfümcülüğünde hiç yer almamaktadır: uçucu yağlara, yani esanslara alkol ve su ekleyerek Avrupa tarzı kolonyalar, losyon ya da parfümler imal etmek, ancak Avrupa'dan ithal edilen örneklerle karşılaştıktan sonra mümkün olabilmıştır.

1 Naşid Baylav, "Buhur", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6 (1960): 3102.

2 Reşat Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, İstanbul, 2002: 242.

3 Baykal, age: 16.

4 Hüsnü Işık, *İsparta'da Güllüklük ve Gülyağcılık*, Ankara, 1952: 2.

5 İbn Batuta, *Seyahatname* (Hazırlayan: M. Çevik), İstanbul, 1983.

6 Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tıbbı*, Ankara, 2000: 93.

Yeni Çıkan Kitaplar

Hatıralar: Tanıdıklarım

Arnold Toynbee, Çev. Deniz Öktem, Klasik Yayınları, 2005, 359 sayfa.

Kitapta, Toynbee'nin hem siyaset dünyasının hem entelektüel camianın pek çok meşhur siması hakkındaki hatıralarını bulacaksınız. Birinci elden bilgiler veren Toynbee, hem kendi biyografisine hem de 20. yüzyıl siyasi tarihine dair karanlık kalmış pek çok hususa açıklık getiriyor.

Devlet İnşası

21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim

Francis Fukuyama, Çev. Devrim Çetinkasap, Remzi Yayınları, 2005, 160 sayfa.

Fukuyama, dünyamızı tehdit eden küresel terör, yoksulluk, uyuşturucu kaçakçılığı gibi sorunların kaynağının zayıf devletler olduğunu savunuyor ve bu sorunların üstesinden gelmek için yeni bir çözüm önerisi getiriyor.

Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi

Rene Grousset, Çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayınları, 2005, 752 sayfa.

Yazar, Ermenilerin tarih boyunca aynı coğrafyayı paylaştığı, siyasi-kültürel ilişki ve etkileşim içinde olduğu farklı halkların; Bizanslıların, Perslerin, Sasanilerin, Arapların, Gürcülerin, Süryanilerin, Kürtlerin, Türklerin tarihine de farklı açılardan bakıyor.

Kadınların Tarihi (5 Cilt)

İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.

Yetmiş beş saygın tarihçinin kaleminden çıkan ve Ahmet Fethi'nin Türkçeleştirdiği dünyaca ünlü beş ciltlik bu dizi, kadınların Antikçağ'dan günümüze kadar uzanan büyüleyici, panoramik bir vakayiname...

Ana Tanrıçalardan Hristiyan Azizelere (I)

G. Duby, M. Perrot, P. S. Pantel (Eds.), Çev. Ahmet Fethi, 547 sayfa.

Birinci cilt kadınları, eski-

çağ tarihinin köşelerinden aydınlığa çıkarıyor. İki bin küsur yıllık Yunan ve Roma tarihine yeni bir ışık tutarken Kuzey Denizi'nden Akdeniz'e, Cebelitarık'tan İndus kıyısına kadar uzanan bir manzarayı kapsıyor.

Ortaçağ'ın Sessizliği (II)

G. Duby, M. Perrot, C. Klapisch-Zuber (Eds.), Çev. Ahmet Fethi, 531 sayfa.

Bir Erken Ortaçağ evinde bir beşiğin bıraktığı bulanık izlerden Hava'nın düşüşüyle ilgili antik bir illüstrasyona kadar uzanan binlerce kaynaktan yararlanılan bu cilt, geçmişin kadınları konusunda yeni bakış açıları sunuyor.

Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları (III)

G. Duby, M. Perrot, N. Z. Davis, A. Farge (Eds.), Çev. Ahmet Fethi, 547 sayfa.

Erken modern Avrupa'daki kadınların ayrıntılı bir resmini çiziyor; kadınları çalışma, evlilik ve aile bağlamında ele alıyor. Bu cildin merkezinde, basit ağaç baskı resimlerden ve popüler edebiyattan usta işi tablolara kadar uzanan zengin bir temsiller yelpazesinde görüldüğü şekliyle ve her alanda "kadın" var.

Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı (IV)

G. Duby, M. Perrot, G. Fraisse (Eds.), Çev. Ahmet Fethi, 580 sayfa.

Dünyaca ünlü dizinin bu cildi dinamik ve yayımlı burjuva yüzyılın canlı bir portresini veriyor.

Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru (V)

G. Duby, M. Perrot, Thebaud (Eds.), Çev. Ahmet Fethi, 634 sayfa.

Cinsiyetler arası ilişkileri ve toplumsal cinsiyet sistemlerinin evrimini vurgulayan toplumsal cinsiyetli bir bakış açısıyla yazılan dünyaca ünlü dizinin bu beşinci cildi kadınların tarihini bugüne kadar getiriyor, zamanımıza damgasını vuran olaylar ve köklü sosyal değişimler bağlamına yerleştiriyor.

Akdeniz'den Hindistan'a Türk-İran Esintileri

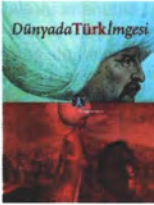
Robert L. Canfield (Ed.), Çev. Ömer Avcı, Kaknüs Yayınları, 2005, 328 sayfa. 9. ve 10. yüzyılda Horasan ve

Semerkant'ta bir araya gelip kaynaşan Arap, Farsî ve Türkî unsurların ekümenik bir karışığı olan Türk-İran İslam kültürünün tarihi bir araştırmasını sunan bu makaleler seçkisi, bir kronoloji niteliğinde.

Dünyada Türk İmgesi

Özlem Kumru- lar, Kitap Yayınevi, 2005, 326 sayfa.

Akdeniz'in bir ucundan diğerine ulaşan, yolda üzerine eklenen hikâyelerle süslenen, çoğu zaman dönüşümlere uğrayan Türk imgesini, farklı perspektiflerden inceliyor.

Doğa Tarihi Nasıl Değişti

Erik Durschmied, Çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayınları, 2005, 280 sayfa. Aptallık ve şans tarihi nasıl değişti?

Yazarından bu kez doğanın, esas olarak da iklimin, tarihin dönüm noktalarında oynadığı role ilişkin ilginç bir aykırı tarih...

Tek Gerçek Tanrı Tektanrıcılığın Tarihsel Sonuçları

Rodney Stark, Çev. Çiğdem Özür, Literatür Yayınları, 2005, 347 sayfa.

Dinlerin kapsamlı bir sosyal tarihi olan *Tek Gerçek Tanrı*, tektanrıcılığın toplumsal sonuçlarını irdeliyor ve karşılaştırmalı din çalışmalarından yararlanarak sıradan okurun anlayacağı bir dille aktarıyor.

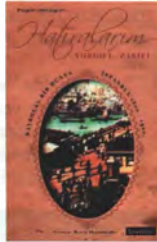

Hatıralarım

Kaybolan Bir Dünya İstanbul 1800-1920

Yorgo L. Zarifi, Çev. Karin Skotiniyadis, Literatür Yayınları, 2005, 424 sayfa.

Yorgo L. Zarifi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yılındaki sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi hayattan ilginç kesitler aktarıyor.

Aşık Şair ve Padişahlar

Reşat Ekrem Koçu, Doğan Kitap Yayınları, 2005, 194 sayfa.

İlk kez kitaplaşan Reşad Ekrem Koçu'nun Osmanlı padişahlarını farklı yönleriyle anlattığı *Aşık Şair ve Padişahlar*, edebiyat ve tarih zevkini aynı anda tatmak için biçilmiş kaftan.

Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları

Geza Vermes, Çev. Nurfer Çelebioğlu, Nokta Yayınları, 2005, 676 sayfa.

Bu sıra dışı elyazmaları, İsa'dan önce ve İsa'nın döneminde yaşamış bir Yahudi tarikatı olan Esseniler tarafından Kumran mağaralarına gizlenmişti. Kitap; önceden basılmamış malzemeler, bir parşömen kataloğu ve Kumran metinlerinin listesini içeriyor.

Köle Kıyısından İnsan Biyografileri

Kenya-Girit-İstanbul

Mustafa Olpak, Ozan Yayınları, 2005, 183 sayfa.

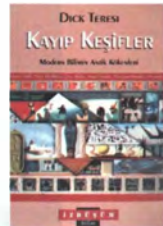
Bu kitaba konu olan aile, 1800'lü yılların ikinci yarısında, Kenya'dan, "Köle Kıyısı" denilen bölgeye yakın, küçük bir köyden kaçırıldı. Kitapta; Kenya'da başlayıp, Girit ve İstanbul'da kuşaklar boyu süren, maceralı ve dramatik bir öykü bulacaksınız...

Kayıp Keşifler Modern Bilimin Antik Kökenleri

Dick Teresi, Çev. İbrahim Şener, İzdüşüm Yayınları, 2005, 400 sayfa.

Bilimin Antik Yunan'da yeşerdiğini düşünüyorsanız, bu kitapta Sümerlilerin matematiğinden antik Hint parçacık fizikine kadar, Pawnee'nin gökyüzü haritalarından, Azteklerin kauçuk fabrikalarına kadar günümüz biliminin küresel ifadesini ve kökenlerini bulacaksınız.

Tarih Vakfı'ndan Haberler

Bilgi Belge Merkezi Kültür Sanat Etkinlikleri

Mart ayında birbirinden ilginç etkinliklerle izleyicileriyle buluşan BBM, farklı alanlardaki dört etkinliğe ev sahipliği yaptı. İlk etkinliğimiz "Kumkapı: Bir Semt Bir İnsan"ın konukları Sarkis Çerkezoğlu ve Jaklin Çelik'ti. Çerkezoğlu'nun politik kişiliği ve Çelik'in Kumkapı üzerine verdiği bilgiler etkinliğin eksenini oluşturdu. Şubat ayında kar yağışı nedeniyle ertelediğimiz "İlvır Zivir Tarihi"ni nihayet Mart ayında gerçekleştirdik. Etkinliğimiz yine radyoda kar yağışı anonslarının olduğu bir güne denk geldi. İzleyici sayısı görece düşük olduysa da Gökhan Akçura'nın sohbetinin tadı damağı-mızda kaldı. Akçura'nın ilgi alan-

ları ve topladığı malzemeler o kadar geniş ki önümüzdeki günlerde bir "İlvır Zivir Tarihi" daha yapmak için söz aldık kendisinden. Bültenimizin yayına hazırlandığı günlerde yine çok keyifli geçeceğine inandığımız "Yaşamda İz Bırakanlar - Adalet Ağaoğlu" ve "Arşivden Anlatılar - Necdet Yaşar, Gönül Paçacı" etkinlikleri henüz gerçekleşmemiş olduğundan burada yer veremiyoruz.

Nisan ayında takipçilerimize yine farklı ve keyifli etkinlikler sunabilmek için uğraştık. İşte Nisan ayı etkinliklerimiz:

Semt Semt İstanbul

"... Şimdi neredesiniz yahu? Ne yapıyorsunuz? Bir yerlerden çıkıp söylesenize! Hangi ülkedesiniz, hangi deliğin dibinde? Çıkın oğlum artık! Saklambaç oynarken bu kadar uzatmazdık. Her işin bir raconu vardı. Tadını kaçırmayın..."

16. yüzyılda Tatavla adıyla kurulan bir Rum semti olan Kurtuluş'ta 70'li yıllarını geçiren ve o günlerin özlemine çeken bir adam. Nahabet'i, Niko'yu, Ta-

sos'u, Aram'ı, Sarkis'i Varujan'ı arıyor. "Yaşadığım Kurtuluş" kitabının yazarı Hüseyin İrmak'tan 70'lerden günümüze bir Kurtuluş panoraması.

İstanbul'da Bir Kadim Semt: Kurtuluş Hüseyin İrmak

7 Nisan 2005, Perşembe, 18:30

Tarihin Keyfi

İlk taş plak kayıtları 1900 yılı baharında Yenicamiî önünde yapılmıştı. 105 yıl sonra yine aynı meydana gerçekleşecek taş plak dinletisinde; Türk plak sanayinin kuruluşu, gelişmesi, taş plak repertuarını oluşturan tutum, zevk ve alışkanlıklar, firmaların zamanla kazandığı "ticari endişeler", bu endişeyi repertuvara yansıtabilme becerileri, 1965 yılına gelindiğinde durum benzeri konuların inceleneceği ve soruların yanıtlarının aranacağı, dönemlerinde gerçekleşmiş taş plak kayıtlarının rehberliğinde bir sohbet ve taş plak dinletisi...

78 Devrin 105 Yılı: Taş Plak Cemal Ünlü

14 Nisan 2005, Perşembe, 18:30

Yaşamda İz Bırakanlar

100'ün üzerine film, 40'ın üzerinde senaryo, 20 prodüksiyon, festivaller, ödüller... Atif Yılmaz'ı anlatmaya gerek var mı? Türk Sineması'nda yarım asırı deviren Yılmaz, kendi yaşamından bir izlek etrafında meraklılarıyla söyleşecek.

Atif Yılmaz

21 Nisan 2005, Perşembe, 18:30

Arşivden Anlatılar

İstanbul vapursuz olur mu? Bırakın ulaşım kolaylıklarını, İstanbul'un sosyal yaşamındaki önem-

li aktörlerden biri olan vapurlar, bu ay BBM'de. Ne zamandır vapurlarla ilgili bir etkinlik gerçekleştirmek istiyorduk ki, arşivimize "İstanbul Vapurları" adlı bir belgesel ulaştı. Hemen, Serdar Çilekar'ın yönettiği belgeselin gösterimini ve belgesel danışmanlarından, vapurlar üzerine eserlerinden tanıdığımız Eser Tutel'in engin bilgisini aktaracağı bir söyleşiyi bu ayki etkinliklerimizin arasına dahil ettik.

İstanbul Vapurları - Belgesel Gösterimi ve Söyleşi
Eser Tutel, Serdar Çilekar
28 Nisan 2005, Perşembe, 18:30

Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan Yeni Kitap

Şark'ın Sergilenişi, İslam kültürlerinin 19. yüzyıl dünya fuarlarında nasıl temsil edildiğini temel alarak, sergilerdeki ulusal pavyonların mimari dilinin yansıttığı, toplumsal siyasal ve kültürel eğilimleri çözümlüyor. Kitap, sergilerin yerleşim planlarını şekillendiren anlayışın, Batılı güçler tarafından belirlenmiş dünya düzeninin ta kendisi olduğunu gösterirken, hem İslam dünyasında hem de Batı'da gerçekleşen dönüşümleri anlamamızı kolaylaştırıyor. Pavyonların mimari üslubu ise bir yandan Avrupalıların kafasındaki Müslüman imajını, diğer yandan da İslam dünyasının buna karşı sunduğu kendi imajını yansıtıyor.

Zeynep Çelik bu çalışmasında, dönemin "evrensel sergileri" çerçevesinde gerçekleşen kültürler arası etkileşimi mercek altına alarak, Avrupa'nın tek aktör olmadığını 19. yüzyıl dünyasının karmaşık tablosunu sunuyor. İslam ve Batı kültürleri arasındaki diyalogda, İslam dünyasının, eşit olmasa bile öz bilinçli ve etkin bir taraf olduğunun altını çiziyor. Tarih Vakfı

tarafından daha önce yayımlanan, Değişen İstanbul (1996) kitabıyla tanıştığımız Zeynep Çelik, New Jersey Institute of Technology'de öğretim üyesidir.

Ders Kitaplarında İnsan Hakları Semineri

Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesinin Sonuç Raporunun kamuoyuna sunulmasının ardından oluşturulan Ders Kitaplarında İnsan

san Hakları İzleme Grubunun toplantısında alınan bir karar doğrultusunda İlköğretim Genel Müdürü Servet Özdemir ziyaret edilerek, proje hakkında bilgilendirildi. Bu toplantı sırasında, şu anda MEB Ders Kitabı Yazma Komisyonunda bulunan yazar grubuna ders kitaplarında insan hakları semineri verilmesini konusunda fikir birliğine varıldı. Bunun üzerine 14 Mart 2005 tarihinde Başkent Öğretmenevi'nde, 74 ders kitabı yazarına, Ders Kitaplarında İnsan Hakları Semineri verildi. Toplantıya Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Ferda Ergut ve Ankara Üniversitesi'nden Melike Türkmen Bağlı, konuşmacı olarak katıldı.

Program, Ferda Ergut'un, Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi'ni tanıtımıyla başladı. Projenin faaliyetleri ve Tarih Vakfı'nın tarih öğretimi sorunları konusunda yaptığı çalışmalar hakkında kısaca bilgi veren Ferda Ergut, konuşmasına 20. Yüzyıl Türkiye ve Dünya Tarihi öğretmen ve öğrenci kitabı hakkında bilgi vererek devam etti. Konuşmasının ardından katılımcıların sorularını yanıtladı.

Melike Türkmen Bağlı konuşmasının birinci bölümünde, katılım-

Adresimiz Değişti!

Tarih Vakfı Merkezi
Yıldız Sarayı'na taşındı.
Yeni adresimiz:

Barbaros Bulvarı,
Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi,
34349 Beşiktaş, İstanbul.

Tel: (0212) 2273733,
(0212) 2273734,
Faks: (0212) 2273732.

Tarih Vakfı'ndan Haberler

caların ders kitabı yazarken ne tür sorunlarla karşılaştıklarını sorarak, sorun çözmeye dönük bir çalışma gerçekleştirdi. Konuşmasının "Ders Kitabı Yazarları İçin İnsan Hakları Işığında Yol Gösterici Bazı Öneriler" başlıklı ikinci bölümünde, yazarların ders kitabı yazarken ne tür hataları yapmamları gerektiği, sorunsal olan belli alanlarda kitabı yazarken nelere dikkat etmeleri gerektiği konusunda bilgi verdi.

Kurucu Üyemiz Prof. Dr. Kemali Saybaşılı Vefat Etti...

Tarih Vakfı kurucu üyelerinden, akademik dünyamızın saygın ismi Kemali Saybaşılı'yı kaybettik. 1944 Tarsus doğumlu Saybaşılı, 1963 yılında Tarsus Amerikan Koleji, 1967 yılında ODTÜ Kamu Yönetimi'nden mezun olmuştur. 1971 yılında ODTÜ Kamu Yönetimi Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başlayan Saybaşılı, 1975 yılında Glasgow'da doktorasını tamamlamıştır. Yurda dönüşünden sonra ODTÜ Siyaset ve Kamu Yönetimi Bölüm Başkanlığı'nı yürüten Saybaşılı, 1982 yılında doçent olmuş, 1983 yılında ise 12 Eylül'ün olumsuz ortamı nedeniyle üniversiteden ayrılmıştır. Dört yıla yakın süre özel sektörde yönetici olarak çalışan Saybaşılı, 1987 yılında Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde görev alarak akademik yaşama dönmüştür. 1989 yılında Profesör olan

Saybaşılı, 1991-1998 yılları arasında Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanlığı'nı yürütmüştür. 1999 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilmi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü kuran Saybaşılı o tarihten bu yana bu bölümün başkanlığını yürütmekteydi. İktisat, devlet, siyaset ilişkileri üzerine çok sayıda kitap ve makalesi bulunan Prof. Dr. Kemali Saybaşılı, Tarih Vakfı'nın ve TESEV'in kurucu üyesidir. Demokratik, katılımcı ve eşitlikçi yönetim anlayışı ve demokrat aydın kimliği ile hem öğrencilerine hem de çevresine örnek oluşturan bu kıymetli hocalarımızın ailesine ve sevenlerine başsağlığı dilyoruz.

Afet İnan Tarih Araştırmaları Ödülleri Sahiplerini Buldu...

Tarih Vakfı ve İnan Ailesi'nin işbirliğiyle, iki yılda bir verilmekte olan Afet İnan Tarih Araştırmaları Ödülü sahiplerini buldu. Ülkemizde tarih araştırmalarını ve kadın hakları konularının başta gelen isimlerinden Afet İnan'ı genç kuşaklara tanıtmak ve tarih araştırmalarını teşvik etmek amacıyla

düzenlenen yarışmada bu sene Erol Köroğlu'nun "Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)-Propagandadan Milli Kimlik İnşasına" ile Füsun Üstel'in "Makbul Vatandaş"ın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi" isimli eserleri ödülle layık görülmüştü.

4 Mart 2005 günü Ankara Üniversitesi Kültür ve Sanat Evi'nde düzenlenen ödül töreni geniş bir katılım ile gerçekleşti. Törende açılış konuşması Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dekan Yardımcısı Prof. Dr. Nedim Kula, tarafından yapıldı. Daha sonra jüriyi temsilen söz alan Sayın Prof. Dr. İlhan Tekeli, yarışmaya katılan eserleri değerlendirerek, kazanan eserlerin ödül alma gerekçelerini açıkladı.

"Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)-Propagandadan Milli Kimlik İnşasına" adlı eseriyle Erol Köroğlu ve "Makbul Vatandaş"ın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi" adlı eseriyle Füsun Üstel ödülle değer görüldü. Ödüller İnan Ailesini temsilen Sayın Prof. Dr. Demir İnan tarafından kendilerine takdim edildi.

Ödül sahiplerinin teşekkür konuşmalarının ardından tören, Sinan Bayraktar Tiyatrosu'nun hazırladığı "Kitapçı Fevzi" adlı meddah gösterisi ile sona erdi.

Yeni Dönem Osmanlıca Seminerleri

Yeni Dönem Yıldız:

I. Kur (Başlangıç Sınıfı): 15 Mart 2005 / Salı - Cuma / 18.30 - 20.30

II. Kur (Orta Seviye): 12 Mart 2005 / Cumartesi / 10.00 - 13.00

III. Kur (İleri Seviye): 24 Mart 2005 / Pazartesi - Perşembe / 18.30 - 20.30

Yeni Dönem Eminönü:

II. Kur (Orta Seviye): 19 Mart 2005 Cumartesi 11:30 - 13:30 / Pazar 13:00 - 15:00

III. Kur (İleri 1 Sınıfı): 19 Mart 2005 Cumartesi 15:30 - 17:30 / Pazar 11:00 - 13:00

IV. Kur (İleri 2. Sınıfı): 19 Mart 2005 Çarşamba 18:30 - 20:30 / Cumartesi 09:30 - 11:30

Osmanlıca seminerleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için : 0212 227 37 33

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI REHBERİ 2005

Sivil toplum kuruluşları bir toplumun sosyal yapısının gelişmesinde önemli bir görev üstlenmektedirler.

21. yüzyıl dünyasında sosyal yapı resmî ve özel sektörün verimli çalışmalarıyla biçimlenmektedir. Ancak bu yapı, sivil toplum çalışmaları yetersizliğinde gelişemez. Keza modern Türkiye’de kırsal kesimdeki eğitim, sağlık ve sosyal alanlardaki çalışmalar ve kentlerdeki sosyal gelişmeler, Sivil Toplum Kuruluşlarının etkin çalışmalarıyla doğru orantılıdır. Bu kuruluşların verdiği hizmetlerin devamlılığı ve kalitesi sosyal alan için önemli olduğu kadar, geliri ve istihdamı arttırmayı da teşvik etmektedir. Kısaca, Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının sayıca çoğalması,

ülkenin sosyal ve ekonomik alanda iyileşmesine katkıda bulunan yeni bir sektörün oluşmasını sağlamıştır.

Rehber ve içindeki bilgiler Türkiye’de gün gittikçe artan Sivil Toplum örgütlerinin tanınmasına, bunlarla ilgili temel bilgilere ulaşılmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca Türk ve uluslararası kuruluşlar için aktif olan örgütlerle ilgili bilgileri içermektedir.

Barbaros Bulvarı Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32
www.tarihvakfi.org.tr / yayin@tarihvakfi.org.tr

20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi

Ders: Tarih

Konu: Ders Kitapları

Faruk Alpaya*

Tarih Vakfı için PEACH¹ kapsamında, 2003 yılının Ocak ayında, bir tarih ders kitabı yazımına başladığımızda, önümüzde iki büyük sorun vardı. Bu sorunların ilki, "bir dünya tarihi hangi kuramsal çerçevede yazılmalı, aynı zamanda Türkiye bu çerçevede nasıl yer almalı"; ikincisi ise, "günümüze uygun bir tarih ders kitabı nasıl olmalı"ydı.

Başlangıçta İlhan Tekeli, Taner Timur, Orhan Siliç, Gökçen Alpaya ve Faruk Alpaya'dan oluşan yazı kurulu, yaklaşık üç ay boyunca bu iki soruya yanıt aradı. "Dünya Tarihi" için önümüzde çeşitli kuramsal yaklaşımlar ve örnekler

vardı. Bunların en tanınmış, *Dünya Tarihi* adlı kitabı Türkçe'ye de çevrilmiş olan William H. McNeill'in yaklaşımıydı. McNeill, söz konusu kitabında hem kronolojik bir dilimleme yapıyor, hem de dünyayı coğrafi olarak ayırarak bölüm bölüm ele alıyordu. Benzer bir yol izleyip, belli başlı olaylara göre kronolojik olarak ana bölümleri saptayabilir, daha sonra da kıtalara ya da alt kıtalara denk düşen coğrafi bir

ayrımı benimseyerek alt bölümleri kaleme alabilirdik. Türkiye, bu model içinde, kaçınılmaz olarak ayrı bir coğrafi alan olarak ele alınacaktı.

İkinci örnek, üzerinde çok az durduğumuz Marshall G. S. Hodgson'un yaklaşımı oldu. Dünyayı, Hodgson'ın örnek alarak, büyük uygarlık alanlarına ayırabilir ve kendi içinde kronolojik olarak alt bölümlerde inceleyebilirdik; ya da önce kronolojik olarak ana bölümleri saptayıp, alt bölümleri uygarlık merkezli olarak saptayabilirdik. Böyle bir yaklaşım, Türkiye'nin İslam dünyası içinde ele alınması sonucunu doğuracaktı; ama bizi Batı merkezli bir tarih yazımının sakıncalarından koruyacaktı.

Üçüncü örnek ise, Immanuel Wallerstein'in başını çektiği dünya sistemi analizi olabilirdi. Bu yaklaşımda ana bölümleri iktisadi çevrimler ışığında kronolojik olarak saptayabilir, alt bölümleri ise daha tematik yapabilirdik. Bu yaklaşımda Türkiye bölümleri, dünya sisteminin ritimlerine uyum sorunlarıyla karşılaşan bir ülke örneği olarak ele alınabilirdi. Tartışmalar sonucunda, üçüncü yaklaşımın bir versiyonu üzerinde uzlaştık.

Yirminci yüzyılı anlayabilmek için 1789'dan 1914'e kadar olan dönemin özetlendiği bir 19. yüzyıl bölümü tasarladık ve bu bölümde, dönemin temel özelliklerini; ulus-devlet ve Sanayi Devrimi'ni; bu iki olgunun toplumsal hayata etkilerini; Batı kavramının İngiltere ve Fransa'dan Almanya, Kuzey

20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi öğrenci ve öğretmen kitapları, Tarih Vakfı'nın gündeminde uzun yıllar beklemiş bir projenin ilk ürünleri. Milli Eğitim Bakanlığı'nın, tarih eğitiminin 1930'larda bitirilmeyip 20. yüzyılın tümünü kapsamı ve liselerin dört yıla çıkarılması yönündeki kararı dikkate alınarak hazırlanan bu kitabı yenileri izleyecek.

Amerika ve Japonya'yı da içerecek biçimde dönüşümünü ve Çin, Rusya gibi imparatorlukların uyum sorununu ele aldık. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu son yüzüyle de bu dönemin gelişmeleri ışığında özetledik.

Yirminci yüzyılın ele alındığı daha sonraki bölümler, iktisadi çevrimlere denk düşen ana bölümler olarak saptandı; böylece I. ve II. Dünya Savaşları'nı birbirini izleyen tek bir savaş olarak ortaya çıktı. Bu bölümde I. Dünya Savaşı'nı, Ekim Devrimi'ni, 19. yüzyılın savaş sonrası liberal dünyasını yeniden kurma çabalarını, Büyük Bunalım olarak adlandırılan 1929 bunalımını, diktatörlükleri ve II. Dünya Savaşı'nı ayrı birer alt bölümde ele aldık. Türkiye, bu büyük arayış döneminde 'bir cumhuriyete dönüşmüş ve temel sanayileşmesini tamamlamıştı.

Üçüncü bölüm, başta Hobsbawm olmak üzere çok sayıda tarihçinin "altın yıllar" olarak tanımladığı 1945-1968 arası dönemi içeriyordu. Birleşmiş Milletler sisteminin dayanan "yeni uluslararası düzen", bu sistemin işleyişine engeller çıkaran Soğuk Savaş'ın hüküm sürdüğü "iki kutuplu dünya", sömürgeciliğin tasfiyesine bağlı olarak doğan "Üçüncü Dünya", yüzyılın ilk yarısında iki büyük savaşta sahne olan Avrupa'nın yeniden bütünleşme çabaları, bir saman alevi gibi parlayıp sönen 1968 ayaklanmaları bu bölümün ana temaları oldu. Türkiye bölümünde, aynı dönemin bir refah demokrasi arayışı dönemi olduğu saptamasını yaptık.

"Kriz Yılları" başlığını taşıyan ve 1968-1991 arası'na ele alan dördüncü ana bölüm, 1970'lerin dünyasının tasvir edilmesinden sonra, refah dönemini sona erdiren ekonomik kriz, Birleşmiş Milletler sisteminin işleyişini sarsan uluslararası kriz, tek tek ülkelerdeki siyasal sistemleri sarsan siyaseten krizi ve sosyalist sistemin çöküşü alt başlıklarında ele alındı. Türkiye, anılan dönemlerde bu krizlerden doğrudan etkilenen ve yeni dünyaya uyum sağlamaya çalışmak için dönüşen bir örnek ülke görüldü.

Görece kısa bir dönem kapsayan beşinci bölüm, "kısa" 20. yüzyılın son on yılına ait bir resim çizilemek amacıyla tasarlandı. Bir kere daha "Yeni Dünya Düzeni" ve ABD'nin konumu, Avrupa Birliği'ni oluşturmaya çalışan Avrupa, yeni bir çatışma eksenini olarak beliren Kuzey ve Güney, bu bölümün ana temaları oldu; Türkiye ise, "toplumsal bütünleşme sancıları" yaşayan bir ülke...

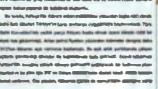
Yazı kurulu olarak, karşıma çıkan ilk sorunu, öğretim dönemini göz önüne alarak, 29 alt bölüme (alışılgağelen deyişle "ünite"ye) ayrılmış beş ana bölüme

lüm halinde tasarlayarak çözdükten sonra, ikinci büyük sorun ile karşı karşıya geldik: Tarih eğitimdeki son gelişmeleri gözetken güncel bir ders kitabı nasıl olmalıydı? Bu hem daha kolay, hem de daha zor bir soruydu bizler için. Kolaydı; çünkü, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, Avrupa ülkelerinde bu perspektifle yazılmış ders kitapları vardı ve Tarih Vakfı, bu kitaplardan oluşan geniş bir koleksiyona sahipti. Ayrıca, Vakıf, Türkiye'deki ders kitaplarının eksikleri, hataları üzerine çok sayıda toplantı ve yazına öncülük yapıyordu. Son olarak, yazı kurulu üyesi Prof. Dr. İlhan Tekeli, son yıllarda akademik ilgisinin önemlice bir bölümünü bu konulara ayırıyordu. Bu birikimin ışığında, daha başlangıçta, yazılması gereken kitabın bir "ders kitabı" olmaması gerektiği noktasında uzlaştık. Tam aksine, öğrencinin merkezde yer aldığı, öğretmenin desteklediği bir eğitim faaliyetinde malzeme işlevi görececek bir öğrenci ki-

1. Datas: 1979/01, data: 19/01/79, ora: 14:00, loc: Bucuresti, Romania.

[illegible]

Sonuçta, *20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi*, başta saydığımız adlara Oya Adalı, Sevil Barlas, Ferdan Ergut, Rifat Okçabol ve Fersun Paykoç'un katılımıyla genişleyen bir yazı kurulumunu yönlendirme ve denetimden ortaya çıktı. Selin Sobacı, diğer ülkelerde hazırlanmış kitapları inceledikten sonra, kitapta kullanılan malzemeye uygun, sade ve öğrencinin üstüne üstüne gelmeyen, tam aksine onu kitap dışına çıkmaya teşvik eden bir tasarım geliştirdi. Dünyada tarih eğitiminde yaşanan gelişmeleri ve ülkemizin koşullarını göz önüne alarak mütevazı, mütevazı olduğu kadar da iddialı bir deneme yaptık. Daha önce de belirttiğimiz gibi, *20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi* kitabı, insanlığın ortak tarihine, 21. yüzyılın ilk yıllarından, Türkiye'den, anadilimiz Türkçe'den bir katkı olarak tasarlanıp hazırlandı. Öğrenci ve öğretmenlerimiz onu benimseyip zenginleştireceğine inanıyoruz.”

İkinci olarak, diğer ülkelerde yazılmış kitapları inceledikten sonra, kitabın her "ünite"sinin %25'i geçmeyen bir ana anlatı; ana anlatının bir bölümüne odaklanan ve öğrencilerin başka bölümlere odaklanmasına olanak veren, örnek oluşturan bir "Mercek" bölümü; dönemin ruhunu yansıtan, ama daha sonraki gelişmelerde de ışık tutan "Belge" bölümü ve kendi içinde farklı kutucuklardan oluşan "Tarih Yazmak" bölümlerinden oluşmasına karar verdik. Görsel malzeme konusunda ise farklı bir yol izleyerek, ana an-

1 PEACH:Publications on Europe for Adults and Children through History (Çocuklar ve Yetişkinler için Tarih Aracılığı Avrupa Yayınları Projesi)

kılavuz

aylık kültür dergisi

seçkin kitabevi ve gazete bayilerinde

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Çanakkale 1915... Seddülbahir'den Fransa'ya

Bozcaada Kartpostalları

Hakan Gürüney

Bozcaada [Tenedos] kartpostalları koleksiyonunu oluşturmaya 2 Haziran 1998'de ilk kartpostalı satın alarak başladım. Öncelikle görsel nedenlerle topladığım kartpostallar, ilerleyen süreçte aynı görüntülerden bir kaç tane çıkması nedeniyle "aynı görüntüyü basan farklı editörler", "pulu ön yüzde olanlar" vb gibi konularda ayırmaya başladı. Kuruculuğunu üstlendiğim Bozcaada Yerel Tarih Müzesi'nin projelendirilmesi ve inşaatı süresince gönüllü yardımlarını esirgemeyen Sayın Emekli Mimar Akın Baran'a kartpostallardan bahsettim. Eşi, Sayın Ayşe Müge Baran'ın Fransızca bildiğini ve bir ön okuma yapabileceğini söyledi. İlk dört kartpostalı tercüme ettiğimizde, görsel

yönü ağır basan bu koleksiyonda, en az görüntüler kadar önemli olan bir diğer özelliğin kartpostalların arka yüzündeki hikâyeler olduğunu anladık. 25 Temmuz 2004'e kadar edindiğim 196 Bozcaada kartpostalının içinden çevirisi tamamlanan, tarihsel belge niteliğine sahip 80'i seçilerek bir kitap hazırlandı. Önümüzdeki aylarda yayımlanacak bu kitaptaki kartpostalların ortak noktası, Bozcaada, Çanakkale Savaşları, Seddülbahir Cephesi'nden söz eden metinlere sahip olması ve tamamına yakınının işgal döneminde kullanılmasıdır. İstanbul'u alma hayallerinin kurulduğu ilk kartpostallar yerini, cephenin boşaltıldığı Ocak ayı ortalarında, "ideallerimizi gerçekleştiremedik, her şeyi Türklere teslim ettik " sözlerinin yer aldığı kart-

Tenedos Venedik Kalesi

8.7.1915
Dardanelles
[Çanakkale
Boğazı]
girişinin
29 kilometre
berisinde
küçük bir
ada olan
Tenedos'un
eski kalesi.
Louis.

M. et Madame
Barais
30 Rue Masset
à Crasnes Set

postallara bırakmıştır. Çanakkale Savaşı sırasında Bozcaada'yı işgal altında tutan İngiliz ve Fransızlar, Ayazma Tepesi'nde, Habbele Ovası'nda ve Habbele Tepesi'nde farklı büyüklüklerde üç havaalanı kurmuşlardı. Kartpostallarında yazılı bilgilerden; Fransızların Bozcaada'yı, yaralı askerlerin tedavilerinde, nekahat dönemi dinlenmelerinde, hastane inşaatı esnasında yiyecek, araç-gereç tedarikinde kullandıklarını anlıyoruz. Kartpostalların arkalarındaki damgalardan da hangi askerî birliğin, hangi tarihlerde Bozcaada veya savaş bölgesinde olduğunu anlayabiliyoruz. Çoğunluğu siyah beyaz, bir kısmı ise sonradan renklendirilen kartpostalların ön yüzlerinde, yok olan yel değirmenleri, kalenin içindeki cami ve evler, kilisenin saat kulesi, limanın eski hali, fesli Türkler, isimleri unutulmuş kişilerin tekneleri, miskin limanı, Türk-Rum mahal-

lerini ayıran dere yatağı, o dönem kullanılmış damga ve pulları, adaya çıkan İngiliz ve Fransız askerleri, kalenin yıkılmadan önceki giriş kapısı gibi ayrıntılar görülebilir. En ilginç görüntülerden biri de; 6/7 Ağustos 1915'te Saros Körfezi'nin kuzeyindeki, Sazlıdere'nin doğusuna "aldatma çıkartması" yapan Şef Ghyparis komutasındaki 300 Giritli Rum gönüllünün bir Bozcaada kartpostalında bulunmasıdır. Koleksiyondan seçilen 15 kartpostalın büyülmüş halleri, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin 18 Mart Haftası Etkinlikleri kapsamında üniversitenin kültür evinde gerçekleştirdiği, "Seddülbahir'den Yollanan Bozcaada Kartpostalları" başlıklı sergide 14 Mart-30 Nisan 2005 arasında görülebilir.

Fransızca metinlerin çevirisi: Ayşe Müge Baran

Tenedos ve Kalesinin Görünümü

Gellbolu Yarımadası, 20.08.1915

Sevgili enişte,

28'indeki kartınızı buraya döndüğümde aldım, zira ben de dinlenmedeydim. İyi haberlerinize sevindim. Görüyorum ki sağlığınıza yerinde. Ama anlaşılın siz de benim gibi Alman obüslerini [top] tadyorsunuz. Ancak benimkilerin yanında sizinkiler bir şey değil. Her gün top ateşine maruz kalıyorum, her gün başka yaralı ve ölümler var. Buraya döndüğümde öğrendim ki en yakın arkadaşım bir saat önce yaralanmış. (...) giderken başına bir top isabet etmiş. Durumu çok kritik. Belki de sağ gözünü kaybedecek. Beş ay önce Paleyas'tan ayrılırken yirmi kişiydik, şimdiyse iki; bunu dile getirmek acı veriyor. Her şeye rağmen dönüş için umudumuz var. Buraya birkaç saat uzaklıktaki bu küçük Tenedos Adası'nda sekiz iyi gün geçirdim. Zira orada neredeyse her istediğimizi bulmak mümkündü. Tekrar buluşmak ümidiyle ellerinizden kuvvetlice sıkırım.

Ἀποψὶς Τενέδου μετὰ τοῦ Φρουρίου
Vue de Tenedos avec la Forteresse

TENELOS

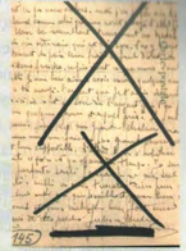
Vue de la ville de Ténédos. La Forteresse

*Je n'ai pas fait d'anglais et un fleur-de-lys
sur un qui se trouve partout en France à moins
d'enlever un peu de la couleur d'orange
et d'enlever un peu de la couleur d'orange*

Tenedos Kenti Manzarası

Tenedos Adası, (...) Ekim 1915

Sevgili anneciğim,
Dün de yazdığım gibi dinlenmede-
yim ve sanırım on gün daha bur-
da, Tenedos Adası'nda olacağım.
Burada hayat güzel. Tenedos çok
zengin bir Yunan kenti, iyi kurul-
muş ve görünüşü çok güzel, özel-
likle de Limnos, Varos ve Moudros
kentleriyle karşılaştırınca. Bulun-

duğumuz kampta istediğimiz her şeyi bulabiliyoruz. Samos'un özel şarabından içebiliyorum.
Gautier'nin bize gönderdiği beyaz sek şarap gibi, biraz Mater'e benziyor. Normal sofraya şarapları da
çok iyi, ayrıca taze beyaz ekmek, meyve ve taze pasta-çörek bulmak da mümkün. Yolladığım paradan kaldığı için halen ra-
hatım. Zira burada her şey parayla ve bilsen ne fiyatlara... Uzun zamandır (sekiz-dokuz gündür) hava çok sıcak, fakat pek
bir şey yapmadığımız için tahammül edebiliyoruz. Sağlığım iyi, eskisi kadar kuvvetli değilsem de benim için endişelenme-
yin. Mümkün olduğunca iyiyim ve hep sizleri düşünüyorum. Marie'yi, Küçük Jules ve Louise'i, hepinizi sevgiyle kucaklarım.

Tenedos Manzarası

Aya Paraskevi, 16 Kasım 1915

Sevgili Claudia,

Sevimli kartını alınca çok mutlu oldum, zira uzun zamandır senden hiçbir şey alma-
mıştım. 23 Eylül'de, Seddülbahir bombalandıktan sonra oradan ayrıldım ve günlük
emirle bildirildiği üzere şimdilik Tenedos Adası'ndayım. Şehir 7 kilometre, deni-
ze 100 metre uzaklıktayım. Burada altı yüz yataklı bir hastane kuruyoruz. Şu sı-
ralar deli gibi işim var. Tahta barakaların yapımında ekip şefiyim. Henüz hiç has-
tamız yok ve ancak bir aya kadar kabul edebileceğiz. Bana yaz ve neler yaptığın-
ı biraz anlat. Annene ve büyükbabana saygılar. Öpücükler. Dostun Emile.

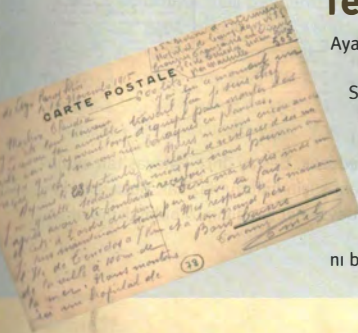
15. Revir Bölüğü

Sahra Hastanesi No. 1

Fransız Doğu Birlikleri

Tenedos Adası Posta Bölümü

505, Marsilya üzerinden

Vue de Ténédos.

Ἀποψὶς Τενέδου

Tenedos Manzarası

(Ön yüz) Aralık 1915

Dardanelles'deki Yurt Dışı Birliği, Doğu Seferi.

Son Balkan Savaşı'nda, Türklerden Yunanlılara geçmiş bir adadan hatıra. Yaklaşık üç yıl küçük körfezden İngilizler yararlanmış. Seddülbahir'den gemiyle iki saatte ulaşıyor. Bu ada Türkiye'nin Asya kıyılarına en dakika mesafede.

(Arka yüz) Seddülbahir, 1 Aralık 1915

Sevgili eşim,

Etraftan bu kartpostalı bulabildiğim için şanslıyım. İlerde bu da tarih olacak. Uzaktan da olsa seni tüm kalbimle kucaklayarak bu kartı gönderiyorum.

Kocan Jean Charvieux.

Madame Jean Charvieux

Institutrice à Rognonas B du Rhône - France

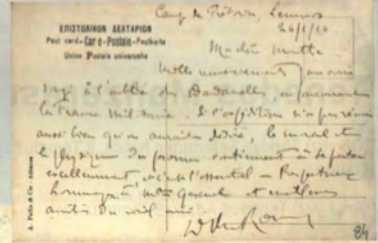

Tenedos Limanı

Pretoria Kampı, Limnos Adası, 26.01.1916

Sevgili Marthe,

Binlerce teşekkürler. Askerliği ve Dardanelles'i unutabileceğimi sanmıştım. İdealimizi istediğimiz gibi gerçekleştiremediyse de insanların maddi-manevi halleri hâlâ çok iyi, ki bu da en önemlisi. Bayan Gescuel'e saygılarımı sunarım. Eski dostundan muhabbetle.

Port de Ténédos.

Αμμή Τενέδου.

"Αποψις Τελεδου.

ΕΠΙΤΟΛΙΚΟΝ ΔΕΛΤΑΡΙΟΝ
Cairo Postale

Tenedos Manzarasi

(Ön yüz) Türkiye Seferinden hatıra, 8 Temmuz 1915
Claude

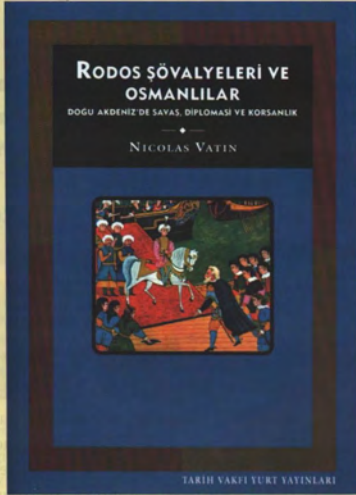
(Arka yüz) Tenedos Adası, 8 Temmuz 1915

Çok sevgili...

Adada bulunduğumuz süre içinde mektup alamayacağımı biliyordum, ama dün bir paket mektup gelince çok sevdim. 22, 23, 24, 25 ve 26 Haziran tarihli olanlar. 26 tarihli mektubunuzdan hepimizin sağlığının yerinde olduğunu öğrenince çok mutlu oldum. Halen ve de bu mektup elinize geçtiğinde öyle olmanızı diliyorum. Fakat Augusta'nın kabul edilmediği okuyunca hayal kırıklığına uğradım. Herhalde çok üzülmüştür. Ama senin dediğin gibi, benim askerlikteki başarısızlığım hepimizin daha duyulacağına muhakkak. Doğu'yla mektuplaşmanın zaman zaman gecikmesi beni sıkıyor ve sizleri endişelendiriyor. Üstelik bu endişe, gazetelerin Dardanelles'deki hareketi yanlış veya hatalı vermesiyle daha da derinleşiyor. Örneğin 19 Haziran'da okuduğunuz tam tersine, en azından Fransız bölümünde hiç çekilme olmadı (çekilme hiç bir zaman olmadı). 21'inde ise tam tersine parık bir başarı kazandı; 1. tüme 4 kilometre kadar yaklaştık ve bir küçük kalenin dikenlerle kaplı iki siperini ele geçirdik. (Türklerin cesetleri üzerinde yürüyorduk.)

RODOS ŞÖVALYELERİ VE OSMANLILAR DOĞU AKDENİZ'DE SAVAŞ, DİPLOMASİ VE KORSANLIK

NICOLAS VATIN

Fatih devri sonrası taht kavgasında Cem Sultan'ın sığındığı Rodos'taki St. Jean şövalyelerine Osmanlı tarihi kitaplarında sıkça değinilir; ama Doğu Akdeniz'de hassas bir dönemde stratejik bir yeri olan bu Hristiyan gücü derinlemesine inceleyen kaynak yok gibidir. Nicolas Vatin bu "hacimli" kitapta, "efsanevi" Rodos şövalyelerinin tarihini efsanelerden arındırmaya ve belgesel bir zemine oturtmaya girişiyor. Üstelik bunu çift taraftan, yani hem Osmanlı, hem de Rodos şövalyelerinin kayıtlarına dayanarak yapıyor. Rodos'a egemen oldukları dönemde, Hristiyan Batı'yla egemenlik alanını devamlı genişleten Osmanlı İmparatorluğu arasındaki çatışma hattında kalan şövalyeler, var olmak için çok kıvrak bir diplomatik yeteneğe, koşullara göre ayarlanan ekonomik faaliyetlere, insan

unsurunu etkin kullanmaya ve gerektiğinde korsanlığa başvuran bir deniz gücüne sahip olmak durumundaydılar.

Bu kitap, çok yönlü ve çok karakterli bu hikâyenin belgesel analizini yapıyor. Kitapta hem hikâyenin arka planı, hem de karakterler üzerindeki sis bulutu dağılıyor. Vatin ayrıca, konuyla ilgili önemli Osmanlı belgelerini, hem özgün hem de çevrimyazı halinde, Ekler kısmında okura sunuyor.

TARİH VAKFI

Valikonağı Cad. 57/2
34365 Nişantaşı/İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - Faks: (0212) 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr / yayin@tarihvakfi.org.tr

Portre Fotoğraflarının Cazibesi 1846-1950

Hâtıra-i Uhuvvet

Dürrüşehvar Sultan'ın neredeyse Lewis Carroll tarzında çekilmiş portresi, Ahmed Vefik Paşanın kartvizit fotoğraflarında neredeyse "soyтары"lığa varan hareketliliği, Haçık Oskanyan Efendi'nin mizansenli fotoğrafları, Artin Davud Paşa'nın biri mahalli, diğeri "nizami" kıyafetle çekilmiş portrelerinin yan yana duruşu, Sultan Abdülaziz ile oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin fotoğraflarındaki benzerlik, Halil Şerif Paşa'nın *dandy* pozunu, Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'nın dostumuz tarihçi Mete Tunçay'a benzerliği (!), Neyzen Tevfik'in bakışı, Hazım Körmükçü ile Behzad Butak'ın muhipliği ise resmedilen kişilerin kişiliği, konumu, halet-i ruhiyesi hakkında eşsiz birer belge niteliğinde.

*Edbem Eldem**

Fotoğraf dendiğinde Osmanlı dönemi için artık Bahattin Öztuncay'ın adını ve çalışmalarını zikretmek imkânsız oldu. Bundan neredeyse on beş yıl önce hazırlamış olduğu Robertson konusundaki incelemeden¹ beri, sırasıyla Vasilaki Kargopulu üzerine bir çalışma² ve genel olarak İstanbul fotoğrafçıları hakkında iki ciltlik kapsamlı bir eser³ yayınlamış olan

Öztuncay, geçtiğimiz ay seçilmiş portre fotoğraflarından oluşan *Hâtıra-i Uhuvvet, Portre Fotoğraflarının Cazibesi: 1846-1950* (İstanbul: Aygaz,

2005) başlıklı bir kitapla fotoğraf tarihçiliğine yeni bir katkıda bulundu. Toplam 162 adet fotoğraftan oluşan bu seçkide görüntüler, 1846'dan 1950'ye kadar çekim yıllarına göre tasnif edilmiş, her fotoğrafın karşı sayfasında ise portresi verilen kişi hakkında ayrıntılı biyografik bilgiler verilmiştir. Neticede, bazı kişilerin birden fazla fotoğrafı bulunduğu göz önünde bulundurulursa, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihleriyle ilgili toplam 150'ye yakın kişinin özgün, çoğu zaman da imzalı ve/veya ithafli fotoğraflarıyla hayat hikâyesinden oluşan bir çalışma ortaya çıkmıştır. Öztuncay'ın çalışmasının ne denli özgün ve kapsamlı olduğu hemen göze çarpmaktadır. Kita-

Dürrüşehvar Sultan, Sebah & Joallier, yaklaşık 1920, bromid kâğıt, 150x118 mm. Fotoğraf Vellahd Abdülmecid Efendi eliyle "Galip Kemali Bey'e [Söylemezoğlu], Kerimem Dürrüşehvar Sultan 1339-1920" ithafli.

Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa, (Sadrazam 1851-1914),
Anonim, yaklaşık 1905, İstanbul, bromid kâğıt, 142x107 mm.
Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nin en uzun süre görevde
kalan sadrazamlarından Ferid Paşa'nın fotoğrafı "Said Bey
Efendi'ye 25 Şubat 1321 (10 Mart 1906), Ferid" ithafı.

bın, bir veya birkaç koleksiyondan seçilmiş fotoğrafların sergilenmesi olarak algılanması gayet yanlış olacaktır. Aksine bu çalışmanın, yılların getirdiği bir birikim sayesinde oluşmuş olduğunu ve tarihçiliğimizde eksikliği şiddetle hissedilen bir alanın gelişmesinde önemli bir adım manasına geldiğini görmek gerekir. Gerçekten de, bugüne kadar daha çok fotoğrafçılık tarihi üzerinde gayet başarılı bir şekilde yoğunlaşmış olan Öztuncay, bu eseriyle kameranın öbür tarafına geçerek, fotoğraflanan kişilere el atmaya başlamıştır. Yazarın bu aşamaya gelinceye kadar geçmiş olduğu safhalar ise, koleksiyonculuk ve belirli bir tekniğin tarihi konusundaki nispeten dar bir alandan, daha genel bir tarihçilik anlayışına doğru temkinli ama sağlam bir ilerleyiş simgelemektedir. Genellikle tarihçilerin metinde, koleksiyoncuların ise objede sıkışıp kalmaya meyyal olduğu ülkemizde bu tür girişimler, son derecede önemli ve olumlu bir gelişmenin nadir örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Kitabı birkaç şekilde okumak mümkün; zira Öztuncay'ın seçiminin arkasında birkaç dürtünün örtüştüğü hissedilmektedir. Fotoğrafların estetik kalitesi-

Halil Şerif Bey, Büyükelçi, Koleksiyoncu, 1831-1879, Anthony Samuel Adam-Salomon, 1868, Paris, albümin kâğıt, 200x150 mm.
Tarihle uluslararası anlamda Türk asıllı en önemli resim koleksiyoncusu olarak geçen diplomat Halil Şerif Bey'in sefahate ve rahat yaşama düşkünlüğünü çok başarılı bir şekilde ifade eden bu fotoğrafı dostu Ali Bey'e ithaf edilmiştir.

nin, fotoğrafçılık tarihi açısından özgünlüğünün, fotoğrafçıların kimliğinin, fotoğraflanan kişilerin özelliklerinin, hatta fotoğrafın çekildiği anın öneminin bile son derecede belirleyici bir rol oynamış olduğu hemen anlaşılmaktadır. Artık görmeye alıştığımız Osmanlı fotoğrafçıların isimlerinin yanında (Abdullah, Sebah, Tarkulyan, Kargopulo ilh.) Gustave le Gray veya Adolphe Disdéri gibi büyük isimlerin de yer alması, son derecede nadir *dagerreotyp* (s. 45, 49, 51) veya *kalotip* (s. 47, 55) gibi erken fotoğraf teknikleri örneklerinin, suluboya veya diğer tekniklerle renklendirilmiş fotoğrafların sergilenmesi (s. 36, 47, 53, 55) veya kartvizit adıyla bilinen küçük ebatlı fotoğraflardan oluşan ve neredeyse sinematografik bir sekans oluşturan portre serilerinin ortaya çıkarılması (s. 34, 65, 67) ne kadar ilginç ve lezzetli ise, Osman Hamdi Bey (s. 51), Ömer Paşa (s. 57), Henry Bulwer (s. 69), Hobart Paşa (s. 135), Enver Paşa (s. 209), Kaiser Wilhelm (s. 255) veya Neyzen

Ahmet Ali Paşa, Şeker (Ressam, Teşrifat Nazırı, 1841-1907), Abdullah Biraderler, 1894, İstanbul, albümin kâğıt, 270x210 mm. Türk resim sanatının ilk temsilcilerinden Şeker Ahmet Ali Paşa'yı göğsünde tam yirmi sekiz adet nişan ve medalyayla gösteren fotoğraf.

Tevfik'in (s. 323) nadir ve genellikle bilinmeyen portrelerini keşfedebilmek o denli önemli ve çarpıcı bir deneyim haline gelmektedir. Halife Abdülmecid'in kızı Dürrüşehvar Sultan'ın neredeyse Lewis Carroll tarzında çekilmiş portresi (s. 22), Ahmed Vefik Paşa'nın kartvizit fotoğraflarında neredeyse "soytarı"lığa varan hareketliliği (s. 34, 65), Haçik Oskanyan Efendi'nin mizansenli fotoğrafları (s. 73), Artin Davud Paşa'nın biri mahalli, diğeri "nizami" kıyafetle çekilmiş portrelerinin yan yana duruşu (s. 77), Sultan Abdülaziz ile oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin fotoğraflarındaki benzerlik (s. 89), Halil Şerif Paşa'nın *dandy* pozu (s. 103), Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'nın dostumuz tarihçi Mete Tunçay'a benzerliği (!) (s. 193), Neyzen Tevfik'in bakışı (s. 323), Hazım Körmükçü ile Behzad Butak'ın muzipliği (s. 18) ise resmedilen kişilerin kişiliği, konumu, halet-i ruhiyesi hakkında eşsiz birer belge niteliğindedir.

Fotoğraf ile tarihin çakıştığı örnekleri de sıralamak mümkün olabilir; ancak meseleyi daha fazla uzatma-

mak için tek bir fotoğraf üzerinde yoğunlaşmak herhalde daha uygun olacaktır. O da, Bahattin Öztuncay'ın keşfedip tespit ettiği, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildikten hemen sonra çekilmiş fotoğrafıdır (s. 125). Tahttan indirildiği 30 Mayıs 1876 günü ile intihar ettiği (veya ettirildiği) 4 Haziran 1876 günü arasında çekilmiş olduğu anlaşılan bu fotoğrafta devrik hükümdar, ask bir suratla ve gösterişsiz bir kıyafetle iskemlede otur(tul)muş, arkasında ise iki kişi ise ancak laubali olarak nitelendirilebilecek bir tavırla poz vermişlerdir. Bu fotoğraf ne kadar çarpıcıysa, Öztuncay'ın da belirttiği gibi onu yorumlamak da o denli güçtür. Abdülaziz bu poza zorlanmış mıdır? Yüzünde okunan hiddet mi, korku mu, yoksa onu nihai bir adıma itecek olan ruhi çöküntünün ifadesi midir? Arkadaki kişilerin laubali davranışı bilinçli bir aşağılama kaygısından kaynaklanıyorsa, bunlardan birinin devrik padişahın kurenasından Salih Bey olduğunu nasıl yorumlamak gerekir?

Sözü fazla uzatmadan ve yazarın hak ettiği methiyeleri burada keserek genel bir tespit ve temenniyle bu yazıyı bitirmek uygun olacaktır. Bunlardan birinci-

Neyzen Tevfik Kolaylı (1879-1953)

Jean Weinberg, yaklaşık 1930, İstanbul, broid kâğıt, 200x170 mm,

Jean Weinberg tarafından çekilmiş bu etkilileci portre "*Gönülümün arşı olan Yavru'nun mukaddes yuvasına, Neyzen Tevfik*" ithafını taşımaktadır. Aslında siyasi şube için çalışan bir polis olduğu rivayet edilen Yavru Mehmet'in Şehzadebaşı'nda bulunan çayhanesi, Neyzen Tevfik'le birlikte Reşad Ekrem Koçu, Abdülbaki Gölpınarlı gibi İstanbul'un birbirinden renkli diğer simalarının buluşma yeriydi. Hayatı boyunca paraya, şan ve şöhrete ve otoriteye değer vermeyen Neyzen Tevfik'in yakasından görülen ve eski yazı ile "*Hiç*" ibaresi taşıyan rozeti kişiliğinin çarpıcı bir simgesiydi.

Artin Davud Paşa, Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı, 1816-1873,
Abdullah Biraderler, 1865, İstanbul, albümin kâğıtlar, 90x60 mm.
Osmanlı İmparatorluğu tarihinde Ermeni asıllı bir vatandaş
için en üst düzeyde devlet görevine atanmış, Nâfiâ
nazırlığına yükseltilmiş ilk kişi Garabed Artin Davud Paşa.

si, Bahattin Öztuncay'ın da giriş metnindeki bazı söz-
lerinden mühlendir. İngiltere'deki National Portrait
Gallery'nin (Ulusal Portre Galerisi) kuruluşundan
bahseden yazar, Türkiye'deki büyük bir eksikliği dile
getirmiş olmaktadır. Muhtelif dönemlerdeki "Meşhur-
lar Ansiklopedisi" veya "Kim Kimdi" türünden birkaç
girişime rağmen bu coğrafyanın siyasetinde, toplum-
sal yaşamında, sanat ve edebiyatında
önemli rol oynamış olan yüzlerce, hatta
binlerce şahsiyetin biyografik bilgileriyle
mevcut görüntülerinin bir araya getirilmiş
olmadığını hatırlatmak gerekir. Bahattin
Öztuncay'ın bu çalışması, bu türden bir
birikimin oluşmasında önemli bir yer al-
makla beraber, aslında çok daha kapsamlı
ve sistematik bir girişimin artık vaktinin geldiğini
kabul etmek lâzımdır. Bu tür bir teşebbüsü mümkün
kılacak ve tabir caizse "bir taşla iki kuş vurabile-
cek" bir proje, Türkiye'de bir fotoğraf ve fotoğrafçılık
müzesinin kurulması olabilecektir. Kitabın çıkışıyla
birlikte Sadberk Hanım Müzesi'nde düzenlenmiş olan
sergi, bu tür bir girişimin ne denli gerçekleştirebilir ol-
duğunu çok küçük ölçekte bile olsa göstermiştir. Os-
manlı İmparatorluğu'nda 1850'lerden itibaren gerçek
manada bir patlama göstermiş olan fotoğrafçılığın bı-
rakmış olduğu izler, devlet, özel arşiv ve koleksiyon-
larında dağılmış bir şekilde dururken, bu bilgilerin,
kopyalarının bile olsa, bir yerde toplanması hem son
derecede zengin bir sanatın gelişimi hakkında bilgi
verebilecek, hem de kişi-mekân-olay ekseninde

Sultan Abdülaziz,
1830-1876
Hal' edilişi
sonrasında.
Vasilaki Kargopulo,
İstanbul, albümin
kâğıt, 95x65 mm.

odaklaşacak bilimsel bir veritabanının oluştu-
rulmasını mümkün kılacak bir girişim oluştu-
rabilecektir. *Hâtıra-i Ubuvvefin* kazandırdığı
bilgi ve bıraktığı lezzetin daha da kalıcı bir hale gel-
mesinin en uygun yolu herhalde bu tür bir projenin
bu konuda yetkin kişi ve kurumları harekete geçir-
mesi olacaktır.

* Prof.Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü

Notlar

- 1 James Robertson, *Pioneer of Photography in the Ottoman Empire* (İstanbul: Eren, 1992).
- 2 Vasilaki Kargopulo, *Hazret-i Padişâh'ın Serfotoğrafları* (İstanbul: BİS, 2000).
- 3 Dersaadet'in Fotoğrafçıları. 19. Yüzyıl İstanbul'un Fotoğrafçı Öncüleri, *Stüdyolar, Sanatçılar* (İstanbul: Aygaz, 2003).

Sonsuzluğa Kalan Kayıtlar

Fotoğrafın 1839'da icat edilmesinden kısa bir süre sonra, kameralarla kayda geçirilen portrelerin belgesel ve sanatsal önemi hemen fark edilmişti. Aslında portrelerin önemi fotoğrafın icadından çok daha önce biliniyordu. Mısır ve Yunan uygarlıklarına ait insan portreleri, tapınak duvarları ve mezar taşlarında olduğu kadar gündelik hayatın bir parçası olan ev aletleri, yemek kapları ve vazolarda da yer almıştı.

Babattin Öztuncay

Portre fotoğraflarının cazibeleri, aslında bu kâğıttan kayıtların insanın dış görünüşünün ve iç dünyasının kesişim noktasında bulunmalarından kaynaklanır. İnsanın yüz ifadesi ile ruhu arasındaki bağlantının niteliği asırlardır tartışmalara konu olmuştur. Kimileri “yüz ruhun aynasıdır” söylemini, kimileri de “dış görünüş aldatıcıdır” yaklaşımını savunmuştur. Aslında bu yaklaşımlardan ilki Doğu'nun daha duygusal yaşam tarzında, ikincisi ise mantık ve materyalizm üzerine kurulu Batı dünyasında öne çıkmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren giderek yaygınlaşan portre fotoğrafçılığı, tıp biliminin de ilgi alanına girer. Fransa, Almanya ve İngiltere'de, hastane ve kliniklerde zihinsel özürlülerin ve ağır depresyon geçiren hastaların portre fotoğrafları çekilerek çeşitli analitik gözlemlerde bulunulur. Daha da ilginç, fotoğrafların bu hastalıkların tedavilerinde de kullanılmasıdır. Rahatsızlığı olan kişilere hem kendilerinin, hem de ailelerinden diğer kişilerin sevinç içinde ve rahat ifadeli portre fotoğrafları gösterilerek yapılan tedavilerde ciddi başarılar kazanılmıştır.

Ustalıkla rol
yapan yüzler,
tiyatro
sanatçıları Hâzım
Körmükçü ve
Behzad Butak,
Ekim 1925
Karadeniz
turnesinde
sahnede. Trabzon,
bromid kâğıt,
232x306 mm.

Portre Fotoğrafçısının Hedefleri

Portre fotoğrafçılığının temel amacı poz veren kişinin toplumsal kimliğini, karakterini ve diğer insanlardan ayrılan fiziksel özelliklerini ortaya koymaktır. Poz verme şeklini, arka plan perdelerini ve stüdyo dekorasyonunu fotoğrafçı belirlemektedir. Sadece yüzü gösteren yakın plan çekimlerinde bazen fotoğraf negatifinde diğer alanlar silinerek vinyet tarzında pozitif baskılar yapılıyordu. Fotoğrafçılar genelde poz veren kişinin oturmasını tercih ediyorlardı. Bu hem müşterinin daha rahat hissetmesine, hem de stüdyo olanaklarının çeşitli şekillerde kullanılmasına olanak sağlıyordu. Stüdyo aksesuarları içinde karton veya alçıdan yapılmış demir parmaklık, şömine ve balkon pencereleri sıkça kullanılıyordu. Vazo içinde çiçekler, fotoğraf albümleri, süslü deri ciltli kitaplar, şamdanlar ve heykeller stüdyoların vazgeçilmez aksesuarlarıydı.

Teknik nedenlerden ya da fotoğrafçılar arasındaki "moda"lardan kaynaklanan karşılıklı etkileşimler sayesinde, poz verme şekilleri de zaman içinde evrim geçirir. 1850'li yıllarda teknik imkânlar uzun "poz" sürelerini gerektirdiğinden, çoğunlukla oturarak poz veriliyordu. Aynı nedenlerle kol dayama amacıyla kullanılan masalar, stüdyoların demirbaşı haline gelmişti. 1860'larda devlet adamlarının antik Yunan büstlerini hatırlatan vinyet tarzı portreleri, 1870'lerde görkemli stüdyo donanımları moda olmuştu.

Saraylar ve Portreler

Osmanlı sultanları, yabancı hükümdarlar ve devlet ileri gelenleri portre fotoğraf çekimine çok önem veriyorlardı. Bu amaçla bütün dünyada hanedan üyelerinin portreleri çekiliyor ve bu fotoğraflar büyük itina ile hazırlanmış çerçeveler veya albümler içinde yıldönümlerinde veya seyahatlerde karşılıklı hediye ediliyordu. Aynı zamanda bu hanedan üyeleri ve devlet adamları, istisnalar dışında bu fotoğrafların dükkanlarda ve stüdyolarda halka satışına herhangi bir kısıtlama getirmiyorlardı.

1861'de tahta çıkan Abdülaziz, portre fotoğraf çekimine özellikle meraklıydı. Abdülaziz aynı zamanda hanedanın diğer üyelerinin de fotoğraflarının çekilmesini desteklemişti. Vasilaki

Kargopulo ve Abdullah Biraderler tarafından şehzadelerin yanı sıra hanım sultanların da fotoğraflarının çekilmesi dikkat çekicidir. Osmanlı ailesinin fotoğrafa olan ilgisi, 1876'da tahta çıkan ve II. Abdülhamit'in 33 yıllık saltanatı boyunca hiç azalmadan devam eder. Psikolojik saplantıları ve evhamları ile tarihe geçen II. Abdülhamit'in, tahta çıkışının 25.'yıldönümünü kutlamaları sırasında, 1901'de kendisine gösterilen portre fotoğraflarına bakarak bazı mahkûmlar için af çıkartmış olması bizlere ister istemez Sigmund Freud'un "toplum içindeki dış görüntümüz, kendi iç dünyamızın tarafımızdan şartlandırılmış yansımasıdır" tanımını çağırıştır. II. Abdülhamit'in saltanat dönemindeki nadir portre çekimlerinden birini yapmak, Febüs Fotoğrafhanesi sahibi Boğos Tarkulyan'a nasip olmuştur. Ekim 1900'de gerçekleşen bu çekimde sultanın sarf ettiği sözler, kendisinin portre fotoğraflarına yaklaşımını da gösterir. Tarkulyan'ın "Biraz tebessüm buyurmaz mısınız Efendim?" ricasına, sultan tok bir sesle "Hayır, gayet ciddi olmak gerektir" cevabını vermiştir.

Tarkulyan anılarında şehzadelerin sıkça fotoğraf çektiklerini ve özellikle haremâğalânının fotoğrafa ba-

Fotoğrafta "ast ve üst ilişkisi": Bahriye Nezâreti Müsteşarı Vâsîf Paşa ve Bahriye Nâzirî Ahmed Cemal Paşa. Stüdyo D'Oré (Dora Philippine Kalımsız), Viyana, Ağustos 1917. gümüş-platin kâğıt, 185x155 mm.

Sultan Abdülaziz ve Yusuf İzzeddin Efendi, William Downey, 1867, Balmoral-İskoçya, Albümin kâğıtlar, 90x60 mm.

Selma Sultan,
1862-1941
Abdullah Biraderler,
1917, Albümin kâğıt,
90x60 mm.

Elle renklendirme
Şehzâdeler, Viçen
Abdullah, yaklaşık
1859, suluboya ve
guvaş ile
renklendirilmiş asitli
kâğıt, 195x150 mm.

yıldıklarını nakleder. Boğosyan, Sultan Reşat'ın (saltanat dönemi 1909-1918) fotoğraftan hiç anlamadığını, Sultan Vahideddin'in de (saltanat dönemi 1918-1922) portre fotoğraflarını profilden çekirmek gibi tuhaf bir saplantısı olduğunu yazar.

Renkli Portreler

Portre fotoğraflarının elle renklendirilmesi, fotoğrafın icat edildiği yıllarda başlamıştı. Minyatür ve resim sanatından fotoğrafçılığa geçiş yapan bir çok sanatçı, renklendirme konusundaki yeteneklerini bu yeni teknoloji için kullanmıştı. 1840'lı, 1850'li yıllarda mat, asitli kâğıt üzerine yapılan fotoğraf baskılarında elle renklendirme daha kolay gerçekleştirilebiliyordu.

Solma tehlikesine karşı bu teknikle korunan fotoğraflar günümüzde de çekiciliklerini hâlâ korumaktadır.

Rötüş Ustaları

Fotoğraf sanatçılarının stüdyo çekimlerini takip eden çalışmalarında sonradan renklendirme kadar, rötüş işlemleri de önemli yer tutuyordu. Portre fotoğraflarda negatifler ve daha seyrek olarak da pozitifler üzerinde rötüş çalışmaları yapıyordu. Negatif emülsiyon üzerindeki delik, çizik ve diğer hataların giderilmesi gibi basit işlemlerin yanı sıra fotoğrafçılar çoğu zaman daha da etkin olarak portresi çekilen kişinin yüz hatlarını belirgin ve düzgün hale getirmek için çeşitli şekillerdeki keskin uçlu aletler, kurşun ve siyah mürekkepli kalemle müdahalelerde bulunuyorlardı. Özellikle, gözbebekleri, kaşlar ve kirpiklerin belirgin hale getirilmesi ve yüz hatlarındaki diğer gölgelerin ön plana çıkarılması gerekiyordu. Bazen poz veren kişilerin yüzündeki doğal pürüzler veya yaralar siliniyor, bazen de yeni saçlar eklenebiliyordu. Fotoğrafçılar bazen daha da ileri giderek fotoğrafta lüzumsuz bulunan bir kişiyi rötüş ile yok edebiliyorlardı. Belirli düzeyde ek becerisi gerektiren ve oldukça uzun zaman isteyen bu iş için stüdyolar çoğunlukla özel eleman çalıştırıyorlardı.*

* *Hâtıra-i Unvanet Portre Fotoğrafların Cazibesi: 1846-1950* kitabından yazarı Bahattin Öztuncay'ın izniyle derlenmiştir.

Muhsin Ertuğrul, (1892-1979), Anonim, yaklaşık 1924, İstanbul, bromid kâğıt, 273x214 mm. Behzad Butak'a İthafen "Sevgili Behzadım, Ertuğrul Muhsin, Ağustos 1924" yazısını taşıyor.

Osman Hamdi Bey, (1842-1910), Carlo Naya, 1855, İstanbul, Dagerotip, 1/2 plaka.

Gazi, Anonim, 1923 Ankara, jelatin kâğıt, 220x165 mm. Mustafa Kemal'in İzmir'in alınışından beş gün sonra eşi Latife hanıma hediye ettiği "Latife Gazi Mustafa Kemal'e. Gazi M. Kemal" ithafını taşıyan fotoğrafı.

İbrahim Çallı (1882-1960), Feyhaman Duran, (1886-1970), Anonim, 1913, Gand, bromid kâğıt, 135x85 mm. Paris'de bulundukları dönemde yakın dostluk kuran sanatçıların Belçika'nın Gand şehrinde ressam dostları Ruhi Arel'e postaladıkları fotoğraf.

Bilim Üretmeyen Uygarlık Evrensel Değildir!..

Batı Uygarlığı ve Anadolu

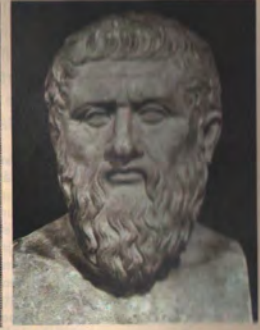
Günümüz dünyasını teknoloji ve bilimde olduğu kadar sosyal ve politik sahalarda da giderek daha yoğun biçimde yönlendiren ve şekillendiren, insanlık alemini son bir yüzyılda vazgeçilmez nimetler kadar unutulmaz acılara da boğan, hiç kuşku yok ki, evrensel Batı uygarlığıdır. En İyi'yi, en Güzel'i olduğu kadar en Kötü'yü ve en Çirkin'i de düşünüp var eden ve temeli bilim-insan ilişkisine ve onun biçimlenmesine dayanan bu uygarlığın ise tarihte Anadolu ile, yani bizimle, yakın bir ilişkisi vardır. Bu ilişkiyi rasyonel olarak tanıyıp özümsemeden, yasal düzenlemeler ve duygusal zorlamalarla ne Avrupa toplumu olunur ne de onun yaratıcı niteliği elde edilebilir. O bakımdan, bu ülkenin insanları olarak, "Batı" tanımındaki içerik ve gerçeği temelinden kavramamız ve kendimize insanlık aleminde ona göre bir yol çizmemiz ve bir rol vermemiz gerekmektedir.

*Sencer Şabin**

Burada üzerinde duracağımız Batı, "bana göre bir Batı" olmayıp, "tarihe göre Batı" kavramıdır; ve bu Batı, Galilei ya da Descartes gibi Batı uygarlığına modern çağlarda yeni ufuklar açan düşünürlerle değil, Mileto'slu Thales ile başlayıp Einstein ve ardıllarıyla devam eden Batı'dır. Eğer bugün Avrupa kilidini -adeta inat ve ısrarla - maymuncukla açmaya çalışan bir Türkiye'de, biz kilide değil de, onun anahtarına yönelme zorunluğunu hissediyorsak, bu, Suat Sinaoğlu'nun *Türk Hımanizmi* (TTK, Ankara 1980:134) başlıklı inceleme kitabında Avrupa'yı tanıma konusunda "...gün gelecek, Türk düşünürleri, isteseler de istemeseler de, incelemelerini Thales'ten başlatma zorunluğu duyacaklardır" saptamasındaki haklı gerçekliği biraz daha güçlendirmektedir.

Mademki Batı uygarlığının temeli bilimdir ve bunun insanla olan ilişkisidir, o halde önce bilim nedir

ve nerede, nasıl doğmuştur, kısaca buna değinelim: Kısaca bilim, mevcut her türden bilginin hiçbir engelle takılmaksızın sınırsız bir özgürlükle araştırılması, sorgulanması ve kendini sürekli aşarak ifade edilmesi eylemidir. Bu eylem olumluya olduğu kadar, doğası gereği, olumsuzu da açıktır; seçim onu kullanana, yani insana aittir. İşte bu tür bir bilimi hazırlayan toplumsal koşullar Ege'nin Anadolu yakasında, "Ionia/Iyonya" diye tanımlanan ve Persçe'ye *Yauna*, Sami dillerine *Jawan*, Türkçe'ye ("*Helen/Hellen*" ya da "*Grek*" değil!) Yunan diye geçen etnik coğrafyada bir araya gelmiş, bilgi toplumundan bilim toplumuna geçiş orada filizlenmiş ve Ege'nin iki yakasında (Ionia ve Attika'da) diğer toplumsal değerlerle birlikte yarattığı uygarlıkla evrenselleşmiştir. Thales, Anaksimandros, Heraklitos gibi Ionia'nın doğa filozofları bu evrensellikte ne kadar pay sahibi ise, Solon, Sokrates, Platon, Aristoteles ve Attika kökenli

Miletoslu Thales, arkasından yine Miletoslu Anaksimandros ve Anaksimenes'in bilimsel merakı, kısmen Batılı ama büyük oranda Doğulu efsane ve geleneklerdeki bilgi küpünün karmakarışık ve durağan içeriğine düzenli bir akıcılık kazandırmış ve ilk kez bu doğa bilimcileri yeri, göğü ve tüm canlıları akıl yoluyla gözlemlemeye (*theorein*), bu hususta bilinenleri sorgulamaya (*historein*) ve açıklamaya (*logos*) başlamışlardır. Eski Yunanca'da, "Söz, akıl ya da düzen, mantık, açıklama, hesap verme" anlamlarına gelen *logos*, Batılı düşünüş biçiminin en önemli anahtar sözcüklerinden biri sayılmaktadır.

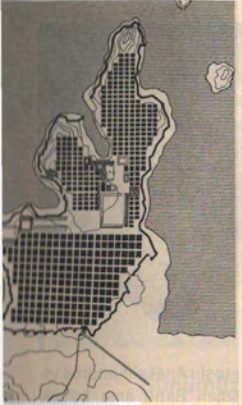
Batı Anadolu kıyıları MÖ 11. yüzyıldan itibaren -Alollar ve Dorlar gibi- İonların yerleşmelerine sahne olur. Miletos başta olmak üzere Ege kıyılarında doğa filozofları Mısır ve Mezopotamya'nın 3000 yıllık bilgi birikimini dönüştürerek bugünkü Batı uygarlığının temelini atarlar. Bağımsız merkezlerde gelişen felsefe bilgileri, kentten kente dolaşır. Miletoslu Thales (solda) Doğu kültüründen gelen astrolojik bilgileri bilimsel hesaplara dönüştürerek MÖ 585'te güneş tutulmasını önceden hesaplayabilmiştir. Düzeni ve akılı teslim eden *logos*, (solda) Attika kökenli Platon'la birlikte sistem anlayışının parçasıdır.

daha nice düşünürler de o kadar pay sahibidirler. Bu bakımdan, İyon uygarlığını Ege'nin iki yakasını birbirinden soyutlayarak düşünmek mümkün olmadığı gibi, onu salt coğrafi konumu nedeniyle "Anadolulaşmış" bir uygarlık gibi görmek ve göstermek de fevkalâde yanlıştır. Böyle bir sav, bugünkü ABD etniğini ve kültürünü Kıta Avrupa'sından soyutlamak ve Amerikan kıta kültürüne mal etmek gibi birşey olur. Şu halde, insanlık serüveninin en anlamlı aşaması sayılan İon uygarlığını kendi tarihi gerçekliği içinde irdeleyebilmemiz için öncelikle bu uygarlığın olmazsa olmazını içeren bilgi-bilim ilişkisine kısaca göz atmamız gerekir.

"Bilim" dediğimiz olgu eğer sadece "bilgi" önkoşuluna bağlı olsaydı, Mezopotamya'da ya da İonia öncesi Anadolu'da, Mısır veya Çin'de günümüzü biçimlendiren bir uygarlığın ortaya çıkmış olması beklenirdi. Çünkü eski dünyanın bilgi küpü durumundaki Doğu toplumları yoğun olarak bu coğrafyalarda yaşamaktaydılar. Eğer bugün, söz konusu bu kültürlerin mirasçıları dahi bilim ve teknolojiyi Batı'dan alıyor ve toplumsal yaşamda büyük ölçüde onun evrensel değerlerine ayak uydurmaya çalışıyorlarsa, öncelikli olarak şu soruya cevap aramamız gerekir:

Evrensel uygarlık neden bilginin en yoğun olduğu bu eski Doğu'nun kültür coğrafyalarında, ya da Batı'nın, o devrin en yaban, şimdinin ise en gelişmiş ülkelerinden birinde değil de, söz konusu bölgelerin en uç ve en uzak bir sınır şeridinde, yani Ege'de doğmuştur? Bu coğrafyanın ve orada yaşayan toplumların özelliği neydi? Aşağıdaki yazıda büyük ölçüde bunun nedenini araştıracağız.

Günümüzde genellikle kendiliğinden var olmuş bir olgu gibi benimsediğimiz bilim, aslında durup dururken ortaya çıkmamıştır. Öncelikle onu oluşturan faktörlerin, yani bilginin ve bilgiyi sorgulama özgürlüğüne sahip *homo sapiens*'in bir araya gelmesi gerekmiştir. Ege'nin Anadolu kıyılarının tarihi coğrafyası bu açıdan incelendiğinde, gerek bilgi birikimi gerekse bilgiyi sorgulama iradesine sahip insan unsuru bakımından bu bölgede MÖ 6. yüzyılda patlamaya hazır bir potansiyele ulaştığı açıkça görülür. Söz konusu potansiyele ateşlemek için üçüncü bir faktör gerekmekteydi ki, bu da ekonomik refahı, İonia dediğimiz coğrafyada (Foça ile Güllük Körfezi arası), sadece nehir vadilerinin denize ulaştığı bölgelerde, MÖ 11. yüzyıldan itibaren izlerine rastladığımız İonlar'ın (tıpkı Aiol ve Dorlar gibi) Küçük Asya

Kent devletçikleri MÖ 6.-5. yüzyılda demokratik geleneğe dayalı toplumsal gelişmelerini tamamlamışlar ve deniz ticareti sayesinde yüksek bir refah düzeyine ulaşmışlardır. Anayurtlarından getirdikleri en dinamik ve en vazgeçilmez değer ise *Polis* (kent/yurt) - *Polites* (yurttaş) - *Politeia* (yurttaşlık/devlet) ilişkisi ve sorumluluğuna dayalı demokratik, bireyci toplum ve devlet anlayışları ve çok kutuplu hür düşünüş biçimleriydi. Bilimin temelleri Batı Anadolu'daki eski bir İonia kenti olan Miletos'ta atılmıştır.

Yunan siyasi düşüncesi, demokrasi fikrini *İoğos'un* etrafında şekillendirmiştir. Batı Anadolu Yunan kentleri kamu mekânları ve yapılarında MÖ 5. yüzyıldan itibaren gözlenen gelişme, en iyi demokratikleşme sürecinde ve kent planının oluşumunda kendini gösterir. Bu gelişim, Miletos'un Persler tarafından yıkıldıktan sonra yeniden kurulmasında açıkça görülür. Tam bir halk yönetiminin örneğini veren ve politik mekânı örgütleyen olgun Yunan kent devletinde, "*Kamu*" alanı, bireylere ait olan "*özel*" alandan kesinlikle ayrılır. Herşey, Yunanların bilincinde özgürlükler alemi olan "*kamu*"nın önünde açığa çıkar. Demokratik siyaset meydanı olan, seçim ve yargılamaya gibi önemli kamu olaylarının gerçekleştiği *agora*, bu anlamda kentin merkezidir. Miletos'lu Hippodamos, ızgara biçimli kent dokusunu tümüyle geometrik bir sistem haline getirerek bir kentin planını, konutlarını, sokaklarını ve yurttaşlarını geometrik yasaya bağlar; ve kuramsal demokratik devlet yapısının eşitlik kavramını kente yansıtır. Hippodamos kent planı tipinin en eski örneği Miletos'ta, kent merkezinde ve liman bölgesinde kamu yapıları ve mekânları için büyük alanlar ayrılmıştır. Yunan kent devletlerinin kamusal merkezinde halkın giderek daha büyük bir kesiminin siyasal kararlara katılması, o zamana kadar bilinmeyen bir gelişme olur. (Hippodamos tarafından MÖ 5. yüzyılda planlanmış Miletos'un planı.)

(Anadolu) halklarındaki geleneklere sahip olmamaları, bunların kara tarafından - yani doğudan - değil, deniz aşırı - yani batıdan - geldiklerine işaret etmektedir. Halk kitlelerini bu çağlarda harekete geçirebilecek en önemli olay, Kıta Yunanistan'ına kuzeyden gelen Dor istilaları olmuştur. Kıta Yunanistan'dan ve Girit'ten kopan halk kitlelerinin batıya değil de doğuya göçmeleri ise, bu kavimlerin daha önceki devirlerde de (Myken - Miken çağı) Doğu ülkeleriyle ilişkilerinde bulunduklarına ve Anadolu/Ege coğrafyasını iyi tanıdıklarına işaret etmektedir. Ayrıca, arkeolojik kazı ve araştırmalarda ele geçen çanak-çömlek ve benzeri malmemeler de bunu teyit etmektedir. Buradaki kent devletçikleri daha MÖ 6.-5. yüzyılda demokratik geleneğe dayalı toplumsal gelişmelerini tamamlamışlar ve deniz ticareti sayesinde yüksek bir refah düzeyine ulaşmışlardır. Ticari ilişkileri ve coğrafi konumları bu kent devletçiklerine Doğu Akdeniz'in yerli kültürleri ile doğrudan ilişkiye geçmeleri olanağını da vermişti. Anayurtlarından getirdikleri en dinamik ve en vazgeçilmez değer ise *Polis* (kent/yurt) - *Polites* (yurttaş) - *Politeia* (yurttaşlık/devlet) ilişkisi ve sorumluluğuna dayalı demokratik, bireyci toplum ve devlet anlayışları ve çok kutuplu hür düşünüş biçimleriydi. Bu çok kutupluluktan kastettiğimiz, fikrî çeşitlilik ve tezatların aynı bireyde toplanması ve bu bireylerden (hür yurttaşlardan) oluşan toplumsal yapıdır. Konuyu daha da açarsak; en eski Yunan (İonia) tanrı veya insan tiplemelerine bakıldığında zaman bu tezatlı çeşitliliğe dayanan kişilik en belirgin şekilde görülür. Örneğin bağımsızlık, sorumluluk, yurtseverlik, basiret veya dindarlık gibi değerler eski Yunan toplumunun pozitif

nitelikleri arasında olup, insanlık alemi bu kavramların gerçekten de onlardan öğrenmiştir. Buna karşılık dürüstlük, doğru sözlülük gibi değerlere Yunan insanının yabancı olduğu da bir gerçektir. Yalan, gasp ya da içten pazarlıklık kişi karakterindeki zıt nitelikler olup, bunlar da erdem ya da yetenek (*arete*) olarak algılanabilmektedir. Örneğin Homeros'un yarattığı kahraman Odysseus, cesur, yurtsever ve dindar bir kişidir; ama yalan söylemede, hilede ona, yine Homeros'a göre, ancak tanrılar üstün gelebilir. Şu halde, yalnız insan değil aynı zamanda antropomorf Yunan tanrıları da çok kutuplu bir karaktere sahipti. *Graeca fides* (Yunan dürüstlüğü!) Romalılarda olumsuz anlamda bir atasözü niteliğinde idi. Bugünkü Fransızca'da *Grec* sözcüğü hâlâ "dolandırıcı" anlamında kullanılır. Yunan mitolojisi baştan sona akla hayale gelebilecek en tiksinti verici tanrı ve insan eylemleriyle doludur; buna karşılık *Sophrosyne*'ye (basiret, ruh ve akıl olgunluğuna), *Panaretê*'ye (erdem/yetenek tümlüğüne) ulaşmak ve kendini toplum yararına (*euergetia*) adanmak, Yunan insanının hastalık derecesinde bir tutkusuydu ve tüm yaşamını bu uğurda yarışmakla geçirebilirdi. İşte bugün genel olarak kabul gören eski Yunan yaratıcılığı hikmetini, Yunan halk karakterindeki bu çok kutupluluğa, yani insani niteliklerin artışı ve ekisile hepsini bütün nüanslarıyla kendi benliğinde toplamış olmasına ve bunları baskı altına koymaksızın, bizzat kendi hür iradesi doğrultusunda yazılı, sözlü ve resimsel olarak ifade etmiş olmasına borçludur. Bu bağlamda Protogoras'ın sözü ünlüdür: *anthropos metron bapanton* (insan her şeyin ölçüsüdür). Bugün bile, bu kültürün devamı olan Batılı ünlü dahilerin yaşam biçimlerine

bakıldığında, tüm iyi ve kötünün, meziyet ve zaafın bu kişilerde toplanmış olduğu izlenimi uyandırır mı? Bütün insanlığa insanlık tarihinin en büyük felaketlerini yaşatan, buna karşılık başdöndürücü bilimsel ve teknolojik atılımlara da zemin hazırlayan iki dünya savaşı Avrupa'dan çıkmadı mı? Bugün Ortadoğu'nun geleceği üzerine yapılan Batılı hesapların, 2400 yıl önce Yunan kentlerini Perslere karşı birlik olmaya ve böylece, "Asya'nın zenginliklerini Avrupa'ya (Hellas'a) aktarmaya" çağıran Isokrates'in (Pangyrikos 187) sömürgeci düşüncesinden ne farkı var? Şu halde Batı'yı her iki yüzüyle birlikte tanımak ve insanlığın gelecekteki toplum düzenine bir başka alternatif yaratmak zorunluğu bulunmaktadır.

Şu halde, bilimin ilk koşulu olan çok kutuplu düşünüş ve düşündüğünü dilediği şekilde ifade özgürlüğü, günümüz Batı toplumlarında olduğu gibi Eski Yunan'da da bir toplum karakteriydi. Bilimin doğuşunda etken olan diğer iki koşulu, yani ekonomik refah ve bilgiyi ise, Yunan (İon) halkı yeni yurtları Anadolu'da bulmuşlardır. Bu oluşumda ekonomik refahın özel bir önemi vardı; çünkü sadece bu sayede İonia'nın hür yurttaşlı hoş zamanının (*Mousa*) büyük bir bölümünü merak ettiği konular üzerinde düşünmeye ayırabilmiştir. Aristoteles (Metafizik 981 b 20) İonlar için bu bağlamda "Mousa'ya sahip oldukları, yani geçim külfetinden uzak oldukları için felsefeyle, yani bilimle, uğraşmaya başladılar" der ki, bu saptama günümüz toplumları için de geçerlidir. Bilimin temellerinin Batı Anadolu'daki eski bir İonia kenti olan ve geçmişte Homeros'a göre yerli Anadolu "barbar Kar" (Karoî barbarophonoi, İlyada 2, 867) kökenine dayanan Miletos'ta atılmış olması ise bu bağlamda tutarlıdır; çünkü Miletos, çepeçevre Akdeniz, Marmara ve Karadeniz kıyılarında kurduğu 90'a yakın kolonisi ile politik ilişkisini ve refah düzeyini en üst düzeye çıkarmış bir kent devleti (*Polis*) idi. Gerek ulaşımı güçleştiren dağlık coğrafi koşullar, gerekse yerli Anadolu halklarının düşmanca tu-

tumu Miletosluların MÖ 9. yüzyıldan başlayarak, Anadolu içlerinden çok, deniz yoluyla Mısır, Suriye ve Mezopotamya ile ticari ve kültürel ilişkilerle yönelmişti. İonlar bilimin en önemli diğer faktörü olan bilgiyi Yakındoğu'nun işte bu eski kavimlerinin kültürlerinde bulmuşlardır. Gerek el sanatları ve mimaride, gerekse astronomi, matematik, metafizik gibi sahalarda bu kültürlerde binlerce yıllık bir bilgi birikimi vardı. Ne var ki, bu bilgi durağandı, otoritenin emrindeydi, tekdüze ve tek kutuplu idi; ne topluma açıklanması ne de açıkça sorgulanması caizdi. Birey (*indivium*) diye bir kavram yoktu. Elbette ki Doğu insanının da yaradılışında çok kutuplu düşünme yeteneği vardı. Ama

bu, sadece otoritenin izin verdiği ölçüde, yani mevcudu ortadan kaldırmadan, dışa yansıtılabildi. Tek kutuplu düşünen bilgi toplumları için Miletoslu Heraklitos'un özdeyişi güncelliğini bugün bile korumaktadır: *Polymatheia noon ekhein ou didaskei* (çok bilgi [insanı] muhakeme sahibi yapmaz). İonlar Ege kıyılarında kent devletçiklerini kurmaya başladıklarında, Hitit kültürünün mirasçısı durumundaki Phrygia'lılar (Frıgyalılar) kısmen, Yakındoğu toplumları ise tam anlamıyla işte böyle bir bilgi küpü görünümündeydi. Ama bilim yoktu ve olamazdı da; çünkü bilginin içeriğini merak edecek ve usavuracak bir toplum yapısı yoktu. Olaylar ve durumlar karşısındaki davranış biçimleri kitlesel ve içgüdüsel idi, yani muhakemeye dayanmıyordu. Doğu tipi davranış ile Batı tipi davranış arasındaki bu farkı yine Homeros, *İlyada*'nın 3. kitabının ilk mısralarında kolay anlaşılabilir bir şekilde gözler önüne sermektedir: Asyalı müttetikleriyle birlikte Troialılar (Troyalılar), "kasırgadan ürken ... kuşlar gibi çığlık çığığa gürültü patırtı çıkarak" düşman üzerine yürürler; "Akhalar ise, sessizlik içinde cesaret soluyarak ve yürekleri birbirlerine yardım için çarparak...". Bu ifadelerle Homeros, Troia'nın sadece Doğulu (Küçük Asyalı) kökenine işaret etmekle kalmıyor, aynı zamanda bu insan tipinde içgüdü ve sürü karnavaşı-

Kaya Üzerine
Kebartma olarak
İçlenmiş Hitit
Tanrı betimi. M.Ö.
8. yüzyıl. İvriz
(Konya Ereğlisi)

nın (Doğulu toplum yapısı), diğerinde ise us ve düzenin (Batılı toplum yapısı) hakim rol oynadığına da dikkat çekiyor. Fakat şurası da bir gerçek ki, aynı Homeros, salt Troia'yı değil, onunla birlikte savaşta katılan bütün Anadolu kavimlerini de Akha/Yunan kökenli gösterebilmektedir. Tarihi kaynakları eleştiri süzgecinden geçirmeyi kendilerine prensip edinmeyi bir türlü başaramayan, tipik Doğu geleneği yaklaşımıyla destanı tarih gibi görmeyi ve tarihi destan gibi sunmayı bilim sanan bazı romantik "Anadolucu" arkeologlarımız şunu iyi bilsinler ki, Homeros, primitif kültürden bilgi toplumuna geçiş evresindeki bir toplumun destan ozanıdır ve gerçekleri değil, efsanelerin sis perdesi arkasında kaybolan gelenekleri şiirsel bir üslupla nakletmektedir. Yani Homeros, bilgi birikiminin henüz tam oluşmadığı, bilimin ise tamamen yabancı olduğu bir ortamın insanıdır. O bakımdan, kendi içinde de sayısız çelişkileri içeren destanlarının tarihi kanıt olarak kullanılamayacağı ve bunlardan yola çıkarak bilimsel savlar ileri sürülemeyeceği açıktır. Örneğin Ozan bir yandan Troialı kahramanları ve onların Anadolu'lu müttefiklerini Yunanca isimlerle (Priamos, Hektor, Aleksandros, Kassandra, Diomedes vb vb) tanımlamakla ve onların Akhalarla, sık sık diyalog içine sokarak ortak bir dil, yani Yunanca konuşukları izlenimi yaratmakla her iki tarafı Yunan kökenli halklar gibi gösterirken, öte yandan, yukarıda verilen dizelerinde Troia'yı ve müttefiklerini insanların davranışı itibarıyla Akhalardan ayırıp, Doğulu (Anadolulu) barbar bir kavim gibi gösterebilmektedir.

Miletoslu Thales'in, arkasından yine Miletoslu Anaksimandros ve Anaksimenes'in bilimsel merakı, işte bu kısmen Batılı ama büyük oranda Doğulu efsane ve geleneklerdeki bilgi küpünün karmaşık ve duşran içeriğine düzenli bir acıclık kazandırmış ve ilk kez bu doğa bilimcileri yeri, göğü ve tüm canlıları akıl yoluyla gözlemlemeye (*theorein*), bu hususta bilinenleri sorgulamaya (*historein*) ve açıklamaya (*logein*) başlamışlardır. Bunun sonucunda destan tarihi, efsane felsefeye, astroloji astronomiye, tekdüze primitif sanat estetik ve plastik sanata, kısacası bilgi ve gelenek bilime dönüşmüş ve günümüz bilim dünyasındaki hemen tüm disiplinlerin temeli daha o süreçte atılmıştır. Bu bağlamda, günümüzdeki hemen her bilim dalının geçmişinde eski Yunan damgası vardır, diyebiliriz. Onun içindir ki, bugün bilim dallarını tanımlarken kullandığımız -*loji* ekli birçok sözcük (örneğin filoloji, teoloji, arkeoloji vb) eski Yunanca kökenlidir. "Söz, anlatım, akıl, mantık, açıklama, hesap verme"

anlamlarına gelen *logos* sözcüğü, Batılı düşünüş biçiminin en önemli anahtar sözcüklerinden biri sayılmaktadır. *logon didonai* (logos'u vermek) özdeyişi ise, "logos'u başka insanların kullanımına sunmak", yani "bildiğini başkalarına açıklamak" anlamında kullanılmıştır ki, bu da bilimin etişini oluşturur. Feni-ke'nin sessiz alfabesine, olasılıkla daha MÖ 10. yüzyılda yine Ionia'da sesliler eklenerek modern Batı dillerinin yazı devrimi yaratılmıştır. Thales, Doğu kültüründen gelen astrolojik bilgileri bilimsel hesaplara dönüştürerek MÖ 585 yılı güneş tutulmasını önceden hesaplayabilmiştir. Tıp bilimlerinin temellerini atan Hippokrates, modern hekimlikte insan sevgisi ve meslek ahlâkı ilkesinin bir sembolü olarak "Hippokrates Yemini" ile güncelliğini bugüne kadar koruyabilmiştir. Nihayet sanatta eski Mısır'ın Isis'inden, Phrygia'nın küp karınlı, sarıkı memeli, tekne kalçalı ve değişmez görünümü "Anadolu Bacısı" Kubaba/Kybebe/Kybele'sinden, giderek, zarif endamlı Artemis, Hera, Afrodite ve daha niceleri, insan anatomisi ve fizyonomisinin tüm doğallığıyla ve bireye özgü yorumuyla betimlenmeye başlanmıştır.

Şu halde ne bilgi, ne refah, ne özgür düşünce ve ne de deha tek başına bilimi yaratmaya yetmiştir. Bu değerler tek tek bütün yüksek kültür toplumlarında var olmuştur. Örneğin felsefi öğretiler Uzakdoğu ülkelerinde Yunan'dan çok önceleri vardı. Ama bu öğretiler, eleştiriye dayanan ve kendini durmadan yenileyerek aşan bir bilim olmaktan çok, deneyimlerle elde edilen ve kuşaktan kuşağa aktarılan, yeniyi yaratmayan fakat mevcudu çoğaltan geleneksel bilgilerin karmaşık yekûnu idi. Doğu'nun, insanı hayran bırakan yapıtlarındaki sanatsal ve mimari bezemelerin, binlerce yıldır bir benzerinin değerine eklenmesiyle bir süs ve şatafat karmaşasına dönüştürülmüş olması, fakat özde değişmeden kalması bu yüzdendir. Suat Sinanoğlu'nun bu tür uygarlıklar üzerine yaptığı şu fevkalade isabetli saptamayı buraya olduğu gibi aktarmakta ve onun *Türk Hümanizmi* başlıklı incelemesini her aydının biraz zaman ayırarak ve düşünerek okumasını tavsiye etmekte yarar görüyorum (s. 24.): "...Böyle bir çevrede düşünce dokunulmaz dogmalar biçiminde kristalleşir. Aşamadığı sınırlar içinde zorla tutulan ruh da, yaratıcılık gücünü kaybetmediği için, toplumun fikirsel fetihlerini işleye işleye süs boğar, karmakarışık arabeskle donatır, fakat yeni fethlere atılmaya cüret edemez; böyle bir etkinlik sonucunda ruhun son derece incelendiği ve o kristalleşmiş düşünceye en kusursuz biçimini, en olgun ifadesini vermeyi başardığı görülür. Birbirini izleyen kuşaklar sanki, on bölü üç cinsinden bir aritmetik probleminin sonucunu hep daha doğru, daha yetkin bir hale getirme çabasındadırlar; daha başlangıçta elde edilen üç virgül üç'e daha birçok üçler eklemek-ten sanki usanmamaktadırlar". Evet; işte bilgiyi kesir- lere ayırarak çoğaltan ama yeniyi boy atmayan Doğu'nun, bilgiyi bilime çevirerek durmadan daha yükseklere atılım yapan Batı'dan farkı bu! Batı bu farkla evrenselleşmiş, Doğu ise yerinde saymıştır. Eski Anadolu uygarlıkları iç dinamikleri bakımından Doğulu bir bilgi toplumu olup, hiçbir zaman bilim toplumuna geçememiş, bu nedenle de evrenselleşememiştir. Bu farkın bile farkında olmadan, günümüzde adeta arabesk modası haline getirilen, eski Yunan'ı (fon'u) salt Anadolu taklitçisi gibi gösterme çabası, olsa olsa, "bir üçgenin iç açıları toplamı nedir" sorusuna "üçgenine göre değişür!" yanıtını veren molla *fabr-ül-ülema*lığı olabilir.

Eski Yunan elbetteki yabancı kültürlerden, özellikle Mısır'dan, Mezopotamya'dan ve Anadolu'dan, büyük ölçüde esinlenmiş, onlardan bilgi transferi yapmıştır; bunu bugüne kadar kimse inkar etmemiş-

Sanatta eski Mısır'ın İsis'inden, Phrygia'nın küp karınlı, sarkık meli, tekne kalçalı ve değişmez görünümlü "Anadolu Bacısı" Kuba-ba/Kybebe/Kybele'sinden, giderek, zarif endamlı Artemis, Hera, Afrodite ve daha niceleri, insan anatomi ve fizyonomisinin tüm doğrallığıyla ve bireye özgü yorumuyla betimlenmeye başlanmıştır.

Evrensel analığın simgesi Ana Tanrıça kült betimi, Anadolu'da uzun süre ya-sadı. Ana Tanrıça (Kybele) heykeliçli Çatalhöyük, Anadolu Medeniyetleri Müzesi (üstte). İnsan vücudunun zerafet ve güzelliğini yansıtırken, vücudun nasıl devindikliğini gösteren ve bu güzelliğe bilgi aracılığı ile ulaşan Yunan sanatının bir örneği olan Aphrodite heykeli. Knidoslu (Datça) Aphrodite heykeliçli. MÖ 1. yüzyıl Roma kopyası. Çanakkale Müzesi (solda).

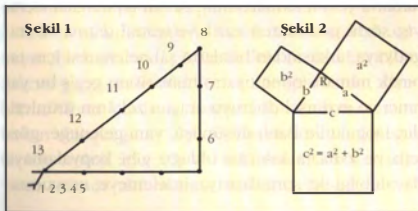
tir. Hatta örneğin Platon, "Yunanlılar yabancıardan aldıkları her şeyi, daha güzel hale getirirler" (Epino-mis 987d) derken, hem bu gerçeği hem de Doğu ile Batı arasındaki anlayış ve konuya yaklaşım farkını daha o zaman ifade etmiştir. Ne var ki, bugün ülkemizdeki bazı çevrelerce göz ardı edilen husus şudur: Eski Yunan Doğulu kültürlerden aldığı her yabancı bilgiyi ve kültür ürünü üsavurarak, yeniden yorumlayarak ve evrensel doğruları arayarak tamamıyla yeni bir başlangıç (*archê*) yaratmıştır. Yani, kopyalamamış, taklit etmemiştir. Örneğin her primitif kültürde olduğu gibi, en tipik örneklerine Eski Yunan'da rastlanan, ismini de Yunanca'dan alan *megaron*'dan (erkeklerin toplandığı "büyük mekân") sü-tunlarla çevrili karakteristik Yunan tapınağına sıçrayış, sözlü gelenekten yazılı ve teatral drama ve tragedya, arkasından bunların sahnelenmesi için tapınak mimarisinden tiyatro mimarisine geçiş bu yaratıcı ve evrensel doğruyu arayan zekânın ürünleridir. Doğulu ile Batılı düşünüşü, yani geleneğe, gözlem ve zanaata kısacası olduğu gibi kopyalamaya dayalı bilgi ile; sorgulamaya, irdelemeye, usavurma-

MÖ 580-520
yılları arasında
yaşamış **Pisagor**
Teoremi'nin
yaratıcısı ünlü
Yunan filozofu
Pythagoras.

ya kısacası yaratıcı yorumu dayalı bilimi birbirinden ayırmak için aşağıdaki örneklemenden daha somut bir kanıtı gerek var mı? Mısırlı bir yapı ustası, mesleğinde kullanmak üzere bir ipe eşit aralıklarla 13 düğüm atar, sonra 13. düğümü 1. düğümle birleştirir ve ipe hem bu uçtan, hem de 8. ve 5. düğümünden çekerek gerdiğinde, 5. düğümde dik açılı bir üçgen oluşur (Şekil 1). Pythagoras ise, tecrübe ve pratiğe dayalı bu karmaşık bilgiyi kendi adıyla anılan ünlü matematik öğretisine (*Pythagoras Teoremi*) çevirerek geniş kapsamlı, ama kısa bir formülle ifade etmiştir: "Bir dik kenar üçgende hipotenüs üzerindeki karenin alanı (c), dik kenarlar üzerindeki karelerin (a ve b) alanları toplamına eşittir" (Şekil 2).

Her iki durum aynı bilgi tabanına dayanıyor; ama ne müthiş bir farkla! Birinde kullandıkça daha çok detaya ve karmaşıya hoğulacak gelenek, tecrübe, pratik ve zanaat, diğerinde ehbediyen geçerliğini koruyacak evrensel bir formül $c^2 = a^2 + b^2$, yani bilim!

İşte Doğu-Batı farkı, işte *arché*, işte insanlığın *mythos*'tan *logos*'a geçtiği, Batı uygarlığını yaratmaya başladığı süreç! Ve işte insanlık tarihindeki mucize!

Tarihe salt arkeolojik bir olgu gibi bakmak ya da bölgesel özelliklerden tarihsel genellemeler çıkarmak da, kuşkusuz yanlıştır. Ona çağımızın duygusal/politik zorlamalarıyla ve tarihi kaynaklardan işine geleni seçerek anlam kazandırmaya çalışmak ise kurnazlık olur. Özellikle MÖ 6.-5. yüzyıllar İon tarihi ve kültürü, her türlü arkeolojik malzemenin yanı sıra tarihi ve edebi yazılı kaynaklar eşliğinde eleştirel ve objektif metodlarla incelenebilse ve Doğu kültürleriyle ilişkileri, yukarıda özet olarak değindiğimiz açıdan irdelenebilseydi, "Yunan mucizesi var mıydı?" gibi abes bir soruya cevap arama zahmetine, sanırım, girilmezdi.¹ İnsanlığın yücelmesine ivme kazandıran bu mucize, yukarıda değinildiği biçimde, kesin vardır ve Kıta Yunanistan'ındaki İonların Anadolu'ya geçişiyle gerçekleşmiş olup hiçbir zaman Anadolulaşmamış, tam tersine Anadolu'yu zaman içinde İonlaştırmış (Hellenistik ve Roma İmparatorluk çağları) bir uygarlıktır. Eğer İonlar, bazı çevrelerin popülist amaçla iddia ettiği gibi, "Anadolulaşsaydı", mucize de kesin olmazdı. Çünkü öзде gelenekçi ve dogmatik olan İon öncesi Anadolu'da otoritenin emrindeki bilginin dışında ne hür düşünce vardı ve ne de yaygın bir refah. Bu çağlardan günümüze ulaşan bütün yazılı ya da yazısız kültür mirası, ister Hitit ister Phryg (Frig) devrinden olsun, egemen sınıf çıkışlıdır; halk ve birey adeta yok gibidir. Buna karşılık, İon uygarlığının Anadolu'da ve Ortadoğu'da girdiği her yerde, giderek halk kitlelerine mal olan bir refah, kültür ve kendini özgürce ifade eden birey faaliyeti gözlemlenmektedir. Anadolu uzun zamandır uluslararası arkeolojik ve epigrafik/filolojik araştırmaların da cazibe noktası haline gelmiştir. Yapılan epigrafik, arkeolojik ve tarihsel çalışmaların sonuçları şu gerçeği yadsınmaz şekilde ortaya koymuştur: İon (Yunan) uygarlığı ve dili, klasik çağdan başlayıp Büyük İskender ile hırlanan ve İonia-Hellas kültür bütünlüğünün evrensel cazibesinden kaynaklanan gönüllü "Hellenleşme" sürecinde salt Anadolu'da değil, Balkanlar'da, Mısır'da, Suriye'de, Filistin'de ve kısmen bugünkü Irak ve Arabistan'da, daha doğrusu Akdeniz'i çevreleyen bütün ülkelerde, Hellenistik ve Roma çağlarında bir kültür ve bilim dili olarak hiç bir zorlamaya dayanmadan kabul görmüş, asırlarca da bu ülkelerin kültür kimliğinin bir parçası olarak kalmıştır. Eskiçağ Akdeniz kültür topluluklarında İon uygarlığı lehine gelişen söz konusu bu kültürel tercih, destancı tarih

İon (Yunan) uygarlığı ve dili, klasik çağdan başlayıp Büyük İskender ile hızlanan ve İonia-Hellas kültür bütünlüğünün evrensel cazibesinden kaynaklanan gönüllü "Hellenleşme" sürecinde salt Anadolu'da değil, Balkanlar'da, Mısır'da, Suriye'de, Filistin'de ve kısmen bugünkü Irak ve Arabistan'da, daha doğrusu Akdeniz'i çevreleyen bütün ülkelerde, Hellenistik ve Roma çağlarında bir kültür ve bilim dili olarak hiç bir zorlamaya dayanmadan kabul görmüş, asırlarca da bu ülkelerin kültür kimliğinin bir parçası olarak kalmıştır.

Büyük İskender'in fetihleri Doğu'yu, Yunan uygarlığı ile kaynaştırır: Yunanlılar, Babilliler, Suriyeliler, Mısırlılar ve Persler... (Üstte, Büyük İskender'in fethettiği topraklar). İskender lahitinden detay. İstanbul Arkeoloji Müzesi (solda).

yorumculuğu yapanların sandığı gibi, Büyük İskender'in hegemonyal zorlamasıyla değil, halkların ve onları yönetenlerin tamamen kendi hür iradesiyle gerçekleşmiştir. İskender'den çok önce de, çok sonra da bu hep var olmuştur. Doğu'nun Eskiçağ'daki politik temsilcisi ve anti-Yunan'ı olan Pers Kralı Daireios (MÖ 521-485) bile, başkenti Persepolis'i süslemek amacıyla Yunan heykeltıraşlar görevlendirmiştir. Adıyla ve etniği ile Kar kökenli olan satrap Mausolos (MÖ 377-353) İon dil ve edebiyatını teşvik etmiş, İon mimarisinin şaheseri ve dünyanın yedi harikası'ndan biri sayılan mezar anıtı kendi ismi altında (Mausolleion) klasikleşmiş ve bu tarz mezar anıtlarının ismi (mozole < mausolös) olarak günümüze kadar gelmiştir. Mausolos'un akrabası ve tarihin babası Halikarnassos'lu (Bodrum) Herodotos keza İon lehçesiyle yazmıştır. Roma imparatorluk çağına gelindiğinde, "Anadolu" ya da "Küçük Asya" (Asia Minor) diye tanımlanan yarımada'nın düzinelere etnik ve dil gruplarından oluşan halkları, yazı dili, kent mimarisi ve toplumsal yaşam biçimi bakımından tamamıyla İon kültürünü benimsemiştir. Bu çağlardan günümüze kalan ve Avrupa ile de ortak paydamız olması gereken bu kültür mirası bugün ülkemizde her ne kadar salt turistik bir matah ya da maddi bir değer gibi görülüyorsa da, gelecekte toplumumuzun zihinsel yapılanmasında da önemli bir rol oynayacağı muhakkaktır. Unutulmamalıdır ki, Abbasilerle başlayan

İslam Rönesansı'nda yine klasik, Hellenistik ve Roma çağlarının *Javan'ı*, yani *İon'u*, yani *Yunan'ı* vardır. Ve bu tercihte de her hangi bir zorlama yoktur. Farihi, İbni Sina, İdrisi ya da Ömer Hayyam gibi Batı aydınlanmasına da ışık tutabilmiş evrensel İslam bilgileri, Platon (Eflatun), Aristoteles (Aristo), Ptolemaios (Batlamyus), Galenos (Galen) gibi daha nice eski Yunan bilginlerinin izinden gittikleri ve eski Yunan düşünce sistemi içinde yetiştikleri için felsefede, hekimlikte, matematikte, astronomi ya da coğrafyada yaratıcı fikirler üretebilmişlerdir. Mustafa Kemal'in savaştığı sömürgeci *Batı'ya rağmen Batı* tercihinde de yine aynı durum söz konusudur. Yakındoğu'nun toplumları işte bu İon/Batı uygarlığına sahip çıktıkları süreçte evrensel boyutta yaratıcı, üretici ve varlıklı olmuş, ondan kopunca da bir süre mirasyedi sefası sürüp, sonra yine eski Doğulu köklerine dönmüşlerdir. Bu durum Anadolu ve biz Türkler için de aynen geçerlidir. Bugünkü toplumumuzun kılavuzu - Kemalist reformlara rağmen - ağırlıklı olarak ne yazık ki hâlâ, gelenekçi ve dogmatik dokusuna Arap ve Pers'in de karıştığı, içimizdeki bu Doğulu Anadolu'dur. Günümüz Türkiye'sinde temel soru ve sorun, kanımca, budur: Doğulu köklerimizde kalacak mıyız, yoksa onlarla birlikte İon'dan Bizans'a, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'ne bütün mirası birlikte özümseyip, önce içimizdeki Batı'ya, sonra da diğer Batı'ya mı yöneleceğiz?

Bugünkü görünümümüz şu ki, bir taraftan içimizdeki Batı'yı yani İon'un, onunla birlikte Roma'yı ve özellikle de doğrudan coğrafi ve politik mirası üzerinde oturduğumuz Bizans'ı bazı anlamsız korkularımız ve komplekslerimiz yüzünden yadsıyor ve reddediyoruz. Öbür taraftan da bugün bu kültürlerin temsilcisi durumundaki Batı ile yalvar yakar bir görünüm sergileyerek sarmaş dolaş olmaya çabalyoruz. Çoktan tarihe mal olmuş bu Anadolu kültürlerini varlığını tehdit eden tehlikeli birer düşman gibi görüyoruz. Bunun da arkasında, ya-

kın tarihimizdeki acı tecrübelerden dolayı sevmediğimiz ve eski Yunan ile dil bağı dışında ancak bizim kadar kültürel bağı bulunan çağdaş Yunanı, bu kültürlerin tek ve gerçek mirasçısı gibi görme ve gösterme yanlışlığı yatmaktadır. Gerçekte ise bugünkü Yunanistan doğrudan Osmanlı mirası üzerine kurulmuş ve tarihte hiçbir zaman var olmamış çağdaş bir politik oluşumdur. Tarih önündeki bu önceliklerimizi bırakınız lehimize kullanma becerisini, öylesine aleyhimize çevirecek duygusal davranışlar içinde bulunuyoruz ki, "düşman" olarak bellediğimiz komşumuz Yunanistan'ın ayrıca

bir şey yapmasına gerek kalmıyor. Örneğin İstanbul'u her yıl, temsili de olsa, yeniden fethederek Bizans'ın mirasçısı sandığımız Yunan'a gözdağı verdiğimizi sanıyoruz. Avrupa'da fetih günü kutlayan bizden başka bir ulus var mı? Resmi mirasçısı olduğumuz Bizans'ın başkentinde 500 yılı aşkın zamanı oturmamıza rağmen, - bırakınız Anadolu üniversitelerini - bu kentin bir düzineye varan üniversitesinin hiç birinde Bizantinoloji Bölümü kurmamakla, yine Yunan'a ve Batı'ya karşı gizli antipatimizi üniversite çatısı altında bile açığa vuruyoruz. Halbuki bu ve bununla ilintili bazı bilim dallarının üniversitemizde kurulması ve yaygınlaştırılması, bilimin evrenselliğinden doğan bir zorunluk olmasının yanı sıra, kendi tarihimize olduğu kadar, aynı tarih ve coğrafyayı paylaştığımız komşumuz ve akrabamız Yunanistan ile, daha doğrusu üyesi olmak istediğimiz Avrupa'nın tarihiyle de bir uzlaşa ortamına girmenin, kısıcası Batılı olmanın ön koşullarından biridir. Ne var ki, biz öncelikle böyle fıkırsel uzlaşa or-

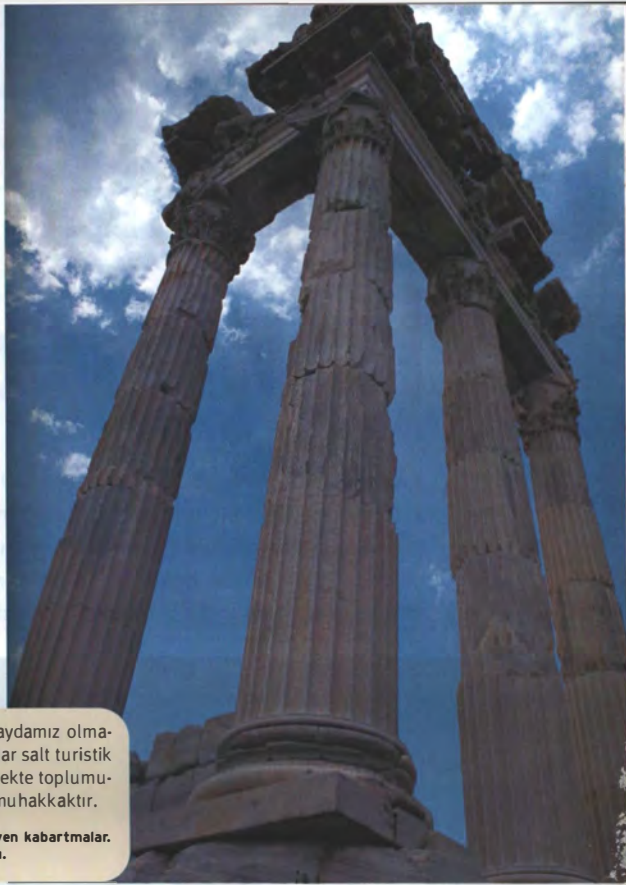
tamları yaratacak yerde, Avrupa karşıtı komplekslerimizi saklı tutarak, "medeniyetler buluşması" teklifi, ya da "Hristiyan Kulübü" siyemi gibi basit ve yüzeysel sloganlarla, yani ne yapıp edip, Avrupa Birliği'ne girmeyi deniyoruz. Batı bu gelişikli tuhaflığımızın elbette farkında ve bundan kendine özgü metodlarla yararlanıyor da. Eğer gerçek niyetimiz sadece Avrupa Birliği'ne girmek değil, aynı zamanda bilimsel ve toplumsal yaşamda onun temel ilke ve ideallerini paylaşılmaksa, bunun yolu fıkırsel ve kurumsal donan-

ımdan, hatta bugünkü Avrupa'yı sollamaktan geçer. Bu elbette ki ulusal kültür kimliğimizde ve eğitimimizde rasyonel - hatta radikal - bir seçim yapma sorunudur, şöyle ki:

Batılı vasat bir insanın eğitimi, içinde yaşadığı toplumun kültürel kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak görülen eski Yunan ve Roma uygarlıklarına göre biçimlendirilir. Hristiyanlık bu kültür kapsamında örgütlenmiş üçüncü bir ortak payda olarak bu kimliğe eklenir. Batı'nın entelektüel insanı ise, bu kültürün her iki diline (eski Yunanca ve Latince), uzmanlık derecesinde olmasa bile, aşına olarak yetiştirilir. Eski çağ bilimleri (arkeoloji, tarih,

epigrafi vb) ya da felsefe, teoloji, filoloji gibi sahalarda bilimsel faaliyet gösterenler, bu iki klasik Batı diline ve tarihine tam vakıf olarak mesleklerini yürütürler. Biz Türkler ise, eski Anadolu kültürlerinin, İon'un (Eski Yunan'ın), Roma'nın, Bizans'ın, Selçuklu ve Osmanlı'nın, yani hem Batı hem de Doğu'nun kültür mirası üzerinde oturan bir ulusun bireyleriyiz. Yani tarih biz Türklerle, her ne kadar henüz farkında değilseniz de, çok ağır bir manevi sorumluluk yüklemiştir. Bu, Avrupalı bir aydının üstlenmesi gerekenden en az iki kat daha ağır olan manevi bir uygarlık sorumluluğudur. Bunun açık anlamı şudur: Gerçek bir Türk aydını klasik Batı dillerinin (eski Yunanca ve Latince) yanı sıra klasik Doğu dillerine de (Arapça ve Farsça'ya) aşına olarak eğitilmek zorundadır. Eski Türkçe'yi, dolayısıyla Osmanlıca'yı bile okuyup anlamaktan yoksun bir Türkiye'de böyle bir taleple ortaya çıkmanın bugün için ne denli ütöpik ve - bazı çevreler için - korkunç ve hatta gülünç bulunacak bir teklif olduğunun elbette bilincindeyim. Çünkü,

Biz Türkler ise, eski Anadolu kültürlerinin, İon'un (Eski Yunan'ın), Roma'nın, Bizans'ın, Selçuklu ve Osmanlı'nın, yani hem Batı hem de Doğu'nun kültür mirası üzerinde oturan bir ulusun bireyleriyiz. Yani tarih biz Türklerle, her ne kadar henüz farkında değilseniz de, çok ağır bir manevi sorumluluk yüklemiştir. Bu, Avrupalı bir aydının üstlenmesi gerekenden en az iki kat daha ağır olan manevi bir uygarlık sorumluluğudur.

Bu çağlardan günümüze kalan ve Avrupa ile de ortak paydamız olması gereken bu kültür mirası bugün ülkemizde her ne kadar salt turistik bir matah ya da maddi değer gibi görülüyorsa da, gelecekte toplumuzun zihinsel yapılanmasında önemli rol oynayacağı muhakkaktır.

Solda, Doğu sanatı örneği Persopolis sarayının duvarlarını süsleyen kabartmalar. Sağda, Yunan sanatı örneği Pergamon (Bergama) Tralan Tapınağı.

ilkini varlığımızı doğrudan tehdit eden dış "düşmanlarımız"ın ikincisini ise iç "düşmanlarımız"ın silahları gibi algılamaktayız. Ama, şunun da kesin inancı içindeyim: Tarih ve kimlik bilinci hızla gelişen ülkemizde yakın bir gelecekte bu kuruntularımızdan kurtulup, bu dilleri öğrenmenin aslında kendi geçmişimizle olduğu kadar Doğu ve Batı ile olan ortak tarihimizle de bir uzlaşma ortamı yaratılmasında önkoşul olduğunu farkedeceğiz. Bu bağlamda, eğitim sistemimiz kapsamında Edebiyat Liseleri (buna Klasik ya da Hümanist Lise de diyebiliriz) kurmaya mutlaka gereksinim duyulacaktır. Bu liselerde klasik Batı ve klasik Doğu dillerinde eğitim yapılacaktır. Buradan mezun olan yetenekli gençlerimiz üniversitemizde öncelikli olarak filoloji, tarih, felsefe, arkeoloji, ilahiyat, siyasal bilimler, güzel sanatlar ve benzeri sahalarda uzmanlaşacak ve toplumun zihinsel dinamiklerini yaratacaklardır. Geleceğin bilim, devlet ve din adamları, politikacıları, yöneticileri, diplomatları, sanatkarları hatta tüccar ve iş adamları zihin-

sel formasyonlarını bu liselerde alacaklardır. İşte bu, dünü bilerek bugünü ve geleceği gören, yaşadığı toplumun tarihine, kültürüne, geleneklerine ve çağdaş sorunlarına tam vakıf, bilgi-bilim ilişkisini doğru kuran, sorgulayan, irdeleyen, özgür düşünen ve fikir üreten aydınlar Türkiye'yi hatta tüm Ortadoğu'yu klasik anlamda Batı zihniyetiyle biçimleyeceklerdir. Bir başka deyişle, 26 asır önce İonların Doğu'ya yönelişleriyle Ege'de çaktırdıkları uygarlık şimşegi, dünyamızın giderek karardığı 21. yüzyılda yine aynı coğrafyada bu kez Türklerin Batı'ya yönelişleriyle insanlığın ufkunu yeniden aydınlatılabilir.

** Prof.Dr., Akdeniz Üniversitesi,
Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü*

¹ Bu soru, 2000 yılında Freiburg'taki bir kollokyumun konu başlığı olup, 2001 yılında D. Papenfuss - V. M. Strooka editörlüğünde yayımlanmıştır: *Gab es das griechische Wunder ? Griechenland zwischen dem Ende des 6. und der Mitte des 5. Jahrhunderts v. Chr.*, Mainz, 2001.

Akdenizli bir kent... İskenderiye

Antik çağdan günümüze farklı kültürleri harmanlayan İskenderiye, öncelikle Akdeniz'in büyüttüğü bir liman kenti Mısır'ın da ikinci büyük kenti. Adınıysa ünlü Makedon komutan Büyük İskender'e borçlu. Sokaklarına baharat ve yemek kokuları, kalabalık ve gürültü hakim çoğu zaman. Ağırlığını minarelerle hissettiren İslam mimarisine, İtalyan ve Fransız mimarların kentin "altın çağı"na gönderme yapan binaları katılıyor kimi semtlerde. Dünyanın yedi harikasından biri olarak tanıdığımız İskenderiye Feneri günümüzde ayakta olmasa da, hâlâ kentle özdeşleşmiş durumda. Bir de İskenderiye Kütüphanesi... Akdeniz'in en önemli bilim merkezlerinden olan kütüphane, bin altı yüz yıl sonra yerini Norveçli mimarların tasarımı olan ar-
dına bırakmış; hem de aynı adla.

Melda Bağdatlı

İskenderiye çok kültürlülüğüyle, çağlar boyunca kendini bir kent değil de bir ev gibi hissettirmiş, her milletten insana. Mısırlı değil, "İskenderiyeli" olarak yaşamışlar Akdeniz kıyısında yüzyıllarca. Şimdi, her çağın, her kültürün anısı yaşıyor kentin sokaklarında. Taşdığı anılarla ve onlarca yüzüyle geçmişe ve geleceğe aynı anda bakıyor. Sonunda anlıyorsunuz ki, İskenderiye ne Afrikalı ne de Ortadoğulu... Sadece "Akdenizli".

Mısır'ın Akdeniz'e açılan kapısıdır İskenderiye; onlarca ülkeyi aynı potada eriten iç denizin biraz doğusunda, biraz da güneyindedir. Sokakları kirli, evleri eski yüzlüdür. "Tarihle dolu" demek basma-

Georg Braun ve Franz Hogenberg tarafından hazırlanmış İskenderiye planı 1575 tarihli. Planın orijinali *Civitatıs Orbis Terrarum* adlı altı ciltlik büyük atlasla yer alıyor. Faden William tarafından 1801'de çizilen haritadan ayrıntı. Haritada İngiliz kuvvetleri tarafından Ebubekir Körfezi üzerinden işgal edilmiş İskenderiye görülmekte. (solda, altta)

kalıp olur, hatta yetersizdir. Ortadoğulu ve Akdenizli olmanın karmaşası vardır İskenderiye'de. Şarkiyatçıların yıllarca anlamlandırmaya, adlandırmaya, sınıflandırmaya çalıştığı -ama beceremediği- büyüleyici bir etkiye sahiptir.

Tarihi boyunca kimi zaman kutsanan ve sahiplenilen; kimi zaman sömürülen ve bombalanan İskenderiye, turistik "pazarlamanın" dışında kalıyor. Bu miras belki de, 19. yüzyılda bugünkü anlamda örgütlenmeye başlayan turizm anlayışının ilk rotalarından biri olan ve Kutsal Topraklar'dan sonra en çok ilgi gören Nil ziyaretlerinden kalmaz. Avrupa'nın aydın sınıfı, Mısır söz konusu olduğunda ağırlıklı olarak Nil ve piramit gezileriyle sınırladığı gezi anlayışına, daha çok bir liman ve toplanma-bazınma kenti olarak gördüğü İskenderiye'yi pek dahil etmemiş olsa gerek. Dolayısıyla turistik gezi programlarında bir gecelik konaklamanın dışında İskenderiye ile ilgili fazla ayrıntıya rastlamak zor.

Yunan mimar Dynokrates'ten eski balıkçı kasabası Rhakotis'in yanında bir kent inşa etmesini isteyen, ünlü Makedon komutan İskender olmuş. Yeni kurulan kent İskender'in adıyla ölümsüzleşmiş. Öldüğün-

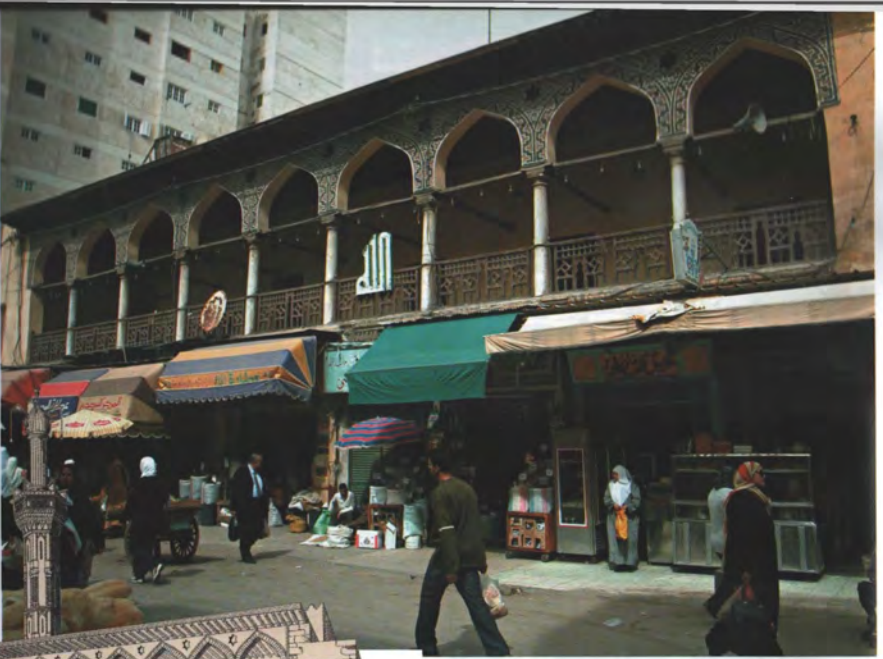
de doğduğu topraklarda değil, İskenderiye'de gömülmek istemiş ve cenaze ayını Mısır geleneklerine uygun yapmış. Ardılları, sonraki yüzyıllarda İskender'in sahip olduğu etkiyi ve gücü bir ölçüde Mısır'da aramış belki de. Mısır tanrı ve ritüellerini Yunan tanrılarıyla bütünleştirerek yeni tanrılar oluşturmuş, bu yeni tanrılar için de yeni tapınaklar yaptırmışlar.

Çok tanrılıktan Hristiyanlığa geçiş dönemindeki Roma dünyasının en önemli yaşamsal merkezlerinden biri yine Mısır olmuş. MS 600'lerde, Doğu Akdeniz'in diğer büyük kentleri gibi İskenderiye de Grek kültürünün merkezi konumundaymış.

İskenderiye'de 20. yüzyıl başında gerçekleştirilen "modernleşme" süreci kapsamında pek çok kamu binası inşa edilmiş. Bu kapsamda yapılan Ellahou Hanabî "Tapınağı" 1910 yılına tarihleniyor. (İskenderiye Kütüphanesi Arşivi).

R. Coste'nin 19. yüzyıla ait gravüründeki bûlûbaki Çorbacı Hanı ve Camisi, İskenderiye'de günümüze ulaşabilen az sayıda örnekten biri. Çorbacı Vakfı bünyesinde inşa edilen han ve cami 1758 tarihli.

Antik çağdan günümüze farklı kültürleri harmanlayan İskenderiye, coğrafi açıdan "Afrikalı" ve "Ortadoğulu" oluşunun çok ötesinde bir yerde duruyor her zaman.

Fatimiler'in gelişi, doğu Akdeniz genelinde bir dönem kendini iyice hissettiren Roma-Bizans-Hristiyan kültürüne İslami motifleri de katmış. Mısır'a 969'da gelen Fatimiler, başkent Fustat'ın kuzeyinde emperyal bir kent olarak inşa ettikleri Kahire'ye taşınmış. Fatimi iktidarı, Nil Vadisi'nin bereketli topraklarından, kentlerdeki el zanaatlarından, Kızıl Deniz ve Akdeniz havzasından gelen ticari gelirlerle dayanırmış. Fatimi iktidarının ve bağımsızlığının sembolü haline gelen Kahire, Fatimi halifelerinin kendilerini halka gösterme imkânı bulduğu, törensel bir gezi platformu oluşturmuş. Ancak günümüzde, Fatimi yapıları Memlûk mimarisinin ağırlığı altında pek seçilemiyor. Özellikle Kahire'nin ortaçağını yansıtan Han el-Halili'de, Memlûk ve Osmanlı dö-

nemlerine ait görkemli mimarinin -ki ağırlık camilerden yana- hakimiyeti ilk bakışta seziyor. Kentin etrafını çevreleyen çöl ise, rüzgâr sayesinde Kahire'ye "dumanlı" bir görünüm veriyor.

Nil Deltası'nın Kahire'ye sağladığı avantajı, İskenderiye'ye Akdeniz sağlamış. Bir liman kenti olarak gelişen İskenderiye, Memlûkler'in saltanatıyla bambaşka bir havaya bürünmüş. İskenderiye Feneri'ne ait kalıntıların Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın yaptırdığı ortaçağ kalesine dönüşmesi de bu döneme rastlıyor. Kale sultanın adıyla, yani Kayıtbay Kalesi olarak anılıyor.

Kalenin bulunduğu nokta, limanın en uç noktası. Hemen arkasında gezinti alanları, Akvaryum, "Yunan Deniz Kulübü" ve sonrasında da İskenderiye'nin diğer bölgeleri uzanıyor. Yunan Deniz Kulübü, günümüzde iyice azalmış Yunan ve diğer gayrimüslim azınlığı ağırlıyor daha çok. Restoranında içki içilebiliyor -bir Arap ülkesindeyseniz ve otel dışında yemek istiyorsanız büyük bir lüks-. Önünde uzanan sahili ve özel kumsalında güneşlenmek ve denize girebilmek de mümkün.

Sokaklara ve manzaraya, baharat kokularından sonra minarelerin eşlik ettiği İslam mimarisi hakim. İtalyan ve Fransız mimarların elinden çıkan askeri ve idari yapılar, "eski güzel günler'e gönderme yapıyor. Sokaklar İstanbul'u hatırlatıyor çoğu zaman; kalabalık, hareketli, çöpleri ve satıcılarıyla dağınık, gürültülü. Trafikse biraz daha yoğun ve biraz daha kurlsız.

İskenderiye'de pek çok eski han ve hamam girişi, günümüzde dükkân ve onlara alt depo işlevi görüyor. Dükkân tezgâhları, İstanbul'dan aşına olduğumuz biçimde sokağa taşıyor. Küçük el zanaatı atölyeleri hâlâ işlevini sürdürüyor. Ağır işe, ithal ahşap malzemenin işlenmesi üzerine. Ağacın neredeyse olmadığı bu coğrafyada ithal malzeme kullanılarak sorun çözülmüş. (altta)

İskenderiyelilerin Osmanlı mahallesi dediği bölge, kentin en hareketli ve renkli manzaralarına sahip. Eskiden Türk nüfusun yerleşik olduğu evlerde bugün, Mısır'ın hemen her bölgesinden gelmiş yoksul bir kesim yaşıyor. Evler, "eli böğründe"leri ve çıkmalarıyla tipik Osmanlı/Türk mimarisini yansıtıyor. Ancak ağacın neredeyse bulunmadığı bu coğrafyada ağırlıklı olarak, taş ve tuğla malzeme kullanılmış. 20. yüzyıl ortalarında boşalan evlere bir bakıma el koyduklarından şimdiki "sahipleri"nin, bu nedenle tapuları yok. Evler uzun zamandır boya yüzü görmemiş ve hayli bakımsız.

Uluslararası bir çok uzman, bu bölgede bir rehabilitasyon projesini hayata geçirmenin yollarını arıyor. Çünkü hem mimari hem de kültürel açıdan korunmaya değer bir bölge. Giderek kaybolmaya yüz tutan maddi ve manevi değerler, bu sayede korunabilir. Kültür turizmi açısından örnek bir alan olabilir.

Burada sokaklar açık pazar görünümünde. Her türlü yiyecek -ki bunlara çeşitli kümes hayvanları ve sakatatlar da dahil- giyecek, baharat, incik-boncuk, ev eşyası dükkânlardan sokağa taşan tezgâhlar üzerinde. Kokular, sesler, çamur ve diğer her şey, uzun bir "ana cadde" boyunca insanı sürüklüyor.

Bu kargaşadan sıyrılıp başınızı kaldırmayı beceirebilerseniz, yerel Türk mimarisini ve aralarda yükselen apartmanları şaşkınlıkla seyre diyorsunuz. Şaşkınlıkla; çünkü hemen her balkondan rengârenk çamaşırlar, halı ve kilimler sallanıyor. İstanbul'dan

aşına olduğumuz tüm bu görüntüleri farklı kılan, her şeyin çok ama çok "fazla" oluşu.

Bütün bunların; mimarinin, sokakların ve anıtların dışında kentin hissettirdiği o tuhaf duygu da var. Kendini Mısırlı değil, "İskenderiyeli" olarak tanımlayan ve 20. yüzyıl ortalarında ülkesine dönmek zorunda kalmış azınlıklardan birinin sözleri insanı sarıslıyor. İskenderiye'nin kimbilir kaçınıcı altın çağının başladığı 18. yüzyıl ve sonrasında liman kentinin o çok sesli ve büyülu havasını yaşamış milyonlarca azınlıktan sadece birinin sesi. "Eski güzel günler"den bahseden de o aslında. Gözleri, İtalyan tarzı villalarda, "art deco" yapılarla, geniş bulvarlarda dolaşıyor hâlâ.

Fotoğraflar: Christophe Gruz

İskenderiye Feneri

"Deksiphanes'in oğlu Knidoslu Sostratos, bu feneri denizcilerin anısına, Kurtarıcı Tanrılar'a adanmıştır." (İskenderiye feneri üzerindeki adak yazıtı)

Büyük İskender'in ölümünden hemen sonra, Mısır'a kumandanı Ptolemaios Soter hakim olur. Başkent İskenderiye'ye dar bir kanalla bağlanan Pharos Adası'na (bazı kaynaklar bu adın "Pharaoh's Island", yani "Fıravunun Adası" kelimelerinden türediğini söylüyor) büyük bir deniz feneri yapmasını ister.

Fenerin inşasına MÖ 290'lı yıllarda başlanır; ancak Ptolemaios Soter fenerin tamamlanmadığını ne yazık ki göremez. Mimar, Euklides'in (Öklid) çağdaşı Sostratos'tur. Sostratos, fenerle ilgili ayrıntılı hesapları İskenderiye Kütüphanesi'nde

yapar ve feneri Kurtarıcı Tanrılar'a - Ptolemaios Soter (Savior-Kurtarıcı) ve eşi Berenike'ye- adar. Yüzyıllar boyunca İskenderiye Feneri (ya da Pharos Feneri) limanın sembolü olur. Geceleri ateş, gündüzleri de ayna yardımıyla güneş ışınlarını yansıtarak denizcilere rehber olur. Antik dünyanın

yedi harikasından biri olarak da kabul edilir. Fener, Roma sikkelerinde ve sonrasında gezginlerin yazılarında boy gösterse de, başkent Araplar tarafından Kahire'ye taşındığında eski önemini kaybeder. Giderek bakımsızlaşır. 956 yılındaki deprem, feneri az da olsa zarar verir. Yapıya esas zarar veren 1303 ve 1323 depremleri olur. Ünlü Arap gezgin İbn Battuta

1349'da İskenderiye'ye geldiğinde, artık bir harabe haline gelmiş fenere girmeyi bile başaramaz. İskenderiye Feneri için 1480 yılı son olur. Memlûk Sultanı Kayıtbay, geriye kalan mermer ve taşlarla fenerin yerine bir ortaçağ kalesi yaptırır. Kale sultanın adını, yani Kayıtbay Kalesi adını alır.

The Hebrew University of Jerusalem & The Jewish National & University Library

İskenderiye Feneri'ni ve kentli betimleyen gravür, Bestain Munster tarafından 1550 yılında hazırlanan *Cosmographiae Universalis* adlı eserde yer alıyor.

1349'da İskenderiye'ye geldiğinde, artık bir harabe haline gelmiş fenere girmeyi bile başaramaz.

İskenderiye Feneri için 1480 yılı son olur. Memlûk Sultanı Kayıtbay, geriye kalan mermer ve taşlarla fenerin yerine bir ortaçağ kalesi yaptırır. Kale sultanın adını, yani Kayıtbay Kalesi adını alır.

İskenderiye Feneri, öteki harikalar arasında en uzun süre direneni olur. Bu yüzden yer ve biçimi hakkındaki bilgiler, daha kesindir. Strabon ve Yaşlı Plinius'un fenerle ilgili notlarından, "beyaz mermerden yükselen muhteşem bir fener" olduğu ve "aynasının güneş ışınlarını kilometrelerce öteye yansıttığı" anlaşıyor. Aynanın düşman gemilerini bulmak ve yakmak için kullanıldığı da rivayet ediliyor.

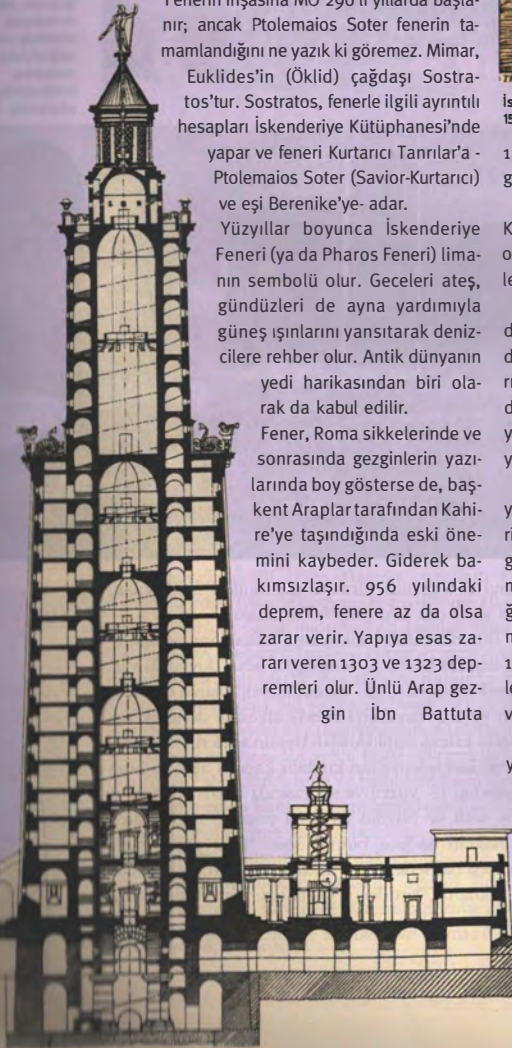
Arap gezgin Ebu Haccac el-Endülüsi 1166'da İskenderiye'ye yaptığı bir gezi sonrasında, fenerin ölçüleriyle ilgili bilgiler verir ve günümüz arkeologlarının işini hayli kolaylaştırır. Tarifine göre fener 3 parçadan oluşur: En alttaki silindirik parça, 55,9 metre; ortada yer alan sekizgen parçanın tek bir kenar uzunluğu 18,30 metre, yüksekliği 27,45 metre; üçüncü parçası 7,30 metre yüksekliğindedir. Temeli dahil fenerin toplam yüksekliği 117 metre. Fenerin iç çekirdeği aynı zamanda yakıt deposu işlevi görüyormuş. Aynasına tepedeymiş. Antikçağda fenerin zirvesini deniz tanrısı Poseidon heykeli süslüyormuş.

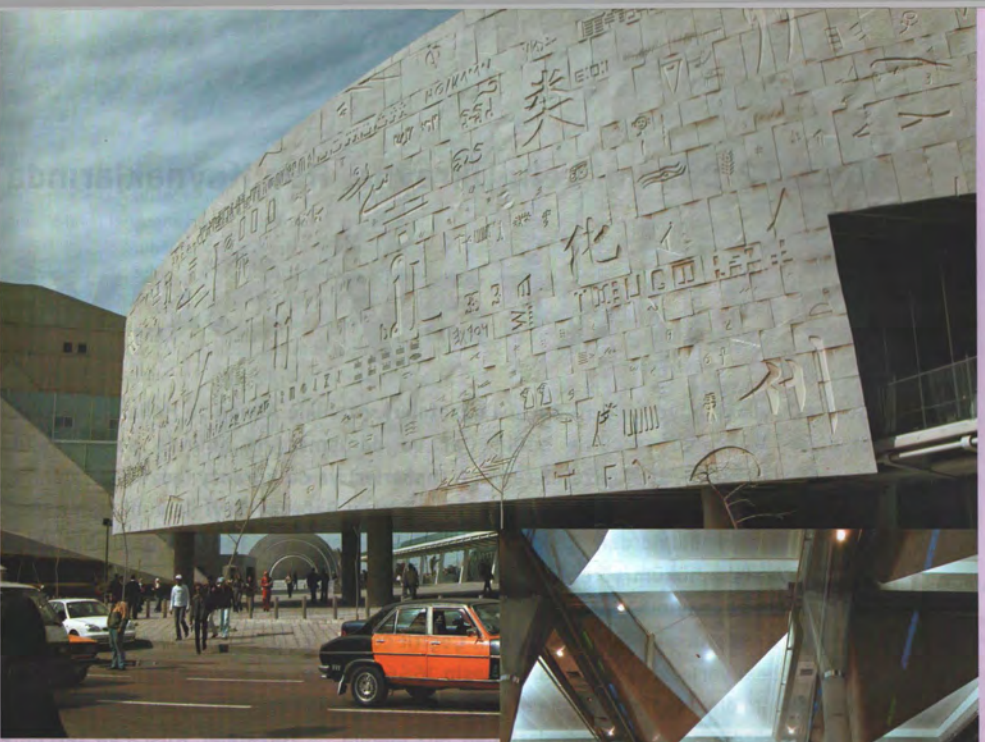
İskenderiye Feneri günümüzde ayakta değil; ancak İspanya'ya kadar uzanan Akdeniz sahiline dizilen sayısız deniz fenerine örnek olan mimariyle varlığını hâlâ hissettiriyor.

Ayrıca "pharos" kelimesi, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca dahil bir çok dilde deniz feneri anlamında kullanılmaya devam ediyor.

H. Tiersch tarafından 20. yüzyılda hazırlanan İskenderiye Feneri'ne ait kesit, antik kaynaklardan derlenen bilgilere göre çizilmiştir.

Leitzige, Meuse-Hike
Fener, Meuse-Hike

İskenderiye Kütüphanesi

İskenderiye Kütüphanesi'nden Kayıtbay Kalesi'ne uzanan sahil şeridi, İskenderiye'nin bir Akdeniz kenti olduğunu vurguluyor. Antik kütüphanenin yerinde günümüzde ödüllü bir mimari eser olan ve 2002'de açılan modern İskenderiye Kütüphanesi bulunuyor. UNESCO'nun 1989'da açtığı yarışmayı kazanan Norveçli mimarların tasarımından yola çıkılarak yapılan yeni kütüphanenin mimarisi, doğan güneşi simbolize ediyor. Tüm dünyadan, özellikle de Arap ülkelerinin katkılarıyla toplanan 220 milyon ABD dolarıyla proje hayata geçirilmiş. Sekiz milyon kitaptan oluşan arşivi, yedi araştırma merkezi, üç müzesi, beş sanat galerisi, üç bin kişilik konferans salonu ve planetoryumuyla kütüphane İskenderiye'nin eski yüzüne karşı gerçekten parlıyor.

Mısır, dönemine tanıklık eden arşivini daha MÖ 20. yüzyılda oluşturmaya başlamış. Papirüs belgelerinin ilk ikâmetgâhı kraliyet arşivleriymiş. Sonrasındaysa ünlü İskenderiye Kütüphanesi...

İskender'in kumandanı Ptolemaios Soter, Mısır'a hakim olduğu dönemde, Phaleronlu Demetrios'tan İskenderiye'de Atina'daki örneğine rakip olacak bir kütüphane kurmasını istemiş. İsteddiği olmuş; İskenderiye Kütüphanesi kurulduğu MÖ 288 yılından itibaren, Yunan örneğinin çok ötesinde bir arşive ve görkeme sahip olmuş. Günümüz üniversite sistemiyle benzerlikler taşıyan bir araştırma ve bilim merkezi

İskenderiye Kütüphanesi, antik geleneğini modern mimarisi ve teknolojiyle günümüze taşıyan bir "21. yüzyıl mabedi" görünümünde. Kütüphanenin cephesi ise, Mısır hiyerogliflerine gönderme yapıyor.

olarak, kütüphanenin çok ötesinde bir kurum haline gelmiş. Antik kaynaklar kütüphanenin, 500 .000'in üzerinde ve her konuda papirüs belgeye sahip olduğunu söylüyor.

Akdeniz'in en gözde bilim merkezlerinden olan kütüphane, MS 391'deki ikinci kundaklama girişimiyle, hemen yakınındaki Serapis Tapınağıyla birlikte tamamen yok olmuş.

1665-72 Dönemi Leh, Ukrayna, Rus Kaynaklarında

Sabetay Sevi

Bütün 17. yüzyıl boyunca Batı Avrupa gazeteleri -özellikle Alman ve Hollanda kaynaklı olanları- Rusça'ya tercüme edilir, Çar ve danışmanları önünde sesli şekilde okunurlardı. Bu el yazısı gazetelere *vesti* (haberler) ya da *kuranty* (gazeteler) denirdi. 1665-66 arasında, bu gazetelerdeki en önemli konu Sabetay Sevi ile ilgili olan haberlerdi. ... Rus ayrılıkçılardan "Eski İnançlılar", Sabetaycıların 1666 yılına ilişkin eskatolojik [Mesih'in hüküm süreceği binyıl] beklentilerini paylaşıyorlardı. ... Çünkü 1666, iki apokaliptik sayının bileşimidir: 1000, yani milenyum ve 666, yani *Yeni Ahit Vahiyler Kitabı*'na göre şeytanın yılıdır. Çeşitli cemaatler 1666 yılında sıradışı bir şey olmasını bekliyorlardı. ... Kabaca herkesin 1666 yılından eskatolojik ya da mesihi bir beklentisinin olması, Batı Avrupa gazetelerinin Sabetay Sevi çevresinde geçen olayları yazmayı sürdürmelerinin nedenlerinden biri olabilir. ... Gazeteler Rusça'ya tercüme edilirken, tercümanlar hangi haberleri tercüme edeceklerini, hangilerini eleyeceklerini seçiyorlardı. Ancak Sabetay Sevi ile ilgili olan haberler hiçbir zaman elenmemişti.

İngrid Maier*

Izmir'de 1626'da doğan Sabetay Sevi'nin, Flistin kralı olduğuna, bizzat Sultan tarafından taçlandırıldığına inanılıyordu. [Sabetay Sevi'nin Thomas Coenen tarafından yapılan portresi (*Ydele verwachtinge der Joden*, Amsterdam 1669, Sevi'yi gören biri tarafından yapılan tek portredir (İzmir, 1666). Diğer bütün resimler ya hayalidir ya da Coenen'in reproduksiyonlarının kopyalarıdır.]

1665-1666 yıllarında hemen bütün Musevi dünyasını mesihi heyecanı sarmıştı. Sabetaycı hareketin zirve noktasında Sabetay Sevi'nin bir milyondan fazla takipçisi vardı. Bu büyük başarının sorumlusu, Sabetay'ın kendisinden çok onun parlak "halkla ilişkiler müdürü", aynı zamanda Gazzeli Nathan (ya da hikâyesinin iki kahramanının adının karışımı olan "Nathan Levi")

olarak da bilinen karizmatik Nathan Ashkenazi'ydi. Sabetay hareketinin tanrı bilimcisi olan Nathan, aslında (1643 ya da 1644'te) Kudüste doğmuş, daha sonra Gazze'ye yerleşmişti. Aralarında Gershom Scholem'in

de bulunduğu birçok araştırmacı, Sabetay'ı "hasta" olarak tanımlamışlardı. Gershom, Sabetay Sevi üzerine yazdığı muazzam monografide, "muhtemelen paranoyaya ait kimi niteliklerle birleşmiş manik-depresif psikoz"dan mustarip olduğundan söz etmiştir. "Çıkışları ve inişleri" vardır. "Çıkışlar", aşırı zihinsel heyecan halleri, neşeli coşkunluk ve esrime noktasında mutluluk duyguları" içermekte, "düşüşler"inde, pasif, melankolik olmakta, işkence çekiyormuş gibi gözükmetedir. Sabetay, Nathan'la tanışmaya, "tiqqun [şifa terapisi] ve ruhu için huzur bulmaya" Gazze'ye gitti. Doktora, ken-

dine uygun bir şifa yolu arayan hasta bir adam olarak gitmişti. Oysa Nathan, onu, bir şifaya ihtiyacı olmadığına, aslında beklenen mesih olduğuna ikna etti.

Sabetay ve Nathan'ın buluşmaları 1665 baharında gerçekleşmiştir. Sabetay'ın, Nathan tarafından gerçekten mesih olduğuna ikna edilmeden önce kamuya açık olarak mesihlik iddiasında bulunduğu dair kanıt mevcut değildir. Ancak uzun zamandır garip ve çelişkili şeyler yapıyordu. Örneğin 1648'de (22 yaşındayken) tanrının adını ilk defa zikretmiştir. O yıl, daha öncesinde, diriliş yılı olarak anılırdı; ayrıca kurtuluş günü olduğuna da genellikle inanılırdı. Ne var ki o zaman kimselikler Sabetay'ı ciddiye almadı; hasta olduğu ya da kötü ruhlar tarafından ele geçirilmiş olduğu düşünüldü. Sabetay'ın topluluk karşısına ilk çıkışı bir çeşit skandalla sonlanmıştı. Bu garip davranışları, hasta biri olarak tanınması dışında pek bir etki yaratmamıştı. Anlaşılan o ki, "Kutsal Ad"ı [ağza alınmaması gereken ad, Tanrı'nın adı] fazlası sık dile getiriyordu. 1651 ile 1654 arasında bir zaman doğum yerinden ayrılmak zorunda bırakıldı ve sürgüne gönderildi. Bir hayli gezdi: Önce Kahire, sonra Kudüs, daha sonra (1663'ün sonunda) tekrar Mısır...

Ocak 1666'da Sabetay, İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı. Ancak aynı yılın Şubat ayında (olasılıkla İstanbul yolunda) Osmanlı yetkililer tarafından tutuklandı. Önüne iki seçenek kondu: Ya ölümüne işkence görecekti ya da Müslümanlığı kabul edecekti. John Evelyn, 1669'da basılan *The History of the Three Late Famous Impostors*, (Son Dönemin Üç Ünlü Sahtekârının Tarihi) isimli kitabında şöyle diyor: "Fakat Sultan onu, bir mucize görmeden serbest bırakmayacaktı ve seçeneklerden biri şöyleydi: Sabetay çınlıplak soyulacak ve okçulara hedef olacaktı. Eğer ok vücuduna girmezse, eti ve derisi bir zırh gibi davranırsa onun mesih olduğuna inanacaktı...". Sabetay, okların vücudundan sekeceğini inanmıyordu ve başka bir seçeneğinin olup olmadığını sordu. Evet vardı: İslamı kucaklamak. Böylece daha hoş, daha az ölümcül seçeneği tercih etti. 1676'da öldüğü güne değin, az çok mutlu yaşadı. Korkunç ölümlüyle ilgili, 1666 yılının baharı ve yazı boyunca bütün Avrupa'da dağıtılan, Lehçe, Rusça ve kısa özet şeklinde Ukraynaca'ya tercüme edilen yazı ve illüstrasyonlar ise, dönemin bulvar basınının uydurmasından başka bir şey değildi. Sabetay'ın inancından dönmesinden sonra kitle hareketi sona erdi; ancak mesih olduğuna inanan bazı takipçileri hâlâ var. (Bu küçük mezhebin ismi "Dönme"dir.)

Sabetay Sevi ile ilgilenmeye başlamamın nedeni, el yazısı Rus gazetelerine olan ilgidir (1703'den önce

Almanya'da 1666'da yayımlanan Sabetay Sevi hakkındaki bir broşürün kapağı. (Wissenschaften Akademisi Kütüphanesi, Gdansk Polonya)

basılı Rus gazetesi yoktu). Bütün 17. yüzyıl boyunca Batı Avrupa gazeteleri -özellikle Alman ve Hollanda kaynaklı olanları- Rusça'ya tercüme edilir, Çar ve danışmanları önünde sesli şekilde okunurlardı. Bu el yazısı gazetelere *vesti* (haberler) ya da *kuranty* (gazeteler) denirdi. 1665-66 arasında, bu gazetelerdeki en önemli konu Sabetay Sevi ile ilgili olan haberlerdi.

Rus haber derlemelerinde Sabetay hareketi hakkında bunca bol malzeme bulunması, olasılıkla Çar Aleksey'in (Aleksey Mikhailovich) kişisel ilgisini yansıtmaktadır. Tercümeleler Çar için yapılır ve onun "Özel Kançılary"nda devlet sırrı olarak saklanırdı. Çar'ın bu Sevi hareketine olan yoğun ilgisinin nedenlerinden biri, yakın geçmişte Rusya'da meydana gelen, "Eski İnancılar" ve "Rus Ortodoks Kilisesi" olarak iki grubun ortaya çıkmasıyla sonuçlanan dini hareket olabilir. Elbette, Çar Musevilerden nefret ediyordu. Yani, Çar'ın Musevi tarihine olan bu ilgi, Musevilğe karşı samimi bir ilgi olarak algılanmamalıdır. Olayın aslı başkaydı: Rus aynlıkçılardan "Eski İnancılar", Sabetaycılarının 1666 yılına ilişkin eskatolojik (Mesih'in hüküm süreceği binyıl) beklentilerini paylaşıyorlardı. 1666 yılı, Hristiyanlar için Mesih'in ya da Deccal'in İkinci Gelişiydi. Çünkü 1666, iki apokaliptik sayının bileşimidir: 1000, yani milenyum ve 666, yani *Yeni Abit Vahiyler Kitabı*'na göre (13,18: "... Anlayabilen, canavara ait sa-

1- Nathan Levi'nin peygamber ilan edilmesi. 2- Yahudilerin adak adamaya çağırılışı. 3- Sabetay Sevi'nin mesih ilan edilmesi. 4- Mesih'in Osmanlı Padişahını ziyareti ve vaat edilen ülkeyi Osmanlı Padişahına övgüyle anlatışı. 5- Sabetay Sevi'nin tutuklanması. 6- Sabetay Sevi'nin boğazından dışarı çekilen dilinin kesilişi.

7- Sabetay Sevi'nin derisinin canlı canlı yüzölüsü. 8- Sabetay Sevi'nin ayaklarından asılışı.
 9- Yahudilerin dövrünerek ağıt yakışı. 10- Mesih'in kulübesinde kurban kabul edilişi.
 11- İstanbul. 12- Sabetay Sevi'nin yüzülmüş derisinin doldurularak kazığa oturtuluşu.

Wissenschaften
 Akademisi Kütüphanesi,
 Gdansk Polonya

yıyı hesaplasın. Çünkü bu sayı insanı simgeler. Sayısı 666'dır." şeytanın yılıdır. Çeşitli cemaatler 1666 yılında sıradışı bir şey olmasını bekliyorlardı. Örneğin, 1666 yılı Roma rakamlarıyla MDCLXVI şeklinde yazılabilir. 17. yüzyılda bir Hollandalı gazetecinin dediği gibi bu sayı, VAROLAN BÜTÜN ŞİFRELI HARFLERİ barındırıyordu: "Çoğunun dediği gibi Dünya'nın sonu /yakın olmalı /Papa hazretleri buyuruyorlar ki bu şifreler (MDCLXVI)/ Tanrı tarafından esinlenilmiştir /bu harfleri içeren yıla ulaştığımızda/ Dünya sona ulaşacaktır /çünkü artık geriye hiçbir şifre kalmayacaktır..." Görüyorsunuz; geriye hiçbir şifreli harf kalmadığı için artık yılları yazamıyoruz. Diyelim ki 1667! Bu durumda Dünya'nın sonuna geldiğimize dair mantıklı bir sonuç çıkarılmış gözüküyor! (Bu arada, günümüzün bir Hollandalı Musevi gazetecisi Jetteke van Wijk, İbranice mwsw (kurtarıcı) kelimesinin sayı değerinin 426 olduğunu ve 426'nın Musevi takviminde 1665-1666 yılı olduğunu belirtiyor.)

Belki de, kabaca herkesin 1666 yılından eskatolojik ya da mesihi bir beklentisini olması, Batı Avrupa gazetelerinin Sabetay Sevi çevresinde geçen olayları yazmayı sürdürmelerinin nedenlerinden biri olabilir. *The Oprechte Haerlemse Courant*, Sabetaycı hareketin zirvede olduğu dönemde bir sürü makale basmıştır. Hatta, kayda değer hiç bir haber bulunamadığında, bu konuda "yeni hiç bir şeyin olmadığı" belirtiliyordu.

Konumuz, "Hollanda gazetelerindeki Sabetay Sevi ile ilgili raporlar" olmamakla birlikte, Rusça'ya tercüme edilen bu gazeteler dolaylı yoldan konuyla ilgilidir. Bu gazeteler Rusça'ya tercüme edilirken, tercümanlar hangi haberleri tercüme edeceklerini, hangilerini eleyeceklerini seçiyorlardı. Ancak Sabetay Sevi ile ilgili olan haberler hiçbir zaman elenmemişti. Çünkü tercümanlara özellikle bu haberleri izlemeleri söylenmişti. Hâlâ elimizde olan Rus haber derlemeleri, Sabetaycı hareketle ilgili *Haarlem Coranto*'dan tercüme edilen en az sekiz rapor içermektedir. Çok kısa bir örnek: "Yunanistan'dan Musevilerin, peygamber dedikleri bir hain ile tanışmak ve onu takip etmek için mal varlıklarını sattıkları bildiriliyor." Sadece Yunanistan'da değil, Amsterdam'da ve başka yerlerde de birçok insan, evlerini ve diğer mülklerini, bir gün bağışlanacaklarını ümit ederek satıyorlardı.

Ukrayna dilinde, Sabetay Sevi hakkında bilinen tek kaynak, Ortodoks keşiş Ioanikij Galjatovskij'in, 1669'da Kiev'de ortaya çıkan *Mesia praviuñj Isos Xristos Syn Bozhij* (Gerçek Mesih İsa Mesih, Tanrı'nın Oğlu) isimli kitabıdır. Açıkça görülüyor ki kitap, 1667-68 yıllarında Sabetaycı harekete bir tepki olarak yazıl-

mıştı. (Kitabın Lehçe versiyonu 1672'de ortaya çıkmıştır). Bilimsel literatürde, Ukrayna dilindeki versiyon, -örneğin G. Scholem tarafından- bazen Rusça versiyon olarak anılır. Ancak bu kitabın (Daniel Clark Waugh'un 1979'da yazdığı makelesindeki gibi) Ukrayna dilinde yazıldığını söylemek daha doğru olacaktır. Scholem, Waugh ve diğerleri bu kaynaktan bahsettikleri ve yeni bir materyal de ortaya çıkmadığı için bu kitaptan kısaca bahsederek geçebilirim. Kitap, bir Hristiyan ile bir Musevi arasında uzun bir polemik formundadır. Hristiyan, tek gerçek mesihin İsa olduğunu öne sürer. Musevi'nin ise iyi bir argümanı yoktur. Kitabı okuyanlar, Hristiyan'ın haklı olduğuna ikna olacaktırlar...

Lehçe tekdilli çalışmanın günümüzde bilinen iki korunmuş kopyası vardır. Daimi ortak yazarım Hollandalı Wouter Pilger ve ben ise, çiftdilli çalışmanın, biri Danzig'de diğeri de Torun'da bulunan iki kopyasını tesbit ettik. Şunu da belirtmek gerekir ki, Danzig ve Torun'daki kopyalar, Londra'dakiyle benzer olmakla birlikte aynı baskının ürünü değildirler. Londra'daki kopya, aynı baskı atölyesinde çok çok hızlı biçimde üretilmiş, daha yeni bir baskıdır.

Genel olarak, Sabetaycılık üzerine yapılan çalışmaların yazarları, basım evleri ya da basım yerleri (Hollanda'da basılan biri dışında) belirtilmemiştir. Ancak, yukarıda sözü edilen dört kopya çalışmanın David Friedrich Rhete tarafından Danzig'de basıldığından eminiz. Çiftdilli çalışmaların Lehçe kısımlarıyla elimizdeki çalışmaları karşılaştırarak, bu dört çalışmanın aynı atölyede basıldığı sonucuna ulaştık.

Tekdilli iki Lehçe çalışmanın, önceden bilinen (Amsterdam Üniversitesi Kütüphanesi Rosental Koleksiyonu'ndaki kopyalardan) Almanca karşılıkları vardır. Lehçe karşılıkları olmayan iki broşür daha (Danzig'de) bulduk. Bunlar da aynı atölyede basılmışlardı: *Wunder-seltsame... ve Idolum Judaicum*. Ayrıca tekdilli Almanca broşürler de Polonya'da basıldığı için bir şekilde "Lehçe kaynaklar" olarak düşünülebilir! (Dönemin Hollanda gazeteleri, Hollanda dili, Almanca, Fransızca, İngilizce ya da İspanyolca olarak basılıyordu ki hepsi de birer "Hollanda gazetesi" olarak düşünülürdü.)

Çiftdilli çalışma da diğerleriyle birlikte (bazen özetlenerek) Rus Çarı için tercüme edilmişti. Çevirilerin çoğu Almanca'dan yapılmıştı. Çiftdilli çalışma ise, *Wouter Pilger ve benim Zeitschrift für slawische Philologie*'de yayınlanan makalemizde kanıtladığımız gibi, Lehçe'den tercüme edilmişti. (El yazısı tercümelerde görülen "Polonya'da basılmıştır" ifadesini Rus tercü-

manlar da kullanmış olabilirlerdi. Ancak filolojik analiz göstermiştir ki Rusça tercümede yapılan bazı hataları sadece Lehçe versiyon açıklayabilmektedir.)

Maalesef Amsterdam'dan ve Londra'dan gelen kopyalar hiçbir illüstrasyon içermemektedir. Başlıklardan anlayabildiğimiz kadarıyla, hepsinin bakır plakaları olması gerekir. Bakır plakalar neden kayıptır? Buna gerçekçi bir açıklama şöyle yapılabilir: Sabetay ve Nathan'ın portreleri törenlerde taşınıyordu. (Scholem'e göre) Polonya'ya özgü bu adeti Museviler, Katoliklerden almışlardı. Przemysl'in Katolik Piskoposu Stanislaw Sarnicky, bir mektubunda şöyle diyor: "Yeni çıkan bir batıl inancın sonucu olarak, Yahudiler halk törenlerinde sokaklarda ellerinde, kibirlerini gösteren, Hristiyanlık karşıtı yazılı kağıtlar taşıyorlardı". Kral John Casimir (Jan Kazimiers), Musevilerin Sabetay resimleri taşımalarını yasaklamış, bütün basılı resimlerin, yayınların, broşürlerin yok edilmesini emretmişti.

Torun ve Danzig'de bulduğumuz kopyalar, basık plakaları üzerine basılmış orjinal illüstrasyonlar içermektedir. *Beschreibung*, Sabetay'ın (hayali!) bir portresini, *Umbständliche Continuation* da Nathan'inkini içermektedir. Lehçe versiyonlar da illüstrasyonlar içermektedir. Bu çalışmalar, Almanca karşılıklarındakilerle aynı illüstrasyonları mı içeriyorlardı, yoksa Lehçe versiyonların da illüstrasyonları var mıydı, bilemiyoruz. Fakat sanatçının, 1655'ten itibaren Danzig'de bakır levha kâkmacısı olarak çalışan Johann (Jan) Bensheimer olduğuna inanıyoruz. (Nathan'ın portresindeki "JB" ve büyük işkence resminin önündeki atın üzerindeki "IB" harfleri.)

Baskı levhası *Wunderlicher Anfang / Dziwny Początek* ait olan "işkence illüstrasyonu"nda da Nathan ve Sabetay'ın simgeleri görünmektedir. Nathan'ın simgesi bir değnek, Sabetay'inki ise kraliyet asasıdır.

Daha önce belirtildiği gibi, Sabetay Osmanlılar tarafından yakalandığında ve bu haber Avrupalı okuyuculara ulaştığında, bu hikâyenin bir şekilde sona ereceğine inanılıyordu; Sabetay idam edilecekti. Hikâyeyi erkenden yazıp para kazanma olasılığı varken, neden İstanbul'dan gelecek haber için beklersindi ki? Neler olduğunu hayal etmek pek güç değil. (Hangisi olduğunu bilmediğimiz) bir basık atölyesi, basit bir hikâyeyle başlangıcı yaptı. Belki de bu bir prototipti; fakat bu Sabetay'ın idamıyla ilgili bildiğimiz en eski baskıdır. (Bu baskı Coburg, Baviera'da saklanmaktadır. Olasılıkla da Güney Almanya'da bir yerlerde basılmıştır). Prototip, işkence

detaylarını içermemekte, sadece Mesih'in İstanbul'da tutuklu olduğunu söylemektedir.

Harms'da yayınlanan diğer illüstrasyonlu yazı "*Verwunderlicher Anfang*..."a ilhamı kesinlikle bu prototip vermiştir. Şimdi hikâye daha ilginç, tiyler ürpertici olmuştur; Danzig'de basılan çiftidilli broşürdeki illüstrasyonda görülen hemen hemen bütün detayları vermektedir: Sabetay'ın dili kesilmiş, canlı canlı derisi yüzülmüş ve baş aşağı asılmıştır. Bu yayının basıldığı yer bilinmemektedir. G. Scholem, Augsburg olabileceğini söylemektedir. Augsburg, dönemin önemli basım merkezlerinden biriydi fakat Scholem'in önerisi henüz doğrulanamamıştır.

Çar Aleksis (Aleksij Mixajlovic) için yapılan "son versiyon"da (işkenceyle ilgili olmamakla birlikte) bir şey daha görünmektedir: Mesih'in derisi kuru otla doldurulmuş ve bir sırığın tepesine konmuştur, "*zum Spectacul*". Burada "asalı Mesih'i" görmekteyiz. (Ayrıca yukarıda Osmanlı Sultanıyla el sıkışmaktadır). Burada sorulması gereken soru, Çar Aleksis'in bu illüstrasyonu görüp görmediğidir. Bu şüpheli; bakır levhanın Moskova'ya varmadan önce çalındığı sanılıyor. Fakat efsane (Lehçe versiyondan) sadakatle tercüme edilmiş.

Bu illüstrasyonu yapan ile iki "portreyi" yapanın aynı sanatçı olduğu gayet açık: Jan Bensheimer. Nathan ile Sabetay figürleri arasındaki benzerlik etkileyici. Ayrıca resmin önündeki atın üzerindeki iki harf, IB, sanatçının isminin baş harfleri olmalı.

Son bir soru: Polonya, Rusya ve Ukrayna'daki sıradan insanlar Sabetaycı hareket hakkında ne biliyorlardı? Polonya'da herkes Hristiyanlar tarafından yazılan taraflı yazıları okuma şansına sahipti. 17. yüzyıl Leh şairi Wacław Potocki, iyi bilinen "Nowy Mesjasz Zydowski" ("Yeni Musevi Mesih") adlı bir şiir yazmıştır. Bu şiirin varlığı ve içeriği, herkesin neler olup bittiğini bildiğine işaret etmektedir.

Ukrayna konusu oldukça şüpheli. Rusya'ya gelince, sadece Çar ve onun yakın danışmanlarının konu hakkında bilgiye sahip oldukları kesin. Çar için yapılan çeviriler devlet sırrı olarak saklanmıştır. Çeviriler üretildikleri ve daha sonra arşivlendikleri yer dışına çıkartılmamıştır. (Bu, böyle bir şeyin asla olmadığı anlamına gelmez, ki olmuştur da... Yine de sıradan bir Rus vatandaşının, Sabetay Sevi, Nathan ya da onların hareketi hakkında bilgi edinme şansını pek yoktu).

İspanyol Altın Çağında Üniversitede Yaşam...

Serseri Öğrenciler

1519'da geleceğin Roma-Germen İmparatoru Şarlken'in Tazones Limanı'ndan İspanya'ya bu toprakların yeni kralı sıfatıyla ayak basmasıyla başlayan ve 1681'de büyük tiyatro yazarı Calderón de la Barca'nın ölümüne kadar uzanan dönem, tarihe İspanyol Altın Çağı (Siglo de Oro) olarak geçecekti. Cervantes, Lope de Vega, Villamediana, Francisco de Quevedo, Ribera, Velazquez, Spinola, Tirso de Molina, El Greco (Domenico Theotocopoulos) ve nice devlerin İspanya topraklarında sanatlarını ölümsüzleştirdiği bu zaman diliminde, bir yandan İtalyan Rönesansı'yla boy ölçüşecek bir gelişmeye tanık olunurken, diğer yandan da büyük bir hızla artan toplumsal çöküntü ve yozlaşma gözleniyordu.

Özlem Kumrular*

Yarımadada tezatlar coğrafyasına dönüşüyordu, Yeni Dünya'dan gelen altın ve gümüş ülkenin çehre değiştirmesinde başrolü oynuyordu. Yahudilerin başını çektiği orta sınıfın ortadan kaldırılmasıyla, sosyal tabakanın altında ve üstünde yer alanların arasındaki uçurum keskinleşirken, şövalye ruhu yerini paranın egemenliğine bırakıyordu. Şarlken'in oğlu II. Felipe, 16. yüzyılın ikinci yarısına adını yazıyor ve İspanya'nın bu değişen çehresinden fazlasıyla sorumlu tutuluyordu. Kral, yeni kıtanın Sevilla üzerinden yarımadaya akan tüm zenginliklerini, sonuç getirmeyen savaşlarda harcamaktan çekinmemişti. 1588'de Armada Invincibil'e'nin (Yenilmez Donanma), kralının büyük hayallerini İngiliz sularına gömmesiyle İspanya artık sonun başlangıcına yaklaşıyordu.

Altın Çağ, sosyal bazda altın tezat portreler sunuyordu. Felipe'nin hazinelerini dolduran altın ve gümüşten payını alamayan halk, bir yandan yeni vergilerle ezilirken, diğer bir yandan hayatta kalmanın yeni yollarını arıyordu. Bu arayışlar silsilesi so-

nunda devrin İspanya'sında *picaresca* olarak vaftiz edilen ve yaşamı savaşı verirken etik değerleri emeliye ayıran bir sosyal tabaka ortaya çıkıyordu. Bu katmanın üyeleri olan *picares* lar kendilerini kollamayan devlete inat, tüm ahlâki değerleri yerle bir ederek hayatta kalmayı başarıyorlardı. İlk roman örnekleri sayılan ve İspanya'nın göbeğinden çıkan pikaresk romanlarda ölümsüzleşen bu kitle, devrin tüm çarpıklıklarının hiciv aracılığıyla literatüre geçirilmesi için ideal bir edebi araç haline geliyordu. Altın Çağ İspanyası'nda, özellikle yeni karaya giden gemilerin mekânı olan Sevilla ve II. Felipe zamanında başkent olan Madrid kentleri *picares* ların gözde coğrafyası oluvermişti.

Pikaresk faunanın geniş bir sosyal yelpazesi vardı: Hırsızlar, yankesiciler, fahişeler, dilenciler, cüppe altında kılıç taşıyan öğrenciler, aynı eve iki kez uğrayan tahsildarlar, mahallenin güzelleriyle büyük aşklar yaşayan din adamları, serüven peşinde Yeni Dünya'ya koşan maceraperestler, yeni kıtaya giden eşlerini aldatan kadınlar, koca makaslarla pelerin kesen pelerin hırsızları, özellikle Kata-

II. Felipe,
Madrid, Prado
Müzesi.

lunya ve Endülüs bölgesinde cirit atan eşkiyalar, iş bulamadıkları için şehre yayılan askerler, aç yazar ve şairler, kürek mahkumları, kapatmalar, aylık hizmet veren hayat kadınları, hırsız teşkilatları, mafya tebaası...

16. ve 17. yüzyıllarda İspanya'da gözlemlenen sosyal yozlaşmanın önünde gelen sınıflardan biri de özellikle Salamancalı ve Alcalá de Henaresli öğrencilerden oluşan öğrenci sınıfıydı. İspanyol altın çağı, İspanya'da sadece resim, mimari ve edebiyatın değil üniversitelerin de altın çağını yaşadığı bir zamandı. Devrin en önemli üniversitesi olan Salamanca Üniversitesi'nin ünü, yarımadanın ve Avrupa'nın pek çok yerinden öğrenci çekiyordu. Kastilya'nın göbeğindeki bu öğretim kurumu farklı öğrenci kitlelerini bir çatı altında birleştirirken, belki de devrin en renkli öğrenci hayatının tablosunu sunuyordu. Altın Çağ yazarları bu topluluktan malzeme çıkarma fırsatını kaçırmamış, eserlerinde bu sınıfı kelimelerle resmederek ölümsüzleştirmişlerdi.

Salamanca Üniversitesi kısa zamanda zamanın şaşıla öğretim merkezi haline geldi. Üniversite 1218'de, kralın Katedral okulunun Estudio'ya ana bilimler merkezi dönüştürülmesiyle açılmıştı. Üniversite hayatı dersliklerle sınırlı kalmayıp, ek enstitülere de taşıyordu. 1566-67 öğretim yılında toplam öğrenci sayısı 7.853'tü. Sadece 16. yüzyılın değil, bugünün istatistikleriyle karşılaştırıldığında bile çarpıcı olan bu ra-

kam, İspanya için gurur kaynağı olacak, yarımada büyük din adamlarından devlet adamlarına, şairlerden yazarlara uzanan geniş bir yelpazede, pek çok ünlü figürü akademik düzeyde ağırlama şerefine ulaşıcaktı.

Yüzyılın sonuna doğru Salamanca Üniversitesi'nin yanında başka pek çok üniversite faaliyete geçti: 1472'de Sigüenza, 1471'de Zaragoza, 1482'de Şvila, 1500'de Valen-

cia, 1504'de Santiago, 1508'de Alcalá, 1516'de Sevilla. Aragon'da zamanın eğitim merkezi, Huesca Üniversitesi idi. Alcalá Üniversitesiye Salamanca'yla yarışlıyordu. Salamanca'da demokratik rejim, Alcalá'da merkezi sistem görülmekteydi. Alcalá'nın ünü Avrupa'ya yayılmıştı. Kardinal Wolsey, Alcalá'daki öğrenimi model olarak gösterirken, Erasmus da ona "tüm bilimlerin kralı" ünvanını yakıştıyordu. Fransa Kralı I. François, "Sizin Jimenez'iniz tek başına bir dizi Fransız kralının yaptığının fazlasını yaptı", demişti.¹

Bunun yanında, 1558'de II. Felipe yurtdışında eğitimi yasaklayana kadar, pek çok öğrenci Paris ve Bologna üniversitelerine eğitime gitiler. 1566'da Salamanca'da hâlâ 7.800 öğrenci, 1620'de ise 4.000 öğrenci vardı; fakat bu rakam 1700'de 2.000'e kadar düştü. Ancak Alcalá, her zaman en azından 4.000-5.000 öğrencinin yurt dışından geliyor olması sayesinde dünya çapında ününü korudu.²

Salamanca
Üniversitesi'nin
arması.

Bir gravürde
Salamanca
kentinin
görüntüsü.

Kastilya'nın göbeğinde, Tormes Nehri'nin kıyısında kurulan ve kentin adını taşıyan Salamanca Üniversitesi sayısız öğrenci profilini bir araya getirmeyi başanıyordu. *Reina del Tormes*'de (Tormes Krallığı) en zengin ailelerin çocuklarından en fakir *sopista*'lara³ kadar her sınıftan öğrenci görmek mümkündü. Bunun yanı sıra, ekonomik durumu belirli bir seviyenin üstünde olan öğrencilere pansiyon kiralayan *bachiller de pupilos* da vardı. Bu öğrencilerin giriş çıkış saatlerini kontrol eden *Pupilero* adı verilen gözetmenler de burada görev alıyorlardı. Öğrenciler pansiyonlarına kışın saat altıda, yazın da dokuzda dönmek zorundaydılar.

Okula yeni gelen öğrenci, akademik otoritelere takdim ediliyordu. Bunlar üniversite kurallarının uygulanmasını sağlayan *maestraescuela* ve *chanciller*lerle hocaları temsil eden, okul disiplini, okul harçları ve diğer masraflardan sorumlu rektörü. Rektör dört yıllığına seçiliyordu. Eğer öğrenci asil bir aileden geliyorsa *registro general* ya da *matricula generoso-rum*da kaydını yapıyordu. Daha sonra da öğrenci olmanın ayrıcalıklarının tadını çıkarıyordu. Eğer hastaysa, üniversitenin hastanesinde tedavi ediliyorlardı. Herhangi bir suç işledikleri zaman üniversiteye sığınarak adaleten kaçabiliyorlardı. Onları *maestraescuela*dan başkası yargılayamıyordu. Bu büyük ayrıcalık, İspanya'ya gelen her seyyahı şaşkına çeviriyordu:

Her öğrenci kaydını yaptırır yaptırmaz sayısız ve önemli ayrıcalıklara kavuşuyor. Aynı biçimde, eğer bir suç işlerse, -sadece Salamanca'da değil, Madrid'de de olsa- suçu işlediği kentin adalet örgütü tarafından yakalanıyor, fakat sorgulamaya alınmıyor. Çünkü bir öğrenci bağlı bulunduğu üniversite yargıcından başka yargıç tanımaz. Diğerlerini bırakıyor ve Salamanca'nın

düzeni, hocalarının sayısı ve öğrencilerinin ayrıcalıklarının açısından dünyanın bir numarası olduğunu söylemekle yetiniyorum.⁴

Yeni öğrenciler, kayıtlarını yaptırdıktan sonra, siyah uzun bir cüppe ve köşegen bir kepek giyiyor ve kentin ana caddelerinden olan *La Rua*'dan kitaplarını alıyorlardı. Başka bir gezginse şu yorumda bulunuyor:

Fevkalade bir düzen, yüksek öğrenim kalitesi ve çeşitlilik arasında bu öğrencileri sanki din adamlarınımsı gibi tepeden tırnağa giyinmiş bir biçimde sınıflarına girerken görmek büyük bir zevk. Bu kepleri sadece üniversitede değil, her yerde ve her daim takıyorlar; sadece yağmur yağdığında bir şapka giymelerine izin veriliyor. İpekli kıyafetler giymeleri ve gümüş takılar takmaları yasak. Bu kurallara itaat etmelerini sağlamak için üniversite komisyonları, çavuşlar ve diğer resmi görevliler onları takip ediyor ve kuralları çiğnedikleri zaman onları hapse bile atabiliyorlar.⁵

Katalunya, Extremadura, Valencia, Vizcaya, Galiciya, Endülüs ve Kastilya'dan gelen öğrencilerin yanı sıra, İtalyanlar ve Fransızlar başta olmak üzere yabancı öğrenciler hiç eksik olmuyordu. Dersler saat dokuzda başlıyordu. Kaldıra, İbranice ve müzik için özel sınıflar vardı. Diğer sınıflarsa, 2.000 öğrenci kapasitesi olan geniş yerlerdi. Öğrenciler ar sıralara oturur ve masalarda yazarlardı. En geç gelenler arkada ayakta durmak zorunda kalırdı. Hocayla birlikte derse giren *prendiente*'ler (asistanlar) vardı. Bir ders bir saat sürüyordu. Hocalar dersi uzattığında, öğrenciler ayaklarını yere vurarak protesto ediyorlardı.⁶

Kentte sayısız dini bayram kutlaması yapılırdı. Bunların başında büyük cıddiyetle kutlanan San Mar-

Roma
küprüsünden
Salamanca
kentine giriş.

cos ve San Martin gün-
leri gelirdi. Uzun tatil-
ler olurdu. Ayrıca öğ-
rencilerin traş olma-
sı için, *día de bar-
ba* (sakal günü)
denilen bir gün-
lük izin verilirdi.

Görünüşte
bütün öğrenciler
eşitti ve aynı cüp-
peyi giiyorlardı.
Buna karşın bir
yanında fakir bir öğ-
renciyle diğer yan-
da hizmetçileri, seyi-
si, yamakları, dosya-
larını taşıyan bir *vade-
medum'u* ve bir bellet-
meni (*pasante*) olan Sen-
yor çocukları arasında bir
uçurum vardı. Zengin tabaka-
dan iki öğrencinin bıraktığı günlük-
ler, devrin kullur üstü öğrencilerinin
yaptığı harcamaları ve günlük hayatlarını göster-
meleri açısından ilgi çekicidir:

18 Bisküvi	3 real
Sadaka.....	2 real
Bir şapka.....	7 real
Bir İtalyan şiir kitabı.....	2 real
San Bartolome ayininde sadaka.....	2 real
Berber.....	2 real
Defter.....	30 marevedi.7

Öğrenciler arasındaki uçurum, devrin edebi eser-
lerinde en renkli hicivlerle sunuluyordu. Estebanillo
González, Doktor Cañizares karakteriyle bunu kara
mizaha bürür. *Guzmán de Alfarache*'de "öğrenci aç-
lığı" terimi kullanılır. Bütün bunların yanında *sopa de
añadido* (sulanırılmış çorba) kavramı devrin edebi-
yatında hep öğrenci hayatıyla birlikte gündeme gelir.
Mal-Lara *Filosofía Vulgar* adlı eserinde, Salamancalı
öğrencilerin içtiği su gibi bir çorbadan bahsediyor.

Öğrenci pansiyonlarında yaşayan öğrenciler ken-
di aralarında bir grup oluşturur ve isimlerini *-cama-
rista*'lar- cüppelerinden alırlardı. Devrin en meşhur
ve kapsamlı sözlüğünün yazarı Covarrubias, *cama-
rista*'yı: "Ne evi, ne de diğerleriyle ilişkisi olan, kendi-
ni bir hanca kiraladığı odaya kapatıp hanca yaşayan-
lardan soyutlayan öğrenci" olarak tanımlar.⁸ *Pupilo*

için de, "Öğrencilerin
hizmetinde olup, ken-
dilerine destek veren
kişi" tanımını yapar.
Bunların altında,
pelerin yerine
cüppe giyen ve
kep yerine de
şapka giyen *capi-
gorrista* ya da *ca-
pigorron*'lar bulu-
nurdu. Bunlar ayrı-
ca yüksek to-
puklu, tokalı ayak-
kabıllarından da ta-
ninabilirdi. Fakir *ca-
pigorron*'lar, zengin
öğrencilerin hizmetine
girerek onlara derslerin-
de yardım ederlerdi.

Öğrenci hayatının genel pro-
fili çıkarıldığında, hayli eğlenceli
ve renkli olduğu görülür. Çalışkan

bir öğrenci, Latin trajedilerinin sahnelen-
mesiyle uğraşıp, *Santisimo Sacramento* için dini şiir-
ler yazarken, tembel bir öğrenci zamanını sebze paza-
rında gevezelik ederek, Tormes Nehri kıyısında geze-
rek ve geceleri Salamanca'nın güzel kızlarına seranad-
lar yaparak geçirirdi. Sokak kavgaları eksik olmazdı.
Kılıç taşınması yasak olmasına karşın, öğrenciler gece-
leri sokaka pelerinlerin altına sakladıkları kılıçlarla çı-
karlardı; Paris'te olduğu gibi, Salamanca'da da gecele-
ri muhafızlara ve vardiya da bulunan güvenlik görevli-
lerine saldırmak "eğlenirlerdi". Cervantes'in, *La tia
fingida*'sında aktardığı gibi çapkınlık ve kız peşinde
koşmak boş zamanlarının önemli bir kısmını alırdı. Yi-
ne Cervantes, *El Rufián Dichoso* adlı eserinde Lugo
adlı kılıç taşıyan bir öğrenci için şunları söyler:

Sizce de daha iyi olmaz mı Senyor Lugo
Gözetleme kulesinde değil de, okulda olsanız
Belinizde kılıç değil de, elinizde kitap taşısanız?⁹

Öğrencilerin "taş gibi" ekmek yedikleri, devrin li-
teratüründe klasik bir tabir olmuştu. Bunun alternati-
fiyse her defasında farklı olabiliyordu: Pazarlarda
soygun yapmak, dükkânlara, özellikle de fırınlara gi-
rip yiyecek çalmak, kapı kapı dlenmek. Francisco
Quevedo, *El Buscón*'da başkahramanı Pablos'a "Bir
öğrenci oyunu olan kapkaçılığa başladım" dedirte-
rek, açlığın bu klasik alternatifini ölümsüzleştirir.

Salamanca
Üniversitesi
Kütüphanesi'nde
bulunan, 16 yy'da
üniversitenin bir
dersliğinin resmeden
çalışma.

Öğrencilerin yüzde kaçının gerçekten bir üniversite eğitimi almak için bu kente geldiğini kestirmek güç. Buna karşın okumaya gelen öğrencilerin hepsinin derslere kayıtlı olmadıkları kesindir. Cervantes, *La tía fingida*'da, 10 ya da 12 bin öğrenciden söz eder. Öğrenim görmeye gelmeyen öğrencilerin neyle uğraştıklarını Sebastian de Horozco sert bir hicivle nakleder: Söze, "Salamanca'da öğrenci var derler" diye başlar ve ardından, bunların geceleri sokak sokak gezip genelevlere gittiklerini, sarhoş olduklarını ve başka "güzellikler"le zaman öldürdüklerini söyler.

Öğrenci sınıfının sosyal katmanlarının altlarında *gorrón*'lar ve *caballero de Tuna*'lar, onların altındaysa çorbalarını manastırlarda içtikleri için *sopista* (çorbacı) adını alan grup vardır. Bunlar bostanlara saldırdı, yollarına çıkan herkesi dolandırır ve dükkânlara girerlerdi. Aynı zamanda çok iyi kumarbazlardı. Hayli kavgacı olduklarından "kentin terörü" ya da "kentin vebası" olarak da anılırlardı. Kent merkezinde ve kalabalık bölgelerde dilenmekle kalmaz aynı işi kırsal kesimde yaparlardı. Şarkı söyler, *bula* (resmi papalık emirnamesi) satar, tavernalarda ve hanlarda kumar oynarlardı. Açlık, bu tablonun değişmeyen rengiydi. Timoneda, *El sobremesa y Aliviode* adlı eserinde bunu şöyle hicveder:

Bir baba oğlunu Salamanca'ya gönderir ve en ucuz şeyleri yemesini öğretir. Delikanlı kente gelince bir ineğin ne kadar ettiğini sorar. İneğin on *duka*, keklüğün *de* bir real ettiğini söylerler. O da, "demek ki babam bana keklük yememi öğütlemiş" der.¹⁰

Quevedo ise mübalağayı daha da ileri götürerek *El Buscón* (Dolandırıcı) adlı eserinde şu satırları yazmıştır:

Yeni den güneşe çıkıp bizi yalnız bıraktı. Yemin ederim ki, aramızdan Sürre adında bir Bask, yemek yemesini öyle bir unutmuştu ki elindeki içecek dilime bakıp ağzına atamadı. İçecek bir şeyler istedim. Diğerleri istemedi çünkü zaten hemen hemen hiçbir şey yememişlerdi. Bana bir *barbak* su verdiler. Daha ağzıma götürmemiştim ki şu bahsettiğim kemik torbası çocuk sanki fakirlerin ayak yıkama ayınındeymiş gibi elimden kapıverdi. Bu evin, insanın iştahını bastırılmadan bilendiği bir yer olduğunu anlayarak, yerimden kalktım. Hiçbir şey yememe rağmen kendimi rahatlatmak için bir dürtü hissettim ve oranın kidemlilerine tuvaletin nerede olduğunu sordum. O da:

Bilmem, tuvaletimiz yok ki. Bir kereliğine her hangi bir yere yap gitsin. İki aydır bundayım, geldiğim gündün beri bir kere bile gitmedim. Yediklerimi önceki geçen gece evde bıraktım, dedi.

Neler hissettiğini nasıl anlatabiliriz? Öylesine mutsuzdum ki, mideme ne kadar az yemek gittiğini düşünüp, istesem de dışarı çıkmasına izin veremezdim.

Akşama kadar oyalanarak zaman geçirdik. Don Diego midisini yemek yediğine inandırmak için ne yapabileceğini sordu, çünkü ona inanmıyordu. Başka yerlerde mideniz nasıl tika basa doluyorsa, orada da tika basa havayla doluydu.¹¹

Öğrenciler, aynı zamanda fahişelere olan meraklarıyla da anılır olmuşlardı. Hafifmeşrep kadınlar, Torres Nehri'nin kıyılarını mekân bellediklerinden, öğrenciler üniversite sıraları yerine nehrin yeşil kıyılarını tercih ediyorlardı. Bu işi meslek edinen kadınlarsa İspanya'nın farklı bölgelerinden mesleklerini icra etmek için belirli zamanlarda Salamanca'ya geliyorlardı. Bu, genellikle, öğrencilerin ceplerinin henüz dolu olduğu, dönem başları oluyordu. Burada işleri bittikten sonra da Sevilla'ya inip, Amerika'dan gelecek denizcilerin dönmesini bekliyorlardı. Paskalya haftasında Salamanca'da bütün fahişeler kentten uzaklaştırılarak nehrin öte yanına taşındığında bile öğrenciler nehrin geçip onlara ulaşıyorlardı. Zamanla bu bir seremoniye dönüştü: Öğrenciler dallarla süsledikleri kayıklarla fahişeleri karşı kıyıdan almaya gidiyorlardı ve bu hayat kadınlarının adı da *ramo* (dal) kelimesinden türeyen *ramero* olarak kaldı. *Ramero* düşünün öğrencilerin yanı sıra, rahibelere aşık olanlar da vardı.

Evden gönderilen para ilk aylarda şu gibi gidince, *andar sin blanca* (beş parasız dolaşma) devri başlardı. Çoğu zaman para istemek için eve gönderilen mektuplara karşılık olarak para yerine ögüt gelirdi. Ne de olsa okul için verilen paraların, okuldan başka herşeye harcandığı aileler tarafından bilinmeyen birşey değildi. Bunun ardından özur mektupları yazılırdı.

Bu mektubumla Zat-ı âliniz, bana okul için verdiğiniz parayı nasıl kumarca kaybettığımı görecekler. Sadıce 55 *duka* kaybettığımı bilin ki acınız dinsin. Bir daha yapmacağım, çünkü olmayan parayla kumar oynamayağım da dair yemin ettim. Siz *de* bilirsiniz ki yemeyen, yedi günahın birini üstlenmez. Zat-ı âliniz bana destek olmak zorunda. Bana babalık yapın demiyorum. Kimse gelip *dal*laşmasın diye sessiz sakın duruyorum. Dün bir Aragonlu bana öyle bir buluştu ki, bu onun bir gözüne mal oldu...¹²

Salamanca'da okula yeni gelen öğrencilere *nova-to* (çömez) denirdi. Bu yeni Salamancalılara kötü

16. yy. fahişe
İğürü, C. Vecellio.

'hoşgeldin' şakaları yapmak adettendi. Zaman zaman bunun şaka sınırlarını aştığı da olurdu. Marcos de Obregón, Kordoba'da üniversiteye yeni geldiğinde diğerleri tarafından alaya alınır.¹³

Quevedo, *El Buscón*'da, "çömez" Pablo'stan yatakhaneye gelir gelmez bir düzine *real* isteyen eski öğrencileri anlatır ve onlara şu sözleri söyler:

Çok yaşa arkadaş, onu aramıza kabul edin! Bir öğrenci olmanın özerkliklerini tatsın! Frengi olsun, yıkanmadan dolaşıp dursun ve bizim gibi acıksın!¹⁴

Kente gelen öğrenciler ilk derslerini okul sıralarında değil sokaklarda alıyorlardı. "Ailem beni Salamanca'da okuyor sanıyor/ Oysa ben süt beyaz kızlar peşindeyim" diyen halk şarkısının da doğruladığı gibi, öğrenci hayatı hiç de ailelerin düşündüğü gibi gitmiyordu.¹⁵ "Anda, anda y nunca llega a Peñaranda o Salamanca" (Yürü, yürü; ne Peñaranda'ya¹⁶ varırsın, ne Salamanca'ya) atasözünün de doğruladığı gibi, kimileri üniversite yolunda kendilerini başka işlere veriyor ve asla okul sıralarına ulaşmıyorlardı. Cervantes, *La Ilustre Fregona* adlı eserinde, Carriazo ve Avedaño adlı iki öğrenciyi üniversite yerine sokak hayatı yaşattı. Her zamanki gibi öğrenciler Salamanca'ya gitmek üzere yola çıkarlar ve hedeflerine varmadan yolda fikir değiştirirler. Bachiller Trapaza, Segovia'dan Salamanca'ya giden bir öğrencinin hikâyesini anlatır:

Hernando de la Trampa, Meryem Anamızın göğe yükseldiği günün arifesinde babasının adını beğenmediği için değiştirerek ve aynı sebeple annesinin adını da

unutarak Segovia'dan yola çıktı. Böylece, Luna kontlarından izin alma gereği bile duymadan Quiñónez soyadını alarak, bir kanta atladı ve Salamanca'ya vardı. Dedesi bu üniversitede daha önce okuyan kişilerden bilgi alıp kendisine orta bir kurs yapmak için gerekli para verdi. O da parayı koynuna koyup, 18 Nisan'a kadar San Lucas hanında yattı. Annesi oğluna havadan para vermek istemediğinden, kara günler için biriktirdiği

Salamanca Üniversitesi ana cephesinden bir ayrıntı.

Salamanca Üniversitesi avlusu; Fray Luis de Leon heykeli, Üniversite ana kapısı ve eski okul hastanesi.

Sevilla
Katedralinden,
Cerauaglo
ekolünde
reasmeliş
kumarbazlar.

paradan elli *escudo* ve yanında bir de ucuz ama değerli bir ana öğüdü verdi. Eğer bizim okullu, dedesinin talimatlarına ve annesinin öğütlerine kulak assaydı, bu para uzun süre okuluna yetecekti. Lakin, memleketini arkada bırakır bırakmaz, bu aklından uçup gitti ve daha sonra meslek edindiği kumarbazlığa başladı.¹⁷

Bachiller Trapaza, bu paragrafta sadece öğrenci hayatının bir portresini çıkarmakla kalmaz, Altın Çağ İspanya'sının en önemli unsurlarından birini de gündeme getirir: Soyadı saplantısı. Koyu Katolikliğin hüküm sürdüğü ve engizisyonun eski Hristiyanlardan olmayanlara kabus gibi günler yaşattığı bir devirde, köklü ve yedi göbek Hristiyan bir aileden olmak sosyal düzeyde yüksekte bulunmakla eş anlamlıydı. Bir çıkar amacıyla soyadını unutmak Cervantes'in de hicvettiği bir unsurdur. Cervantes, *Licenciado Vidriera* adlı hikâyesinde Tomas Rueda karakteri aracılığıyla İspanyol toplumun bu saplantısını eleştirir:

Tormes Nehri kıyısından geçmekte olan iki asilzade öğrenci, on bir yaşını geçmeyen, bir ağacın altın uyuklamakta olan çiftçi kılıklı bir delikanlıya rastladılar. Hizmetçilerine onu uyandırmasını söylediler. O da denileni yaptı ve kendisine nereli olduğunu ve neden bu tenha yerde uyuduğunu sordu. Delikanlı, buna memleketinin adını unuttuğunu ve hizmet edebileceği, derslerinde yardımcı olabileceği bir beyefendi bulmak maksadıyla Salamanca'ya gittiğini söyledi.

Genelde durum böyleydi: Salamanca'ya varır varmaz ailelerin nasihatleri unutuluyordu; ancak, bunun yanında bir de çocuklarından kurtulmak için onları Salamanca'ya gönderen aileler vardı. Shelly, 16. yüzyılın sonlarında bunu çok sert bir hicivle nazıma döker:

Roma'dan Salamanca'ya gönderdim

Belki başına bir kaza gelir de oracıkta kesiverirler diye
Aslında onu açıktan gebertmesiydi dileğim

Yalvarırım Tanrım! Kisasından bir ölüm gönder üstüne."¹⁸

Sonuçta, üniversite kentleri her açıdan, *picaro*'ların yani öğrencilerin ortalıkta cirrit atması için ideal mekânlar haline geldiler. Öğrenciler, sosyal çöküşün bir parçası olarak İspanyol Altın Çağına damgasını vuran fuhuş, hırsızlık, açlık, yankesicilik, saldırganlık gibi toplumsal yaraları daha da azdırarak edebiyat tarihine anti-kahramanlar olarak geçtiler. Üniversite kentlerinin bu renkli ve kendine özgü hayatını en güzel anlatan yine bir Salamanca halk deyişidir:

Salamanca bazılarını sağlık verir, bazılarını kolsuz bırakır; ama hepsini beş parasız kor.¹⁹

Yrd.Doç.Dr., Babçeşebir Üniversitesi

Notlar

- 1 José Luis Peset, Elena Hernández Sandoica, *Estudiantes de Alcalá*, Madrid, 1983: 48.
- 2 Jesus Majada, Juan Martín. *Viajes extranjeros en Salamanca, 1300-1936*, Salamanca, 1987: 109.
- 3 *Sopista*, *sopa* (çorba) kelimesinde türetilen bir kelimedir, kelime anlamı olarak sadece çorba içen fakir öğrenci demektir.
- 4 Jesus Majada, Juan Martín. *age*, s. 134.
- 5 *Age*, 236.
- 6 Luis Cortés Vázquez. *La vida estudiantil en la Salamanca Clásica*, Universidad de Salamanca, 1996: 80.
- 7 *Diarios de un estudiante de Salamanca*. Universidad de Salamanca, 1977: 123.
- 8 Orozcos Covarrubias. *Tesero de la Lengua Castellana* Madrid, 1979.
- 9 Miguel de Cervantes Saavedra, *El Rufian dichoso*, Madrid: Catedra, 1998: 114.
- 10 Timoneda, *El Sobremesa y Aliviote*, II. Bölüm, hikâye XI, B.A.E. (Biblioteca de Autores Españoles), s. 18.
- 11 Francisco de Quevedo. *La vida del Buscón*, Madrid, 1986: 96.
- 12 Luis Cortés Vázquez. *age*, s. 97.
- 13 Alonso de Castillo Solórzano, *Marcos de Obregón*, Madrid, 1886: 45.
- 14 Francisco de Quevedo, *age*, s. 65.
- 15 Rodríguez Morin. *Cantos populares Españoles*, Madrid, 1981: 200.
- 16 Peñaranda de Bracamonte, Salamanca'ya yakın bir kasaba.
- 17 Luis Cortés Vázquez, *La vida estudiantil en la Salamanca Clásica*, Universidad de Salamanca, 1997: 97.
- 18 Shelly, *The Cenci Act*. Sahne 1, Londra, 1952.
- 19 "Salamanca a unos sana, a otros manca, a y todos deja sin blanca."

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

ŞERİATTAN KANUNA

EBUSSUUD VE OSMANLI'DA İSLAMİ HUKUK

COLIN IMBER

Osmanlı İmparatorluğu şeriatla mı yönetilmişti, yoksa seküler bir hukuk sistemiyle mi? Osmanlılar dünyevi ve ilahi hukuku bir arada nasıl yaşatmışlardı? Hangi sorunlar şeriatın, hangileri kanunun alanına giriyordu? Sorunların kesiştiği durumlarda Osmanlı hukukçuları bu iki alanı bir-biriyle nasıl bağdaştırıyorlardı? Bu kitap böylesi sorulara cevap arıyor. Colin Imber, Osmanlı sistemi içinde şeriatla örfi hukukun bir sentezini yaptığı iddia edilen ünlü şeyhülislam Ebussuud'un hukuki eserleri ve fetvalarını mercek altına alarak Osmanlı hukuk pratiğinin özgün taraflarını gözler önüne seriyor.

or. Kitap bu sentezin nasıl gerçekleştiği sorusuna odaklanmanın yanı sıra, temel kavramların ve hukuki prosedürlerin tarihsel açıklamalarını da yaparak, konunun uzmanı olmayan okurlar için bir giriş kitabı olma özelliğini de taşıyor.

TARİH VAKFI

Valikonağı Cad. 57/2
34365 Nişantaşı/İstanbul

Tel: (0212) 233 21 61 - Faks: (0212) 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr / yayin@tarihvakfi.org.tr

Kanuni Sultan Süleyman'ın Nikris Hastalığı

Metin Kunt*

Orhan Veli "Kitâbe-i Seng-i Mezâr" şiirini yazdığında Süleyman Efendi'nin nasırını Sultan Süleyman'ın nikrisine nazîre olarak mı düşündü acaba? Orhan Veli'nin Süleyman Efendisi nasırdan ne kadar çektiyse, Sultan Süleyman da nikristen en az o kadar çekti. Nikris illetinin ne kadar can yakıcı olduğunu ünlü 18. yüzyıl İngiliz karikatüristi James Gillray'in bu makalede yer alan çarpıcı çizimi gösteriyor. Sultan Süleyman Osmanlı tarihinde en uzun saltanat süren padişahı. 1520'de tahta geldiğinde 26 yaşındaydı; 46 yıl sonra, 1566'da, 72 yaşında son seferinde öldü. Sultanın nikris hastalığı kendini ne zaman belli etmeye başladı?

Venedikli Bernardo Navagero 1553'teki raporunda Sultan Süleyman'ın rahatsızlığından dolayı şarabı bıraktığını, artık sadece su içtiğini bildiriyor. Aynı yıllarda Habsburg elçisi olarak İstanbul'a gelen Busbecq'in sultan ve içki hakkında söyledikleriyse tam aksi yöndedir. Busbecq, artık 60 yaşına yaklaşan padişahın zaten gençliğinden beri şaraba me-

raklı olmadığını, yaşamında hep ölçülü davrandığını, yaşlılığında da sadeliğini sürdürdüğünü kaydediyor. Busbecq padişahın benzinin çok solgun olduğunu, genel kaniya göre, bunun hacağındaki müzmin bir ülser ya da kangrenden ileri geldiğini, hattâ kendisini sağlıklı göstermek için elçi kabullerinde yüzüne alık sürdüğünü de ekliyor. Osmanlı ülkesinin Avrupa'ya yönelik niyetlerini saptayabilmek

ümidıyla, Busbecq gibi diğer Avrupalı gözlemciler de sultanın sağlık durumuyla yakından ilgileniyorlardı. Avrupa'ya ulaşan dedikodularda, Sultan Süleyman'ın nikris ve artriten şikâyetçi olduğu söyleniyordu. 1560 civarında, Avrupa kentlerinde yaşlı padişahın ömrünün sonuna yaklaştığı, ölümünün an meselesi olduğu, hattâ "geçenlerde" öldüğü haberlerine sık sık rastlanırmıştı.¹

Osmanlı sülalesinde önceden belirlenmiş bir saltanat veraseti düzeni yoktu. Sultan öldüğünde bir sonraki sultanın kim olacağını, oğullarının siyasal ve askeri mücadelesi belirliyordu; ama sultan yaşlandığında, diyelim tahtta otuz yılını doldurduğunda, şehzadeler arasında sabırsızlık da artıyordu. Osmanlı ülkesi bunun bir örneğini II. Bayezid'i tahttan indiren ve kardeşleriyle mücadeleye girişen Yavuz Selim'in padişah olma sürecinde yaşamıştı. 1512'de, Selim'in oğlu Süleyman, 16 yaşındayken babasına destek olmuştur. 1550 civarında 60 yaşına merdiven dayamış, bacaklarından rahatsız Sultan Süleyman, babasının yaptığı gibi kendi oğullarının da zamansız bir taht mücadelesine girişeceğinden kuşkuluyor olmalıydı ki, büyük şehzadesi Mustafa'yı, 1553'te idam ettirdi; aynı yıl Nahçıvan seferi sırasında ayak-bacak ağrıları o kadar şiddetlendi ki, sefere Rumeli Beylerbeyi olarak katılan Sokollu Mehmet Paşa padişah için özel bir tahtırevân yaptırdı, Sultan Süleyman dağları, tepeleri ancak bu tahtırevân sayesinde aşabildi.

Osmanlı tarih yazarları padişahın derdinin nikris olduğunu belirtiyorlar. Geçtiğimiz yıllarda ünlü İngiliz tıp ve toplum tarihçisi Roy Porter, bir edebiyat tarihçisi olan G. S. Rousseau ile işbirliği yaparak nikris hastalığının toplumsal tarihini ve edebiyata yansımalarını inceleyen, *Gout, the Patrician Malady* (Yale Üniversitesi Yayınevi, New Haven ve Londra, 1998) adlı bir kitap yayınladı. Yazarlar hastalığa, "ekâbir soylular" hastalığı diyor. Nikris, eskiden beri içkisine, yemeğine düşkün zenginlere musallat olan bir hastalık olarak bilinegelmiş. Dahası yazarlar, yağlı, proteini bol yemekler yiyen, yiyeblen üst sınıf mensuplarının tarih boyunca bu hastalığa yakalandıklarını, yakın zamanlara kadar Afrika, Asya, Güney Amerika'da nikrise rastlanmadığını belirtiyorlar. Porter ve Rousseau'nun Asya'dan kastettiği Batı Asya olmasa gerek. İslam ve Osmanlı tıbbi nikrisi pekâlâ tanıyordu; zaten Porter ve Rousseau da Yunan ve Romalı hekimlerin nikris üzerine yazdıklarından söz ettikten sonra, İslam âleminde ve onlardan naklen ortaçağ ve 16. yüzyıla kadar Avrupa'da aynı tıp geleneğinin devam ettiğini belirtiyorlar.

Akdeniz-Batı Asya hekimlik geleneği sağlığı, "vücuttaki sıvıların dengeli hali olarak" tanımlıyor; hastalığa bu dengenin bozulması olarak kabul ediyor. Bu geleneğin arka planında, evrenin dört ana maddenin karışımından oluştuğu anlayışı yatıyor. Yunan'dan Roma'ya, İslam dünyasına ve ortaçağ Avrupa'sına kadar devam eden bu anlayışa göre her şey toprak, hava, su ve ateşin bileşiminden ibaret olduğu gibi, bu dört ana öge, Osmanlıca tâbiriyle "anâsır-ı erba'a", vücut sıvılarına ve dolayısıyla sağlığa ve kişiliğe, toplumsal yapıya, hattâ burçlara ve dolayısıyla kadere bile egemen. Astrolojiyle, Osmanlı siyasal ve toplumsal düşüncesini bir yana bırakırsak, sadece hekimlerin tedavi yöntemleri değil, dört ana öge anlayışına dayanan, bütünselliği olan bir dünya görüşü söz konusu.

On altıncı yüzyıldan beri Avrupa'da gelişen yeni tıp anlayışı yavaş yavaş başka bir sistematik oluşturdu; ama Osmanlı toplumunda olsun, Avrupa'da olsun binlerce yıllık bir dünya ve evren anlayışına

Haydar Reis'e (Niğârî) atfedilen minyatür.

(1560-65) 41.1x30 cm, Topkapı Sarayı Müzesi.

Sultanın hayatayken yapılan nadir portrelerinden biridir. Mütevazı kıyafetle padişah, Avrupalıların yorgun, hatta hasta yorumlarına uymaktadır. Padişahın Portresi, İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

James Gillray
(1757-1815)
İngiliz
karikatürünün en
önemli isim-
lerinden biriydi.
Gillray'ın gut
hastalığıyla ilgili
yaptığı çizim,
karikatür
dünyasının en iyi
temsillerinden
biri sayılıyor.

yaşlanan eski Hipokrat tıbbının sahneyi terk etmesi epey zaman aldı. Burada tekrar bir parantez açıp teoriyle pratik, tıp anlayışıyla tedavi ve ilaç arasındaki ilişkiyi sorgulayabiliriz. Konuyu daha da fazla dağıtmayalım; ama kısaca şunu söylemek mümkün: Teori yanlış olabilir ama bu, pratiğin, tedavinin ille de geçersiz olacağı anlamına gelmez. İnsanoğlu binlerce yıl deneye yanlı bazı bitkilerin vücut üzerindeki etkilerini gözlemlemiş, hangisi zehirli hangisi şifalı, hangisi neye iyi gelir, hangisi neye yarar bunları saptamış. Bu gözlemler yavaş yavaş bütünselliği olan, tutarlı, açıklayıcı bir temele oturtulmuş. Bu temel o kadar sağlam görünmüş ki, hekimler binlerce yıl neden şu hastalığa şu ilacı verdiklerini bu yaklaşımla anlatabilmişler.

On altıncı yüzyıla gelinceye kadar İslam ve Osmanlı hekimleri Yunanlı, Romalı, Bizanslı, Avrupalı meslektaşları gibi çeşitli hastalıkların seyri-ni gözlemlemişler, bunların binlerce yıllık bir gelenek içinde nasıl, hangi ilaçlarla tedavi edilebildiğini başvuru kitaplarından yararlanarak öğrenmişler. Porter ve Rousseau'nun anlattıkları geç Rönesans dönemine kadar Avrupa tıp tarihiyle 16. yüzyıl Osmanlı tıp anlayışı ve tedavi uygulaması büyük ölçüde örtüşüyor. Hekimler nikris sızılarını eklemlerde, bacaklarda, ellerde ve ayaklardaki

sancıları dolayısıyla artrit ve romatizma ağrılarıyla beraber ele alıyorlar. Elbette çağdaş tıp bu hastalıkları ayrı ayrı ele alıyor, hele nikrisin öteki hastalıklarla hiç ilgisi yok. Nikris kandaki üre asidinin kristalleşip, kimya dilinde monosodyum urat kristalleri oluşturup bazı eklemlerde, özellikle diz ve ayak eklemlerinde, birikerek iltihaplanması olarak anlaşılıyor. Bu ufacık kristaller ayak başparmağında yoğunlaşarak dayanılması güç sızılara sebep oluyor; bazen deriyi delip dışa vurduğu da görülüyor ki, böyle zamanlarda bacaklarda, ayaklarda yarılmış deriden beyaz bir sızıntı oluşturuyor. Bu sızılar ve sızıntılar arada bir gelip geçiyor; bir-iki gün, belki biraz daha uzunca bir süre hastayı perişan edip yatak, döşek seriyor. Ölümcül bir hastalık değil ama ele geçirdiği hastanın yakasını ömür boyu bırakmıyor. Nikris nöbeti geldiğinde hasta değil yürümek, ayakta bile duramıyor, sızlayan eklemleri üzerinde en ufak bir ağırlığa, basınca, hattâ hafif giysilerin dokunuşuna bile dayanamıyor. “Sanki bir köpek ayağınızı kemiriyormuş gibi bir acı” diye anlatıyorlar bu sızıyı bilenler (Porter & Rousseau, s. 3); Gilray'ın çizimi de tam bunu gösteriyor; onun çizimindeki bir köpek değil de küçük ama azgın bir canavar.

Osmanlı hekimlerinin nikris tedavilerini, meşhur Hacı Paşa'nın eserlerinden öğrenebiliyoruz. Adnan Adıvar'ın kısaca değindiği bu Anadolu hekiminin Türkçe tıp kitaplarından biri, belki en meşhuru *Müntahab-ı Şifâ*, yakınlarda yayımlandı.² Hacı Paşa 1417'de öldü ama yazdıkları 16. yüzyılda

da Osmanlı sarayında başvuru kitabı sayılıyordu. Bunu tıp tarihçisi Nil Sarı'nın bir çalışmasından anlayabiliyoruz: “Educating the Ottoman Physician” (Osmanlılarda Hekimin Eğitimi) adlı makalesinde Nil Sarı, 1580'de emekli olan hekimbaşı Molla Kasım'ın, zimmînde bulunan saray kütüphanesinden ödünç alınmış kitapları yeni hekimbaşı İsa Çelebi'ye devretmesi dolayısıyla düzenlenmiş listede, Arapça klasiklerin (İbn-i Baytar, Râzî, Hipokrat tercümesi) yanında Hacı Paşa'nın *Şifâ ül-eskâm* adlı bir kitabının da bulundu-

Nikris kandaki üre asidinin kristalleşip, kimya dilinde monosodyum urat kristalleri oluşturup bazı eklemlerde, özellikle diz ve ayak eklemlerinde birikerek iltihaplanması olarak anlaşılıyor. Bu ufacık kristaller, ayak başparmağında yoğunlaşarak dayanılması güç sızılara sebep oluyor; bazen deriyi delip dışa vurduğu da görülüyor ki böyle zamanlarda bacaklarda, ayaklarda yarılmış deriden beyaz bir sızıntı oluşturuyor.

ğunu belirtiyor.³ Adivar ise bu kitabın Galen ve İbn-i Sînâ yolundan gittiğini fakat Hacı Paşa'nın kendi gözlemlerini de içerdiğini kaydettikten sonra, hekimin diğer kitaplarının da aynı yolda ve aynı içerikle yazılmış olduğunu belirtiyor.⁴

Şimdi gelelim Hacı Paşa'nın nikris üzerine söylediklerine: Hekim nikris derdini "diz zahmeti ve topuk ağrısı" olarak tanımladıktan sonra "topuktan başparmağa değin şişer" diye devam ediyor (Zafer Öner Yayını, s. 129: Otuz birinci Bâb). Akranı Bizans ve Avrupa hekimleri gibi vücuttaki dört sıvının, yani kan, balgam, safra ve (kara) sevdânın eklemlere, ele, ayağa inmesi yüzünden meydana geldiğini düşünüyor; hangi sıvı inmişse o sıvının özelliklerine göre değişik belirtiler ve değişik tedaviler söz konusu. Her vücut sıvısı sıcaklık-soğukluk ve kuruluk-yaşlık (nemlilik, ya da Hacı Paşa'nın deyişiyle 'terlilik') eksenlerinden iki özelliği içeriyor: Kan sıcak-yaş, safra sıcak-kuru, karasevda soğuk-kuru, balgam soğuk-yaş. Hacı Paşa'ya göre nikris, "eğer kandan ise kızarur ve damarları gök [mavi] olur", kanın özelliği sıcaklık olduğu için şişlik de sıcak olur. Devam ediyor: "Safrayla karışık olursa katı sızlar ve eğer balgamdan olursa rengi ak sıfat olur." Sonra ilaçlara, perhizlere geçiyor. Hekim nikrisin kandan olduğuna kanaat getirirse kan alma öneriliyor; **gene** nikrisin cinsine göre çeşitli bitkilerden, tohumlardan değişik merhemler, yakılar hazırlanıyor; sızı çoksa merheme afyon ve safran karıştırılıyor. Gene nikrisin cinsine, yani hangi vücut sıvısının ayaklara toplanmasından ileri geldiğine göre değişik perhizler öneriliyor ama esas perhiz az yeyip içmek, cinsel temastan kaçınmak; çünkü nikris ve mafsals ağrıların nedeni "çok yemek ve içmek ve tokla cimâ eylemek." Vücut sıvısı fazlasını atmak için kan almanın yanında müşhiller de öneriyor Hacı Paşa, özellikle "habb-ı sürincân ve ma'cûn-ı sürincân". Hastalığın ve tedavisinin ayrıntılarına girmek istememekle birlikte, tarihçi olarak vurgulamak istediğim hem tanımlarda, hem ilaçlarda Kanûnî Sultan Süleyman dönemi Osmanlı tıbbıyla çağdaş Avrupa tıbbının tamamen örtüştüğü. Hacı Paşa'nın önerdiği gibi az ve hafif yemek, cinsel ilişkiden kaçınmak, kan aldırarak, müşhil almak, arpasuyu içmek, safran ve sürincân kullanmak Avrupa'da sadece 16. yüzyıl değil 19. yüzyıla kadar geçerliliğini korudu.⁵

Demek hekimler hastayı öldürmeyen, ama sürdüren bu derde hafifletici çareler bulmuşlar; fakat tamamen iyileştirmek ümidi yok! "Maraz-ı ömr" diyor Hacı Paşa, ömür boyu çekilecek. Sul-

tan Süleyman'da nikrisin ne zaman başgösterdiğini bilmiyoruz ama 1553-54 Nahçıvan seferinde Sokullu Mehmet Paşa padişah rahat etsin, ayak üstü basmasın diye bir tahtrevân yaptırmış. Garip bir tesâdüf, Sultan Süleyman'ın Akdeniz'in öbür ucundaki rakibi, İspanya Kralı ve Kutsal Roma İmparatoru II. Filip de nikristen muzdarıbdı, hattâ ömrünün son yıllarını özel olarak yaptırılan şezlongla tahtrevân kaşını bir iskemlede geçirdi.⁶ Filip'in iskemlesi Escorial'de teşhirde, ama Sultan Süleyman'ın tahtrevânı nasıl bir şeydi, bilmiyoruz. Zaten bu tahtrevânın varlığından ancak dolaylı olarak haberdar oluyoruz. Sultan Süleyman Zigetvar seferinde, tam kale alınmadan önce öldüğünde, ölümü gizli tutuldu. Vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa, Şehzâde Selim'in Kütahya'dan gelip ordugâhı, padişah kapısını, dolayısıyla saltanatı ve devleti devralmasını bekliyordu; saltanat devri tamamlanana kadar tahtın boş kalması kargaşayı hattâ kapıkulu tayfasının efendilerinin malını, mülkünü yağmalamasına yol açabileceği için; he-

Kanunî Sultan Süleyman Zigetvar yolunda, Seyyid Lokman Aşuri Tarih-i Sultan Süleyman, Padişahın Portresi, İş Bankası Yayınları, 2000.

Nakkaş Osman'a atfedilen Süleyman portresi. Resmin üzerinde muhtemelen albümün derlenmesi sırasında (1750) eklenmiş olan "süret-i merhûm mağfûr Sultan Süleyman 'aleyhi'rrahmet ve'lmağfiret ve'l-gıfran" cümlesi vefatından sonra yazılmıştır, ruhunun kurtuluşu için dua niteliğindedir. Sultan'ın bu imgesi, Zigetvar seferini anlatan çeşitli tarih kitaplarında orduyuyla birlikte atı üzerinde, Sokollu Mehmed Paşa'ya dayanarak ilerlediğini gösteren minyatürlerde model olarak kullanılmış olmalıdır. 1570-75 civarı 29.5x25.3 cm, Paris, Bibliothèque Nationale, Cabinet de Estampes, *Padişahın Portresi*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

le ülke dışında serhat boyunda düşman içindeyken böyle bir karışıklığı önlemektir amacı. Sokullu günler, haftalar boyu şehzâdenin yolunu gözlerken çeşitli düzenlerle padişahın hayatta olduğu görünümünü inandırıcı tutmaya çalışıyordu; ama vakit geçtikçe ordugâhta sultanın öldüğü rivayetleri dolaşmağa başladı. Zigetvar'a gelirken sultan çoğu zaman arabaya binmişti, ancak şehirlere giriş ve çıkışlarda at üstündeydi. Zigetvar'dan dönüş vakti geldiğinde Sokullu, padişahın ağzından, hattâ el yazısını taklit ettirerek Mirahur-u kebîr Ferhad Ağa'ya hitaben bir tezkere yazdırdı: "Benim için bir tahtrevân yaptırasın; yapılp tamam olduktan sonra vezir-i a'zama gönderesin ki anun dahi makbul olursa bana gönderesin, zira Nahcivân seferinde ol bana bir tahtrevân yaptırmışdı, gayetle huzûr eylemişdim, yine ol üslûb üzere olsun." Bu "padişah tezkere" hem tabut için gereken ahşabın sağlanmasına hem de sultanın öldüğüne dair ordugâhta dolaşan şayiye bir süre daha önlemeye vesile oldu.⁷

Ömrünün belki son on beş yılını tedavisi imkânsız nikris derdiyle geçiren Sultan Süleyman'ın 72 yaşında, hasta halinde neden bu son seferine çıkmaya karar verdiği de sonulmaya değer. Bu sorunun yanıtını ayrıca ele almak, siyasal ve uluslararası ilişkiler boyutlarını incelemek gerek. Ama dönemin tarihçileri "Beç kralına haddini bildir-

mek", gücünün hâlâ yerinde olduğunu hem kendi halkına; hem dış dünyaya göstermek gibi sebeplerin ötesinde, kısaca kadere razı olma diyebileceğimiz bir hâlete işaret ediyorlar. Dört oğlunun, sevgili karısının ölümlerine şahit olmuş yaşlı hükümdar yalnız başına sekiz yıl daha yaşadıktan sonra, hayattan olmasa bile nikrisin zahmetinden bıkmıştı diyebiliriz.

* Prof.Dr., Sabancı Üniversitesi

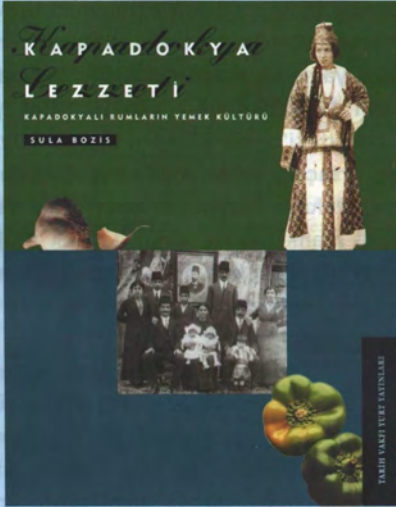
Notlar

- 1 Bütün referanslar için bkz. Alan Fisher, "The Life and Family of Süleymân I", *Süleymân the Second and His Time*, Ed. Halil İnalcık ve Cemal Kafadar, Isis, İstanbul 1993, s. 1-19.
- 2 A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1970 (Fransızca aslı 1939; Türkçesi 1943), s. 17-22. Celâüddin Hızır (Hacı Paşa), *Müntabab-ı Şifâ* I: Giriş-Metin, Yay. Haz. Zafer Önlér, TDK, Ankara, 1990.
- 3 Nil Sarı, "Educating the Ottoman Physician" (Türkçe özet) "Osmanlılarda Hekimin Eğitimi", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 1988, s. 40-64, kitap listesi, s. 46 (topkibasım, s. 52).
- 4 Adıvar, *age*, s. 18-20.
- 5 Porter & Rousseau, s. 4 safran, "crocus autumnale", "colchicum"; teşhis ve tanımlar, s. 14; kronik ama ölümcül değil, s. 14; kan alma ve müshil, arpasuyu s. 16-17; *Sürcân*, "hermadactyl", s. 18, 20.
- 6 Geoffrey Parker, Philip II, Londra, 1978, s. 191-192'den naklen, Porter & Rousseau, s. 264 ve not 37 (s. 324).
- 7 Feridun Bey, *Nüzbet ül-esrâr fi sefer-i Zigetvar*, Topkapı Sarayı Müzesi, H 1339, varak 96b-97a.

KAPADOKYA LEZZETİ

KAPADOKYALI RUMLARIN YEMEK KÜLTÜRÜ

SULA BOZİS

İnsan topluluklarının maddi kültür ve gündelik yaşamlarını anlamada yemek kültürünün özel bir önemi vardır. Tüketilen temel gıda maddeleri, yemek çeşitleri, bu yemeklerin hazırlanma içimi ve onlara yüklenen sembolik önlemler gibi yemek kültürüne ilişkin birçok veri, belli bir yörede yaşayan insanların yaşadıkları coğrafyayla ve birbirleriyle kurdukları ilişkilerden kültürler arası etkileşimlerine, ekonomik faaliyetlerinden gelenek ve göreneklerine kadar birçok alanda zengin ipuçları sunarlar. Sula Bozis bu kitapta, Kapadokyalı Rumların yemek kültürüne bu açıdan ışık tutmaya çalışıyor. Kapadokya tanımlamasını günümüzdeki dar coğrafi anlamında değil, 1924 mübadelesinden önce İç Anadolu'nun değişik yerlerinde yaşayan Rumların kullandığı anlamda, yani

tüm İç Anadolu'yu kapsayacak şekilde kullanıyor. Dolayısıyla, kitapta Nevşehir'den Isparta'ya, Konya'dan Adana'ya uzanan geniş bir coğrafyaya dağılmış insanların mutfak kültürüne ilişkin anlatılar bulunmaktadır. Yazar kitapta yazılı ve maddi verilerden yararlandığı gibi, birçoğu mübadeleden sonra Yunanistan'a göç etmiş ve halen hayatta olan yöre insanlarıyla yaptığı sözlü tarih görüşmelerini de anlatıya dahil ediyor. Ayrıca, çoğu yörede yaşamış kişilerden derlenen 54 adet yemek tarifini de vererek, yöre mutfağına özgü tatların evrenselleşmesine katkıda bulunuyor. Sula Bozis'in yemek kültürüyle ilgili diğer kitabı *İstanbul Lezzeti: İstanbullu Rumların Mutfak Kültürü*, yine Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlanmıştı (2. baskı, 2002).

TARİH VAKFI

Valikonagi Cad. 57/2
34365 Nişantaşı/İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - Faks: (0212) 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr / yayin@tarihvakfi.org.tr

Yeşil Giysili Heretik

Robin Hood

Dr. David Marcombe, İngiltere'deki Nottingham Üniversitesi, Yerel Tarih Merkezi (Centre for Local History) yöneticisi. Marcombe, eğitim, yayın ve araştırma faaliyetlerinde bulunan bu merkezin 1980'den beri yöneticiliğini yapıyor. Nottingham Üniversitesi'ne geldiğinden beri üç büyük projede çalışan geç ortaçağ, erken modern çağ tarihçisi Dr. David Marcombe, Reform hareketlerinden önce ve sonra kilisenin yönettiği mahkemeleri konu alan ilk projesinde, Nottingham Üniversitesi'nin kütüphanesinde bulunan kilise mahkemesi ile ilgili koleksiyondan yararlanarak çeşitli çalışmalar yapmış. İkinci olarak Haçlı Seferleri'ne katılan ve cüzamlı oluşlarıyla diğer savaşçılardan ayrılan Aziz Lazarus'un Kudüs Şövalyeleri askeri tarikatı üzerine yaklaşık 20 yıl süren çalışması geçen yıl yayımlandı. Dr. Marcombe şu sıralar, Lincolnshire'daki Spittle isimli ve nerdeyse haritadan silinmiş, birçok alanı tarım amacıyla kullanılan küçük bir mekân üzerine çalışıyor. Büyük coğrafi mekânlar içinde önemsiz görünen ufacık bir yerin uzun bir tarihi süreç içinde nasıl sürekli yenilendiğini ve belli yerlerde aynı şeyin değişik şekil ve kısımlerde sürekli nasıl yeniden yaşandığını göstermesi açısından ilginç bulunduğu bu bölgedeki son kalıntıları araştırarak o mekânın tarihini yazmakla uğraşıyor. Dr. David Marcombe, bu çalışmalarının yanı sıra Robin Hood üzerine de araştırmalar yapmış bir isim. Robin Hood efsanesinin kökenleri, tarih içinde aldığı biçimleri ve bu efsanenin nasıl bir işleve sahip olduğu üzerine ilginç bilgiler veren Dr. Marcombe ile Robin Hood üzerine söyleşiyi ilgiyle okuyacağınızı umuyoruz.

*Semih Aktekin**

Türkiye'de ve eminim başka ülkelerde de Nottingham denince akla Robin Hood geliyor. Sıkça sorulan bir soruyla başlayalım isterseniz, tarihte Robin Hood diye biri yaşamış mıydı gerçekten?

Gerçekten de Robin Hood hakkında yapılan en büyük tartışmalardan birisi, Robin Hood'un tarihte yaşamış gerçek bir karakter mi yoksa bir efsane mi olduğu üzerinedir. Son 50 yıldır bu alanda çalışan tarihçilerin temel uğraşı, Robin Hood'un gerçek bir kişilik olduğunu ispata dayanmıştır. Barrie Dobson, J. C. Holt ve diğerleri çalışmalarını değişik yerlerde bahsi geçen, gerçek Robin Hood olabilecek kişiler üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bence birçok İngiliz tarihçi gerçek Robin Hood'un kim olduğu konusunu bir takıntı haline getirmiştir. Ben Robin Hood'un gerçek bir insan olmaktan ziyade o dönem insanların beklenti ve düşüncelerini yansıtan, egemen düzene karşı alternatif bir kahraman olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla bir tarihçi olarak, o dönem yazılmış metinlerdeki Robin hikâyelerinde gerçek bir insan aramak yerine, Robin efsanelerinin, üretildikleri dönemde nasıl bir ihtiyaca cevap verdikleri üzerinde düşünmek gerektiğini savunuyorum. Konu üzerinde çalışan çeşitli tarihçiler, Robert Hoxl, Robyn Hode gibi Robin Hood'a benzer değişik isimlerde karakterlere rastlamışlardır. Fakat bu konuda delillerin hiçbirini bildiğimiz Robin Hood badadlarındaki hikâyelere uymuyor.

Ortaçağda ve sonraki dönemlerde birçok kanun kaçağının Robin Hood takma adını kullanmış olması mümkündü; çünkü Robin Hood ismi nam yapmıştı ve gerçek ismini vermek istemeyen birçok insanın değişik nedenlerle bu ünden yararlanmak için Robin Hood adını kullanmış olmaları mümkündü. Bu yüzden, şu anda Robin Hood'la ilgili olarak bulunduğu söylenen birçok delile şüpheyle bakmak ve sonradan icat edilen tüm karakterlerden uzak durmak gerekir. 1500'lerde yazılmış ilk Robin Hood kitabı olan *Lytell Geste of Robyn Hode*, Robin Hood üzerine o güne kadar söylenmiş tüm hikâyeleri bir araya getirmiştir. Gerçek Robin Hood'u araştırırken bu kitaba bakmak gerekir. Bu kitap Robin Hood konusunda ilk güvenilir kaynaktır. Efsanenin birçok hikâyesi, sonraki tarihlerde üretilmiş ve eklenmiştir. Yeni yaklaşımlarla, yeni hikâyelerle Robin Hood efsanesi halen sürekli yeni-

lenmektedir. Modern zamanlarda da Robin Hood üzerine çevrilmiş olan -1930'larda Errol Flynn, 1960'larda Richard Greene, 1990'larda Kevin Costner dahil- televizyon ve sinema filmlerinde Robin

Hood efsanesinin, filmlerin çevrildikleri dönemle bağlantı kurmak için güncelleştirdiğini ve efsaneye filmlerin çevrildiği dönemlere ait birçok özelliğin katıldığını görürüz.

Howard Pyle'nin *The Merry Adventures of Robin Hood* isimli eserinde yer alan çizimler, New York, C. Scribner's Sons, 1883.

Lytell Geste kitabındaki orijinal Robin Hood nasıl bir kişilikti?

Robin Hood'la ilgili bildiğimiz geleneksel birçok hikâye bu kitapta yoktur. Örneğin Robin'in en meşhur özelliği olan zenginlerden çalıp fakirlere dağıtması, bu kitaptaki hikâyelerde yer almaz. Bu özellik ancak 1800'lerden sonra anlatılan Robin hikâyelerinde görülür. Çünkü 1789'da Fransız Devrimi olmuş, o dönem insanların yaklaşımı değişmiş, Robin Hood ancak Fransız Devrimi'nden sonraki dö-

nemde zenginleri soyup fakirlere dağıtan bir kahraman haline gelmiştir; fakat kendisi için de para saklamaya devam eder bu arada. Böylece Robin Hood efsanesi Fransız Devrimi'ne uygun olarak güncellenmiş ve Robin, radikal bir kimlik kazanmıştır. Oysa 1500'de basılan kitapta Robin radikal bir kişilik değildir; bir kanun kaçağıdır, düşmanlarını sadece malları için veya zevk için öldürür ve çaldıklarını da fakirlere dağıtmayıp kendine saklar.

Öyleyse Robin Hood'u efsane haline getiren özellikleri neydi?

Öyle zannediyorum ki onu ilk dönemlerde popüler hale getiren şey, görece basit ve sıradan bir insanın güçlülere karşı mücadele edebilme, karşı çıkabilme özelliği idi. Robin Hood soylu sınıftan gelmiyordu, sıradan bir insandı ama çevresindeki insanlarla birlikte kendinden daha zengin ve asil olan, toplumda baskı kuran kişilere karşı başkaldırıp onlarla savaşabiliyordu. İlk dönemlerde Robin Hood'u popüler hale getiren bu özelliği idi. O, asil sınıftan gelmeyen sıradan insanların zenginlere karşı başkaldırabilen kahramanıydı. Ancak bunu fakirleri doyurmak için değil, haksızlığa karşı savaşmak için yapıyordu. Zaten öbür kültürlere baktığımızda da, eminim Türkiye'de de, güçlüye ve haksıza baş-

kaldıran, adalet ve eşitlik için mücadele eden bu tür kahraman kişilere dair ebaneler olduğunu görürüz.

Bu efsaneye sonradan başka ne tür özellikler ekleniyor?

Örneğin *Lytell Gest*'teki ilk dönem Robin Hood baladlarında hikâyeler tamamen erkekleri özellikler gösterir. Hikâyelerde hiç kadın karakter geçmez. Robin tümüyle erkekler dünyasında, ormanlarda yaşayan erkek bir karakterdir. 16. ve 17. yüzyıllara geldiğimizde hikâyeye dışı bir karakter, Robin'in sevgilisi Maid Marian girer. 1990'larda, örneğin Kevin Costner'in filmine bakarsanız filmde birçok çağdaş özellikler görürsünüz. Özellikle Marian karakterinin yıllar içinde nasıl özgür bir karakter olduğuna bakabiliriz. 1950'li ve 1960'lı yıllarda çocukluk dönemimdeki filmlerden hatırladığım Marian karakteri, sadece yemek pişirmek, çamaşır yıkamak gibi "kadınsal" görevleri yapan bir kişilikti. Ama 1990'lardaki filmde Marian daha özgür, erkeklerin yaptığı her şeyi yapan, erkeklerle birlikte gerekirse savaşa katılan, mücadele eden bir karakter haline dönüşüyor. Bu zamanımızın beklentilerini karşılayan bir değişiktir. Robin Hood efsanesinin özelliği budur zaten. Zamanın ve toplumun değişen özelliklerine uyum sağlamak için sürekli kendini yeniden üretir ve yaratır. Bu yaşayan bir efsanedir. Toplumun değişen ihtiyaçlarını karşılamak için kendini

sürekli yenileyen bir efsane. Robin Hood hikâyesine bu açıdan bakarsanız olay özellikle tarihçilik açısından çok ilginç bir hal alıyor; çünkü bu efsane bazı şeylerin zaman içinde nasıl değişip şekillendiğinin ve insanların efsaneleri kendi amaçları için nasıl kullandığının güzel bir örneği. Tüm bu hikâyeler içinde gerçek bir karakter arıyorsanız hayal kırıklığına uğrarsınız. Daha önce birçok tarihçi, değişik kanun kaçaklarıyla ilgili anlatılanlar içinde gerçek bir Robin Hood karakteri araştırmışlar; fakat henüz efsanelere uyan gerçek bir karakter bulamamışlardır. Bence artık tüm bu arayışlardan vazgeçmenin zamanı gelmiştir. Ben tarih araştırmalarımda daha çok dinsel ve mistik konuları araştırdığım için Robin Hood'la ilgili metinlere ve hikâyelere de bu gözle bakıyorum. Bana göre Robin Hood, dinî ve ruhsal yönleri ağır basan, asırlar içinde sürekli yeniden yaratılıp geliştirilen, efsanevi bir kahramandır. Burada bir noktaya dikkat çekmek istiyorum. Bazı istisnalar hariç dünyanın çoğu yerlerinde sekülerizmin yaygınlaşması dini ikinci plana itmiş; geçmişe çok seküler gözlerle bakan modern tarihçilerin bir kısmı, o dönemlerdeki insanları motive eden dinsel ve manevi boyutları görememe yanlısına düşmüşlerdir. Çoğu İngiliz tarihçi de bu yaygın seküler düşüncenin kurbanı olmuş ve sadece pratik ve maddi yönlerine yoğunlaştığı için tarihsel metinleri ve olayları tam anlamıyla kavrayamamıştır. İkinci önemli nok-

tada geçmişteki olaylara günümüz bakış açısıyla bakma yanlısıdır. Barrie Dobson, J. C. Holt gibi yazarlar Robin Hood'la bu gözle bakmışlardır. Oysa tarihçi, geçmişe 21. yüzyılın gözüyle değil, içinde yaşadığı dünyadan ve kültürden kendisini soyutlayıp olaylara o dönemde yaşayan insanların gözüyle bakmaya çalışmalıdır. Benim tarihe bu yaklaşımım Robin Hood konusuna bakışımı da etkiledi. Robin Hood hikâyelerinde ortaçağ insanının bakış açısını yakalayarak metinlerin satır aralarını (subtext) okuyup anlamlandırmaya çalışıyorum. Robin'i içinde yaşadığı ve anlatıldığı çağda anlamaya çalışıyorum. Bana göre tarih içinde çeşitli değişiklikler gösteren Robin Hood hikâyelerinde gerçek bir karakter yerine dinsel ve mistik bir kişilik aramalıyız. Robin Hood hikâyelerinde bunu ispat eden birçok yön bulabiliriz. Örneğin Robin Hood ile Yeşil Adam (Green Man) efsanesi arasında benzer birçok yön vardır. Yeşil Adam, yaratılış ve yeniden doğuş ile ilgili erken dönem dinî sembollerden biridir. Avrupa ve İngiltere'de yaygın olan, kiliselerde resimleri olan ve kökenleri Roma dönemine kadar giden, ağzından yapraklar çıkan yeşil bir insan kafası figürü vardır. Hatta bunun kökenlerini Hindistan ve Ortadoğu'ya kadar da sürebiliriz. Bu Yeşil Adam figürü ile Robin Hood arasında birçok benzerlikler vardır.

Ormanlardaki Yeşil Adam'ın esrarengiz kişiliğini Robin Hood'da da görürüz.

Robin Hood adı, ormanla ve yeşillikle özdeşleşmiştir; ormanda yaşayan biridir ve yeşil giysiler giyer. Anne babasıyla ilgili bir bilgi yoktur. Ormana nereden geldiği belli değildir. Ormanda normal yaşamın dışında hayat süren, kanun kaçağı bir kişidir. Bunun dışında Robin Hood aynı zamanda modern

bir İsa alegorisidir. Robin ve İsa benzer özellikler gösterir. Ortaçağ zihniyet dünyasında bu iki ismin iç içe geçtiğini görebiliriz. Örneğin İsa'nın 12 havarisi vardır. Robin Hood'un da benzer şekilde ona sadık takipçileri vardır. İsa'nın yakın takipçisi Peter'e karşılık Robin Hood'un Küçük John'u vardır. *Lyttel Ges-te*'teki hikâyelerde Robin Hood'un kurulu kilise düzenine karşı olduğunu görürüz. İlk dönem Robin baladlarında Robin'in kendini Bakire Meryem'e adadığını ve ona bağlılığını görürüz. Ortaçağdaki kanun kaçağı Robin Hood figürü, dinin kendisine değil ama yozlaşmış kiliseye karşı mücadele eder. Robin Hood kilisenin ve papazların mal biriktirmesinden, zenginliğinden şikâyetçi olmakta ve yozlaşmış yerleşik kilise düzenine karşı saf, temiz bir Hristiyan inancını temsil etmektedir. Robin'in yeşilliği, ormanla bağlantısı ve yerleşik kilise düzenine karşı olması gibi satır aralarında kalan özelliklerine ve takipçilerinin İsa'nın havarilerine benzer tavırlarına baktığımızda, radikal bir dinî karakter görürüz. Robin Hood kilisenin yozlaşmışlığına karşı savaşan dinî bir karakterdir. Bu özellikler metinlerde açık bir şekilde gözükmez; ama bunları, hikâyelerin ve metinlerin satır aralarını okuduğunuzda görebiliriz. Robin Hood'u bir yazımda, 'Yeşil Giysili Heretik' olarak tanımlamıştım. Robin bir Heretiktir; çünkü erken dönem baladlarında Robin'in ortaçağ İngiltere'sindeki yerleşik, yozlaşmış Katolik kilisesine karşı olduğunu görürüz. Para ve servet düşkünü papaz ve rahipleri sevmeyen, ellerindeki gücü ve imtiyazları is-

tismar eden keşişlere karşıdır. Bu düşüncelere sahip biri o dönem kilise tarafından Heretik olarak adlandırılırdı ve büyük ihtimalle de diri diri yakılma cezasına çarptırılırdı. Bu yüzden Robin Hood'u o dönemde İsa alegoris olarak görüyorum. Eğer İsa da ortaçağ İngiltere'sinde yaşasaydı, o dönemki kilise tarafından Heretik olarak adlandırılırdı; çünkü ortaçağ kilisesi İsa'nın orijinal mesajından oldukça uzaklaşmıştı. İsa fakir olarak yaşamış, herşeyini fakirlerle paylaşmış ve onları savunmuş, hasta insanları tedavi edip iyileştirmiş ve sonunda da suçlu ilan edilerek çarmıha gerilmişti. Ortaçağda ise kilise büyük bir servet sahibi olmuş ve elinde büyük güçler olan bir otorite olmuştu. Ortaçağ boyunca İngiltere ve Avrupa'da birçok insan, İsa'nın hayatı ve düşünceleri ile Kilise ve din adamlarının hayatı ve düşüncelerini karşılaştırmaya başlamıştı. Kilise otoritesiyle ilk dönem Hristiyanlığı arasındaki bu uçurumun belirgin hale gelmesi ve kiliseye karşı dillendirilmesi üzerine Katolik kilisesi, elindeki güç ve zenginliği koruyabilmek için 1320'lerde 'İsa'nın fakirliği' doktrinini Heretik düşünce olarak ilan etmişti. Eğer o dönemde İsa'nın fakir biri olduğunu ve hiç malı mülkü olmadığını söyleseydiniz kilise sizi hemen Heretik olarak ilan ederdi ve diri diri yakılma cezasına çarptırırdı. Eğer o dönemde İsa'nın kendisi bile geri gelmiş olsaydı Heretik ilan edilip yakılırdı. O yüzden Robin Hood'u 'Yeşil Giysili Heretik' olarak adlandırıyorum. Çünkü o zor ortamda Robin Hood, İsa'nın gerçek düşüncesini, fakirlerden yana olan mesajını açıkça söyleme ve kiliseye karşı gelme cesaretini gösterebilen bir isimdi.

Robin Hood'un yakın arkadaşlarından birinin bir rahip olması da bu konuda bir ipucu olabilir mi?

Evet, Rahip Tuck ilginç bir kişiliktir. Gezici bir keşiş olmasına rağmen kiliseyle bağıını koparıp ormandaki Robin Hood'a katıldığını görürüz. Tuck da benim "Yeşil Giysili Heretik" teorimi doğrulayan başka bir delildir. Ortaçağ tarihinde Fransisken tarikatının, kilisenin zenginliğine ve yozlaşmışlığına karşı çıktığını görürüz. Birçok Fransisken din adamı kilise tarafından yakılmıştır. Robin Hood'un en yakın arkadaşlarından biri olan Tuck'ın da bu tarikatın üyesi olan bir papaz olması tesadüf olmasa gerek. Ancak bu rahip karakteri de ilk dönem Robin hikâyelerinde yoktur ve sonradan, 16. yüzyılda eklenmiştir. Bazı araştırmacılar Tuck'ın başından beri hikâyede olduğunu ama yazılı metinlere daha sonra

girdiğini savunmuştur. Ama her halükârda kiliseden kovulmuş bir rahip olan Tuck karakteri, benim Yeşil Giysili Heretik tezime uygun düşüyor. O dönemde kilisenin baskısına rağmen ormanlarda insanların alternatif dinlerini yaşamaya devam ettiğini görürüz. Ormanlardaki alternatif dini yaşayış konusunda iki ihtimal vardır. Birinci ihtimal, Robin Hood ve arkadaşları Rahip Tuck, Küçük John gibi kişilerin kilise düzenine karşı çıkıp gerçek Hristiyanlığı yaşayan kişiler oldukları. İkinci ihtimal ise, Robin Hood ve ormandaki arkadaşlarının hiçbir şekilde Hristiyan olmayıp Hristiyanlık öncesi pagan inançları sürdüren insanlar olmalarıdır. Bu noktada Green Man (Yeşil Adam) figürünü hatırlayalım yine. Yeşil Adam bir pagan imajdır ama sonraları Hristiyan imajı olarak da kullanılmıştır. Acaba ormandaki Robin Hood karakteri Hristiyanlık öncesi dini inançla-

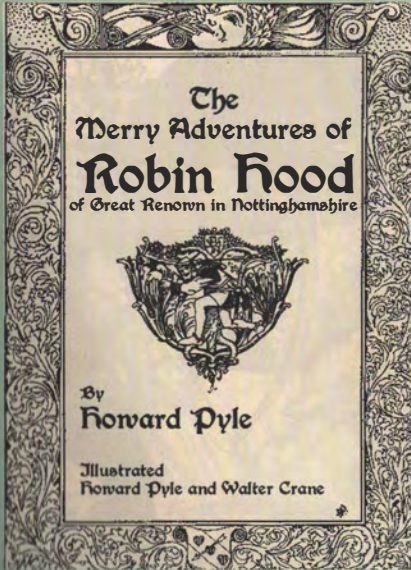
Robin Hood ile Yeşil Adam (Green Man) efsanesi arasında benzer birçok yön vardır. Yeşil Adam, yaratılış ve yeniden doğuş ile ilgili erken dönem dinî sembollerden biridir. Avrupa ve İngiltere’de yaygın, kiliselerde resimleri olan ve kökenleri Roma dönemine kadar giden, ağzından yapraklar çıkan yeşil bir insan kafası figürü vardır.

ra geri dönüşü mü ifade ediyordu? Üstünde düşünülmesi gereken önemli bir konu. Ancak Robin Hood iki şekilde de alternatif dinî bir semboldü. Onun ortaçağ Hristiyan kültürü içinde Hristiyan bir kişilik mi olduğu, yoksa Hristiyanlık öncesi pagan inançları temsil eden birisi mi olduğu, olaya nasıl baktığınıza bağlıdır. Benim için her iki alternatif de imkân dahilindedir. Önemli olan Robin Hood imajının iki şekilde de kiliseye karşı alternatif din arayışını ifade etmesidir.

Bu anlatığımız Robin Hood kişiliği anladığı dönemde ne derece popülerdi, çok taraftarı var mıydı?

İlk dönemlerde ne kadar popüler olduğunu söylemek güç; çünkü elimizde bu konuda kayıt yok. Ama 16. yüzyıla geldiğimiz zaman baskı tekniklerinin gelişmesinden dolayı, basılan kitap sayısına göre ne kadar popüler olduğunu söyleyebiliyoruz. 1550’lerden itibaren Robin Hood kitaplarının çok sayıda basıldığını görüyoruz. Bu da Robin Hood’a yoğun bir ilgi olduğunu gösteriyor. 20. yüzyılda da televizyon endüstrisinin gelişmesiyle bu popüleritenin yaygınlaştığını görüyoruz. Robin Hood üzerine Douglas Fairbanks, Errol Flynn, Kevin Costner gibi birçok aktörün dizi ve film çevirdiğini ve film endüstrisinin bu sayede çok para kazandığını görüyoruz. Robin hikâyeleri ilk başlarda küçük bir çevrede anlatılma-

ya başlıyor. Tarihçi J. C. Holt, konuyla ilgili kitabında Robin Hood efsanesinin kökeninin 1320'lerde II. Edward'ın kardeşi Lancaster'li Thomas'ın evinde anlatılan hikâyeler olduğunu söylüyor. Ona göre hikâye burada anlatılan efsaneden gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Matbaacılık ve baskı teknikleri geliştiği zaman Robin Hood hikâyeleri zaten popüler ve yaygın bir hale gelmişti; ancak bu konuda kitapların basılmaya başlaması hikâyenin daha çok çevreye yayılmasına ve daha çok bilinmesine yol açmıştır. Robin Hood hikâyelerinin anlatıldıkları her dönemde ilgi çektiğini ve bu konudaki eserlerin her zaman yaygın bir müşteri potansiyeli olduğunu söyleyebiliriz.

Robin Hood'u günümüz insanı için çekici hale getiren şey nedir sizce?

Hikâyeyi hence çekici hale getiren şey, insanların hayal gücünü çalıştırmaya ve istedikleri şekilde yorumlamaya müsait olmasıdır. Robin Hood hikâyeleri dogmatik, durağan hikâyeler değildir. Bu hikâyeler sadece bir soruya cevap vermez, kişisel yorumlara da açıktır. Kimileri

Robin Hood kitaplarını gerçekten yaşamış bir kahramanın hikâyeleri olarak okur, kimileri eğlenceli bir efsane gözüyle bakar. Eğer bugünkü Robin Hood çalışmalarına bakarsanız, birçok farklı yaklaşım olduğunu görürsünüz. Stephen Knight isimli bir araştırmacı Robin Hood'u cinsiyet çalışmaları bağlamında ele alıyor ve Robin Hood'un bir eşcinsel ol-

Douglas Fairbanks'ın Robin Hood'u canlandırdığı 1922 yapımı sessiz filmde Melvyn Frank'ın oynuyordu.

Errol Flynn'ın Robin Hood'u canlandırdığı film 1938'de çekilmiş ve sinema tarihinin klasikleri arasında yer almıştır.

duğunu iddia ediyor. Robin ve ormanda onunla birlikte olanların eşcinsel olduklarını ve ormanda birlikte hoşça vakit geçirdiklerini iddia ediyor. Stephen Knight kendisi eşcinsel olduğu için Robin Hood efsanesini eşcinsel bakış açısıyla okuyup yorumluyor. Knight'ın yazdığı yorumları okuyunca çok ilginç buldum ve nereden bu sonuca ulaştığını anlayabiliyorum. Ben olayı dinsel boyutuyla, din ve inanç tarihi açısından inceliyorum, çünkü tarihin o yönünde yoğunlaşıyorum. J. C. Holt çok dar tarih araştırmaları açısından bakıyor. Son dönemlerde birçok insan medya ve sinema çalışmaları açısından bakıyor. Bazıları Robin hikayelerini 19. ve 20. yüzyıl dil ve edebiyatı açısından, bazıları çocuk edebiyatı açısından inceliyor. Sıradan insanlar elbette tüm bu akademik bakış açılara sahip değiller. Mesela Stephen Knight'ın yorumu, 'Robin Hood eşcinsel miydi?' başlığıyla yerel gazetelerde yayınlanınca bu bölgedeki insanlar 'Bizim Robin Hood'umuz bir kahramandı, o bir eşcinsel olamazdı' diye tepki göstermişlerdi. Robin Hood'la ilgili bu tür tartışmalar sıradan

insanları ilgilendirmiyor, bunlar daha çok üniversite çevrelerinde, akademisyenler arasında oluyor. Sıradan insanlar için çekici olan özellik Robin Hood'un güzel bir hikâye olması ve içinde taşıdığı ikinin kötüyü karşı savaşı, sıradan insanın güçlü insanlara karşı mücadele edebilmesi mesajı. Atalarımız için binlerce yıl bu hikâye çekici gelmiştir. Bugün bile Robin Hood başarı için bir reçete sunuyor. Ortaçağlarda da günümüzde de aynı mesajı sunuyor insanlara. Günümüzdeki diğer modern hikâyelere baktığımızda da benzeri öğeler görürüz. *Yıldız Savaşları*

ve *Harry Potter* hikâyeleri mesela: Kötüyü karşı ikinin mücadelesi. İnsanların duymaktan hoşlandığı bir mesaj. Bunların hepsi aynı basit mesaja dayanıyor. Tabii ki akademik çevreler bu efsanedeki basit mesajı aşır, satır aralarından daha değişik mesajlar, özellikler bulup çıkarmaya çalışıyorlar; farklı boyutları görmeye çalışıyorlar, makale ve kitaplar yazıyorlar. Zaten akademisyenlerin işi de bu değil mi?

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı

İSTANBUL BİR KENT TARİHİ BİZANTİON KONSTANTİNOPOLİS İSTANBUL

DOĞAN KUBAN

"Bu kitap ne bir arkeoloji, ne de, mimari örnekleri içermesine rağmen bir mimarlık tarihi kitabıdır; Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul diye bilinen bir dünya kentinin tarihini geçmişin değişik dönemleri içinde sunma çabasıdır. Kitap tarihsel koşulların, yapım etkinliklerinin, bin yıllık sürekliliklerin ya da anı çöküşlerin ana hatlarını çizmekte, bu eşsiz dünya kentini, içinde yaşayanların kentlilerin, ziyaret edenlerin betimlemeleriyle ve bütün dünyanın hayal ettiği kentsel bir varlık olarak sunmaktadır. Metinde, kentin topoğrafyası, tarihi ve anıtları üzerine yapılan yeni araştırmalara yer verilmekle birlikte, asıl amaç İstanbul'un tarihsel imgesini fiziksel, toplumsal ve kültürel çerçeve içinde tanımlamaya çalışmak oldu. Kentin topoğrafyasıyla ilgili

yeni ilkeler ortaya koymaya değil, son derece güzel ve büyüleyici bir doğal çevrede kurulmuş olan bir dünyanın en uzun ömürlü kentlerinden birinde yaşanan eşsiz deneyimin koşullarını anlatmaya çalıştım."

TARİH VAKFI

Valikonagi Cad. 57/2
34365 Nişantaşı/İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - Faks: (0212) 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr / yayin@tarihvakfi.org.tr

Amerikalı Bir Seyyahın Gözünden 1850'lerde...

"İncirlerin Kenti İzmir"

On dokuzuncu yüzyılda "Levant'ın Paris'i" diye anılan İzmir, binlerce yıllık tarihi boyunca geçirdiği sayısız yangın, doğal afet ve yağmalarla defalarca yıkılıp yeniden inşa edilmiştir. Bu özelliği ona "küllerinden doğan kent" sıfatını kazandırmıştır. Her yıkılışından sonra yeniden inşa edilirken, aslında geçmişini, hafızasını biraz daha yitirmiş, tarihsel özellikleri de zaman içinde yok olmaya yüz tutmuştur. 1922'deki yangınsa şehrin son yüzyıllarını ve büyük bir imparatorluğun kültürel birikimini alıp götürmüştür. Örneğin İzmir'in, 19. yüzyılın ikinci yarısı öncesi sosyo-ekonomik tarihinin en önemli kaynaklarından Şeriyeye Sicilleri yok olmuştur. 1923'ten sonra kent bu defa bir cumhuriyet kenti olarak yeniden doğmuştur. Tarihi aydınlatan temel kaynakların eksikliği, tarihçileri, İzmir'i anlamak için başka bilgiler bulmaya yöneltmektedir. Bu bilgiler içinde seyyahların gezi notları önemli bir yer tutar. Biz de bu çalışmada, İzmir tarihine küçük bir katkı olması amacıyla Amerikalı bir seyyahın 1850'li yıllarda İzmir'e yaptığı gezinin notlarını sunmaya çalışacağız. Söz konusu Amerikalı seyyah, 1854'te Amerikan *Littell's Living Age* Dergisi'nde¹ isimsiz olarak² yayımlanan makalesinde, 1850'li yılların İzmir'ine ait gözlemlerini sade bir dille anlatmıştır. Gezi notları, seyyahın bindiği geminin limandan hareket edişyle başlıyor ve Akdeniz'in çeşitli limanlarına uğramasıyla devam ediyorsa da, biz burada yalnızca İzmir'e ait kısmı vermeyi uygun gördük.

Çeviri ve Notlar: Tanju Demir*

Menzil Bargirleriyle bir gün süren 50 milik bir yolculuktan sonra İzmir'in arkasındaki tepelere ulaştık. Gün batımında gemilerle dolu şirin körfez, camiler ve bütün haşmetiyle minareler, çan kuleleri usta bir ressamın elinden çıkmış güzel bir tablo gibi karşımızda duruyordu. Pagos Dağı [Kadifekale-ç.n.] eteklerinde bir amfiteyatro görünüyordu. Bu amfiteyatro, gördüklerimin içinde en güzellerinden biriydi. Onu gün ışığında ve daha yakından görmek isterdim.³

İzmir çok güzel bir çevreye kurulmuş, denizle çevrili çok güzel bir kenttir. Sir Charles Fellows'un seyahatnamelerinde anlattığı mazgallı ve kuleli kalesiyle daha şaşıla bir kent beklemem de, gördüklerim beni ilk bakışta etkilemeye yetmişti.

İzmir hakkında ilk izlenimimiz, burada yaşayan halkın, kentin farklı bölümlerine kümelenmiş olmasıydı. Pagos Dağı'nın eteklerinden yukarıya doğru Türk mahallesi görülüyordu. Frenklerin yaşadığı ve konsoloslukların, otellerin, limanın olduğu bölgeyse Avrupalıların rağbet ettikleri bir cazibe merkeziydi.

Güneş henüz batıyordu. Karanlık, kentin üstüne yavaş yavaş çöküyordu. Aydınlatılmış bir caddeden ilerlerken bizim güvenilir sürücümüz, yola bakmıyordu bile; çünkü atlar yolu en az sürücü kadar iyi biliyordu. Kendimize kalacak bir yer bulmak için etrafa göz gezdirirken Salvo'nun otelinde karar kıldık. Burası liman yakınlarında küçük bir oteldi. Saatlerce güneş altında, çölde yolculuk yapmış deveçiler gibi başımız ağrılamıştı. Yorulmuş ve çok susamıştık. Bizden sonra buraya gelecek seyyahlara tavsiyem, sakın bizim yaptığımız gibi gün batımında kente olacak biçimde yola çıkmamalarıdır; çünkü kentin girişinden limana giden yol karanlıkta çok rahat gidilebilecek bir yol değildir. Dar caddeler ve labirenti andıran patika gibi sokaklar, eğer yol gösterecek güvenilir bir rehberiniz yoksa, sizi içinden çıkılmaz bir duruma sürükleyebilir. Türk evlerinin önlerinden geçerken iyi aydınlatılmamış caddelerde nadiren fenerli bir adama rastlayabilirsiniz. Onun dışında, gün batımından sonra Türkler pek sokağa çıkmazlar. Sokaklarda, evlerin önlerinde mangal kömürlerinin yakıldığını görürsünüz. Bunlar iyice yandıktan sonra, közleri mangala konup içeri alınıyor. Yemek pişirmede bu közler kullanılıyor. Türk mahallesinin bitimine doğru bir köşeyi döndüğümüzde, iyi aydınlatılmış bir kahvehaneyle karşılaştık. Burada Türklerin bazıları sedirler üzerinde bağdaş kurmuş oturuyorlar ve çubuk ya da nargilelerini tütürüyorlardı. Bazıları da fincanlardan kahvelerini yudumluyorlardı. Bu küçük fincanlar, Türk usulü kahve için kullanılıyor. Bunlar, Çin porselen fin-

canlarına benziyorlar. Kahveci günde on - on bir saat boyunca kente gelen yolculara ve kahvehanesinin müdavimlerine, koyu telveli ve köpüklü kahveler yapıyor.

Burada biraz durduktan sonra çarşıya ya da Frenklerin deyimiyle büyük pazara ulaştık. Ancak içeri girmek imkânsızdı; çünkü yolumuzu kesen tahtadan yapılmış bir geçiş turnikesi vardı. Etrafta kimsecikler yoktu. Ortalık da oldukça karanlıktı. Ne bir fener ışığı ne de ateş... Sürücü avazı çıktığı kadar bağırarak seslendi. Cevap gelmedi. Turnikeye çekiçle vurdu, tekmeledi... Yine ses yoktu. Daha sonra hepimiz birden, Türkçe, İtalyanca, İngilizce bağırarak seslendik. Neyse ki bu kez sesimizi duyurmayı başarmıştık. Bu gürültüyü işiten bekçi, turnikenin arkasında bulunan kapıyı açtı ve "bahşiş" diye bağırarak seslendi. Bu gürültüyü işiten bekçi, turnikenin arkasında bulunan kapıyı açtı ve "bahşiş" diye bağırarak seslendi. Sürücü söyleyince anladık ki, ya adama bir kuruş vereceğiz ya da onunla kapıyı açması için gereksiz

Liman ve Sarı Kışla. Svoboda, 1865. Cam negatiften albümin baskı, 28.2x26.5 cm.
19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları, AKMED, 1997.

Menzil Bargirleri

Menzil kelime anlamı "konak"tır. Hareket halinde bulunan bir ordu ya da kervan bir günlük yol gittikten sonra bir menzile varırdı. Burası genellikle bir kasaba, köy; korunaklı bir kervansaray olurdu. Yaklaşık her 35-40 kilometrede bir menzil bulunurdu. Devlet habercilerinin süratle yol alabilmeleri için, menzillerde daima hazır olarak atlar bulundurulur, bunlara da menzil bargiri denilirdi. Haberci bunlarla iki menzil aşar, orada atını değiştirerek yenisine binerdi.

[Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, 1986, s.221-222.]

Amfiteatro

"...Üç yıl önce İzmir'de iken, dağın eteklerinde ve kalenin altında kuzeye doğru, bütünü lüğünü oldukça korumuş bir tiyatro görmüştüm; ancak bu kez onu neredeyse yerinde bulamadım. Türkler, merhum sadrazamın vakfı olan hanı inşa etmek için tiyatroyu taşlarını söküp götürmüşler. Zannımca birkaç yıl içinde bu kadar muhteşem bir anıttan hiçbir iz kalmayacak."(*)

(İzmir Gezisi, Antoine Galland'ın Bir Elyazması (1678), [Metni sunan düzenleyen ve notlarla açıklayan Frederick Bauden] (Çev. Erol Üyepazarıcı), İzmir, 2003, s.539.)

Fotoğraf: Kadifekale (Mont Pagus). Svoboda, 1865, Cam negatiften albümin baskı, 28.4x22.3 cm, 19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları, AKMED, 1997.

bir tartışmaya gireceğiz. Onun görevi tabii ki bu kapıyı gün ağarana kadar yabancılara kapalı tutmaktı. Bekçi, kapıcı, pasvan gibi adlarla anılan bu görevli, ödmeden hemen sonra kapıyı açtı. Nihayet çarşının deniz tarafına açılan kapısından içeri girmeyi başarabilmiştik. Burası duvarlarla çevrili küçük bir kale gibiydi. Solda dar bir cadde vardı. Camlı Çarşı'yı, Rum Gazinosu'nu ve Ortodoks Kilisesi'ni geçtik. Burada Avusturya, Fransız ve Rum Kiliseleri bulunduğundan "Üç köşeler" adıyla anılıyormuş. Biraz daha

erkekler ibadet için, gün battıktan sonra iki kez camiye gidiyorlardı. Bu ibadetleri akşam ve yatsı namazı adını taşıyordu. Bu ibadetler bizim ayinlerimiz gibi çok uzun sürmüyor, genellikle yirmi dakika içinde geri dönüyordu. İzmir'in çok karanlık olduğu belirtilmişti, ancak çok aydınlatılmış yerlerde de büyük bir tehlike ortaya çıkıyordu. İzmir'e varışımızdan bir saat sonra akşam yemeğimizin tam ortasında silahların patlaması ve "Yangın var!" diye bağırarak duyurulan bir ihbarla yerimizden fırladık. Bekçi, önce bağırarak yangını duyurmaya çalışıyor; sesinin yetmediği yere de tabancasını ateşleyerek işaret veriyordu. Ancak, yangın çok büyük değildi ve derhal müdahale edilerek söndürüldü. Yine de bu bizim için oldukça etkileyici bir deneyim oldu. Daha sonra yangının Menemen ve Cordelyo'nun [Günümüzde Karşıyaka-ç.n.] karşısındaki Yel Değirmeni noktasından çıktığını öğrendim.

İzmir de İstanbul gibi zaman zaman yangınlardan büyük hasar görmüştür.⁴ 1845 yılı Temmuz ayının üçüncü ve dördüncü günlerinde ağır hasar veren bir yangın çıktığında, 1841 Temmuz'undaki büyük yangının yaraları henüz sarılamamıştı. 1841 yangınında⁵ 35.000'den fazla İzmirli evlerinden olmuş tüm kentin toplam nüfusu 140.000 civarındaydı-, 7.000 civarında insan da açlıkla yüz yüze kalmıştı. Yerel yöneticiler yardım toplanması için bir kampanya düzenleyerek bu zararları karşılamaya çalışmışlardı.⁶ Londra Hükümeti de bu konuda yardımlarını esirgememiştir. 1841'de yok olan binalar: 3.050 Türk, 500 Yahudi ve 157 Rum evi; 42 cami, 7 sinagog,⁷ 5 tekke, 15 han, 17 değirmen ve 2 hamamdı. Yangın sırasında kente sigortalı hiçbir yapı yoktu. Daha doğrusu sigorta teşkilatı henüz kurulmamıştı.

Salvo'nun oteli yangına karşı nispeten korunaklı bir yapıydı. Olası bir yangın durumunda denize bakan geniş pencerelerinden dışarıya çıkmak kolaydı.

ilerleyince kendimizi rıhtımda bulduk. Bu karanlıkta buraya kadar ulaşabilmek bizim için büyük bir başarıydı. Denizden hafif bir rüzgâr esiyordu. Kon-soloslukların önünde sıra sıra dizilmiş gemiler vardı. Buradan rıhtımın kenarındaki yolu takip ederek kaldığımız yere, yani Salvo'nun denizciler oteline doğru yola çıktık. Otele vardığımızda parlak yıldızlarla dolu gökyüzünün altında hayal meyal seçilebilen gölgeler fark ediliyordu. Denizciler iki küçük iskeleye toplanmışlardı. Gece yarısı eğlencesi Salvo'nun otelinin hemen önündeki bu küçük iskelelerde koyu denizci sohbetleriyle devam edip gidiyordu. Otelin önündeki kara tahtada, gelen gemilerin adları yazılıyordu. Biz, sürücünün tavsiyesiyle ertesi gün yapacağımız geziye dinç başlayabilmek için içeri girdik ve yataklarımıza uzandık.

Kente güneş battıktan sonra yolumuzun üzerindeki bütün sokakların adeta bir çöl gibi ıssızlaştığını fark etmiştik. Türkler bu saatler geldiğinde erkenden evlerine dönüyorlardı; fakat bununla birlikte

Biz, İzmir'i ziyaret ettiğimizde henüz Deux Augustes Otel'i seyyahlar tarafından tanınmıyordu. Onların yazdıklarına bakılacak olursa İzmir'de Salvo'nun, Marko'nun otelleri, İsviçre Pansiyonu (Pension Suisse), Marachini'nin misafirhanesi, Patoutzi'nin hanı ya da Madam Rosa'nın evi kalınabilecek yerler olarak zikredilmiştir. O günlerde diğer konaklama yerlerinden bahsedilmiyordu; ancak şimdi İzmir'de medeniyetin tüm imkânlarının sunulduğu oteller bulabilmek mümkündür. Bu otellerde kalmak için günde 2 dolar vermek yeterlidir. Üstelik karantina, pasaport ve diğer tüm konsolosluk işleri de dahil, tüm formaliteler buralarda Akdeniz Frenkleri tarafından yürütülebilmektedir. Bu işlerin bu biçimde yürütmesine izin verdiği ve gerekli kolaylığı gösterdiği için buharlı gemi şirketleri hükümete müteşekkirdir.

İyi bir dinlenmeden sonra, güneş olanca güzelliğiyle doğarken, Salvo'nun otelinin penceresinden hemen karşıdaki kalabalık asker topluluğu gözüme ilişti. Bunlar talime giden Türk askerleriydi. Işıldayan silahlarıyla mavi ceketli Türk zabitanın gür sesi,

Salvo'nun denize bakan pencerelerinden odama doluyordu. Otelin ince duvarlarından askerlerin ayak sesleri olduğu gibi duyulabiliyordu.

Bugünkü ilk işimizi, İngiltere Konsolosluğu'na gitmek ve evrakımızı hazırlamak olarak belirlemiştik. Sonra mektuplarımızı gönderecek ve diğer işlerimizi halledecektik. Daha sonra da gündüz gözüyle kent turu yapacaktık. **Otelden ayrılmırken** resepsiyondan bizim için gönderilmiş iki adet balo davetiyesi aldık. Bu iki balo davetiyesi sayesinde, kentin sosyal yaşamıyla ilgili önemli bilgiler öğrenme fırsatını yakalamıştık.

İzmir'de yalnızca iki kulüp vardır. Frenk Gazinosu ya da Casin de Smyrne, İngiliz Konsolosluğu'na ve Salvo'nun oteline oldukça yakında bulunmaktadır. Bu kulübün üyelerinin tamamı İngiliz, Fransız, Alman, Hollandalı ve diğer Avrupa ülkelerinden tüccarlardan oluşurken, Rumlar kendilerine buna alternatif olarak Casin du Commerce adlı bir başka kulüp kurmuşlardır. Burada, Türklerin, dillerine yerleşmiş bir yanlışlığı, Rumları da Frenklerle aynı sınıfa koydukları

Türk Mahallesi, Kadifekale ve Aziz Polikarp'ın mezarı. Svoboda, 1865. Cam negatiften albümin baskı, 28x20.7 cm. 19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları, AKMED, 1997.

İzmir'deki Frenk Gazinosu'nun ve Rumların kurduğu Casin du Commerce'in makale yazarına gönderdiği balo davetiyeleri.

CASIN DE SMYRNE.

Billet d'Admission aux Bals
du Carnaval de 18—

Mons. JACK JOHNSON, M. A.,
Presenté par Mons. Jno. J. A. WERRY.
Les Commissaires du Casin,
G. MALTASS.
B. DESCHAMPS.

CASIN DU COMMERCE.

Billet d'Admission

Pour les Bals du Carnaval de 18—
Mons. JACK JOHNSON, M. A.,
Presenté par Mons. EML. RUTHBINI.
Smyrne, le 28 Janvier, 18—
Les Commissaires du Casin,
RUTHBINI.
D. BALTAZZI.

İngiliz rıhtımı. E. Chardiyon, 1854-1856. Kâğıt negatiften asitli baskı, 19x13.5 cm. 19. Yüzyıl İzmir fotoğrafları, AKMED, 1997.

Kadifekale yamaçları ve Aziz Polikarp'ın mezarı. Kartpostal, 1880, 14x9.1 cm. 19. Yüzyıl İzmir fotoğrafları, AKMED, 1997.

rını fark ettim. Osmanlıca günlük konuşmalarda bir Rum tüccardan bile söz edilse ona da Frenk deniyordu. Yani Osmanlı ülkesinde yaşayan yerli Rumlar bile Türk dilinde yabancılarla aynı sınıfa konuluyordu. Kendine özgü kuralları olan Casin de Smyrne özellikle yaz aylarında Batılı seyyahlarla dolup taşıyordu. Asya esintileri taşıyan özel odaları iki kat daha pahalıydı. Ben bu odaları kendime daha yakın buldum. Burada kitap ve gazete okuyabileceğiniz köşeler bulunmaktadır. Müdavim tüccarlar, akşamları genellikle biraz kitap okurlar, hepsi toplanıp bir araya geldiklerinde de satranç ya da kâğıt oynarlar. En sevdikleri kâğıt oyunu "smyrniotes"dir. Sekiz karnaval balosundan dördü burada düzenlenir. Dördüncüsü mutlaka maskeli bir balodur. Balo salonunun içinde orkestra için ayrılmış bir bölüm vardır. Orkestra valsler, polka-

lar, İskoç müziği ve üyelerin hoşlandıkları diğer müzik türlerini çalar. Balolar genellikle akşam saat 8'de başlar ve sabah saat 4-5'e kadar sürer. Karnaval mevsiminde, iki ayrı oyun odasında sık sık görülen müsabakalara biraz ara verilmiştir. Karnavallar dışında zaten kulüp sabaha kadar açık kalmaz ve üyeler belirli bir saatte dağılırlar.⁸ Buraya gelmeyi çok seven kocalar da kocaları izin vermediğinden bir sonraki karnavala kadar evlerinde otururlar.

Rum Gazinosu (Casin du Commerce) ise Frenk Sokağı'nda (Strada Franka), deniz kenarındadır. Savaşın otelinden karşıya doğru giderken önünüze uzun bir pasaj çıkar, burayı geçerek geçmez Rum Gazinosu'nun kapısıyla karşılaşsınız. Hemen yanında Rum Ortodoks Kilisesi'nin duvarları yükselir. Burada Rum karnavalı boyunca aynı Frenk Gazinosu'nda olduğu gibi balolar düzenlenir. Katoliklerin bayramından daha geç bir tarihe rastlayan Rum karnavalı boyunca çeşitli etkinlikler düzenlenir. Rum Gazinosu'nun balo salonu daha küçüktür; ancak, iyi aydınlatılmıştır. Balo salonuna girerken sizi küçük bir oturma odası karşılar. Bu gazonoda da yine salonunun bir köşesi orkestra için ayrılmıştır. Frenk Gazinosu'na göre daha küçük de olsa, burada da yine kâğıt oyunları için bir salon bulunmaktadır.

Rum baloları, Frenk Gazinosu'ndaki balolara duyulan bir özenle, fakat daha şatafatlı bir halde düzenlenmeye çalışılmaktadır! Bir de burada dikkat çekici bir durum daha vardır. O da bekâr hanımların çokluğudur. İzmirli genç bekâr Rum erkeklerle Rum genç kızların sayısı çok orantısızdır. 14 genç kıza sadece bir erkek düşmektedir. Bir adam nasıl 14 kadınla evlenebilir?

Kent ve çevresini gezmek istiyorsanız size bazı tavsiyelerimiz olabilir. Görülebilecek yerler ve tarihi

Kent girişinde bir kervan. Rubellin, 1880 civarı. Cam negatiften albümin baskı, 26x20 cm. 19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları, AKMED, 1997.

eserler kentin içinde ya da çok yakınında bulunmaktadırlar. Öncelikle, klasiklerle dolu Pagos Dağı'na (Kale buradadır) gitmenizi öneririm. Burada önce kaleyi, daha sonra antik stadyumu ve tiyatroyu; İzmir Roma Valisi'nin zulümlerinden saklanan Hristiyanların Aziz Polikarpi önderliğinde yaptıkları gizli geçitleri ziyaret edebilirsiniz. Agamemnon Hamamı ve [Günümüzde Balçova Termal Tesislerinin bulunduğu yer-ç.n.], Diana Hamamı da kente yakındır. [Günümüzde artık izi bile kalmayan Halkapınar Gölü'nün yakınındaydı-ç.n.].

Tavsiye edilebilecek yakın köyler ve kasabalar sizde değişik izlenimler bırakacaktır. Bunların çarşı ve pazarlarında yürümekse ayrı bir haz verir. Yalnız şunu unutmayın ki, eğer akşama kalırsanız bekçilere bahşiş ödemek zorunda kalırsınız.

Gezimize başlarken bir Avusturya korveti kiraladık. Bu korvetle kıyı şeridini takiben sığ sulardan kentin batısına doğru ilerledik. Yolda gördüğümüz kulübe-leri geçtikten sonra bazı askerler ve denizcilerle karşılaştık. İngiliz Konsolosluğu'ndan bazı görevliler de bize eşlik ettiler. Bu arada İngiliz Konsolosluğu'na iletme rağmen sonuç alamadığım bir soruma, Fransız Konsolosluğu yardımıyla yanıt alabildim. Ben Fransız Konsolosluğu'ndaki dostlarıma Alfonse de Lamartine'in anlattıklarından çok etkilendiğimi, İzmir'de uzun bir zaman kalmak istediğimi, ancak Türk kanunlarına göre gayrimenkul almamın, oturmamın yasak olduğunu duyduğumu söyleyince bir görevli, "İşte burada Marina'da tam size uygun konforlu evler var" dedi ve bize Marina'yı göstererek burada tüccarlar için akşama bir eğlence düzenleneceğini söyledi. Bu eğlenceye bu tüccarlar vasıtasıyla bir ev bulmak mümkün olabilirdi.

"Evet" diyerek bu öneriyi kabul ettim. Anladığıma göre, daha önce bir benzerine İrlanda'da rastla-

dığımız bir yöntemle İzmir'de bir ikâmetgâh sahibi olabiliyorduk. Buna "gedik" deniliyor. Buna göre gedik adı verilen kontratla bir ev kiralayabiliyor ve orada uzun yıllar oturabiliyorsunuz. Yıllık bir kirayı bu işle ilgilenen gedik sahibine yani mütezime veriyorsunuz. Böylece bir yabancı olarak Osmanlı ülkesinde mal sahibi olma hakkınız olmamasına rağmen uzun yıllar bu evlerde oturabiliyorsunuz. İzmir'deki Avrupalıların oturdukları evler bu kurala uygun olarak kiralanmıştır. Bu kiralama işinde en büyük payı alan, en büyük mal sahibi olan Karaosmanoglu ailesidir.

Buradaki özel olarak belirlenmiş konsolosluklar bölgesini geçtikten sonra sağda ve solda Frenk tüccarlarının çok sayıdaki evleri gözümüze ilişti. Bunlardan iki ya da üç tanesi ticaret merkezi gibi kullanılıyordu. Kapılarında çubuklarını tütürerek oturup bekleyen kapı postaları vardı. Bu binalarda ithalat, ihracat işleri yapılıyordu; ama o kadar sakindi ki, Londra ve Liverpool'da görmeye alıştığımız o hengâmeden eser yoktu. Türklerin genel davranış biçimlerine uygun olarak "yavaş yavaş" yapılıyordu her şey. Frenk Sokağı'ndan sağa dönünce, birden bire insan sesleri ve bağırışmalar arasında bulduk kendimizi. Burası büyük pazarın başladığı yer olmalıydı. Tütün kokuları, başka birtakım kokularla birleşip öylesine ağır bir hale geliyordu ki, alışıksız bir insanın buna dayanabilmesi çok zorlur.

İzmir'de kaldırımlarla ayrılmış, düzenlenmiş caddeler yok. Yerler taş kaplı, kısmen de olsa taş döşeli kaldırımlar yapılmış. Frenk Sokağı, Batılı kentleri andırsa da esasen oryantallizm burada da kendisini gösteriyor. İnsanlar akşamüzeri sokakta Değirmen Boğazı'na kadar yürüyorlar. Etrafta kafeler var. Burada rakı ya da kahve içip geri dönüyorlar.

SMYRNE. BAINS D'AGAMEMNON.

Ağamemnon
Kaplıcaları.
Kartpostal, 1900
elvarı, 14x9 cm.
19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları, AKMED,
1997.

Bir Ermeni hamal "savulun!" diye bağırarak çarşıdaki kalabalığı yarmaya çalışıyor. "savulun", dikkat edin demek. Dizlerini hafifçe bükerek sırtladığı ağır yüküyle hamal böyle bağırırken, herkes açılarak ona yol veriyor. Bazen yarım düzine adam, omuzlarına aldıkları "sırık" adı verilen bir çubukla bağırarak yük taşıyorlar. Bazen de develerle yük getiriliyor.

Bir atlı, arkadan gelen kabile için yol açıyor. Bir Levanten tüccar dış ağrısı ilacı satıyor. Bu bir çeşit sakıza benziyor. Cam pazarının sonunda "kav" adı verilen çakmaktaşıları görüyoruz. Genç satıcı bunları satarken bize doğru bakarak: "Sinyor, hiç kimse

bunlar olmadan piposunu yakamaz. Kav, kav..." diyor. Bu genç de bir Yahudi. Türkler, Yahudiler için bazen "çifit" kelimesini kullanıyorlarsa da, nasıl bir Amerikalı Yankee denilince kızarsa bir Yahudi de kendisine "çifit" denmesinden hiç hoşlanmıyor.

Cam pazarı öyle raflarla, vitrinlerle süslenmiş bir yer değil; dükkânların kapıları, önüne içeriye kadar yığılmış üst üste eşyalarla dolu. El aynaları hemen göze çarpıyor. Bohemya kristalleri, Fransız ve İngiliz kesme cam tabakları, sürahiler, Rumlar arasında yaygın olarak kullanılan çay bardakları, yüzlerce İzmirli'nin evlerinde ve sokaklarda ellerinde sallamaktan büyük haz aldığı siyah camdan [Oltu Taşı olmalı-ç.n.]

Gedik

Gedik sözcüğü Türkçe'dir. Tekel ve imtiyaz anlamına gelir ki, sahiplerinin işleyeceği işi, başkalarının işleyememesi koşuluyla hükümetçe verilen beratin ya da senedin içinde yazılı olan hakların kullanılmasıdır. Gedik, sahiplerince yapılacak işi başkalarının işleyememesi ve satacağı şeyi başkalarının satamaması şartıyla, hükümet tarafından verilen senedin içindeki hükümlerin kullanılması ve yürütülmesidir. Bu tarz esnafîk ve sanatkarlık, 1860 yılına kadar sürmüştür. O zamanlar bir kişi, çırağıktan ve kalfalıktan yetişip de, açık bulunan ya da bir ustalık makamına geçmedikçe, yani gedik sahibi olmadıkça dükkân açarak sanat ve ticaret yapamazdı. Ancak ellerinde imtiyaz fermanı olan kişiler sanat ya da ticaret yapabiliyordu. Bu fermanlar esnafın sayılarının artırılıp eksiltilmemesi, mülk sahiplerinin eski kiralarnı arttırmaması,

gediği olmayanların sanat ve ticaret yapamaması, açık olan gediklerin esnafın çırağı ve kalfalarına verilmesi, dışarıdan esnaflığa kimsenin kabul edilmemesi gibi hükümleri kapsar. Esnaftan biri sanatını bıraktığında elinde tuttuğu ustalık hakkını, esnaf içinden gelmiş bir kalfaya verdiğinde sanatına ait alet ve edevatı da satar ya da esnaftan birinin ölümü halinde, aletleri, varislerine bir miktar para ödenerek yeni ustaya devredilirdi. Ustalık hakkıyla birlikte alınıp satılan ya da devir ve teslim edilen sanat aletlerine, esnaf arasında gedik denilmiştir. Ruslarla yapılan Kırım Savaşı'nın ardından, Osmanlı Sultanı I. Abdülmecit'in 1856'da yayınladığı "Islahat Fermanı" ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün uyruklarının, her türlü sanat, ticaret ve meslekleri özgürce yapabilmeleri kabul edilince, 1860 yılında bütün gedik beratları sona ermiş oldu.

[Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, 1997.]

yapılmış tesbihler. Burada ayrıca enfiye, tütün konulan altın renkli, metal kutular ya da porselen küçük kavanozlar da satılıyor. İzmir'de nargile çok meşhur. Hortumun ucuna takılan ve marpuç adı verilen ağız-lıklar cam pazarında epeyce müşteri buluyor.

Çarşıdan ayrıldıktan sonra geçide geldikimizde ikinci bahşışimizi de ödedik. İzmirlilerin bir sözü hiç aklımdan çıkmıyor: "Biz bu kentin gurur duyduğumuz tarihiyle tanınmak isterdik, ne yazık ki, yalnızca incirlerin başkenti olarak adımız duyuluyor."

Sonuç ve Değerlendirme

"Küllerinden doğan kent" İzmir'in 1850'li yıllarda sosyal dokusu, çarşısı, gündelik yaşamıyla ilgili çarpıcı bilgiler veren Amerikalı seyyah ne yazık ki bu metne ismini koymamıştır. Seyyahın gezi notları, yansıttığı çeşitli olaylar ve şehrin iç dinamiklerini olabildiğince açık bir dille anlatmaktadır. Özellikle İzmir'in eğlence yaşamı ile ilgili söyledikleri, Rauf

Beyru'nun XIX. Yüzyılda İzmir'de Sosyal Yaşamı adıyla yayımlanan eserinde belirttiği noktaları destekleyecek bilgiler içermektedir.

Kuru Incir Yarışması, Renkli Kartpostal, 1895 civarı, 14x9 cm.
19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları, AKMED, 1997.

* Yrd.Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Tarih Bölümü

Notlar

* Antoine Galland'ın açıklamalarına bakılınca Amerikalı seyyahın görmüş olduğu tiyatro oldukça yıpranmış bir halde olmalıdır. Buna rağmen 19. yüzyılda bile temel yapısal özelliklerini koruduğu anlaşılmaktadır.

1 Bu makale *Littell's Living Age* dergisinde (*Littell's Living Age*, Yayınlayan: E. LITTELL, İkinci seri, Cilt 4, Ocak, Şubat, Mart, Littell's and Son Company, Boston, New York ve Philadelphia, 1854, s. 167-171) "Smyrna; The City of Figs" adıyla yayımlanmıştır. Makale, İzmir hakkında ve özellikle de Frenk mahallesiinde 19. yüzyılın ortalarındaki yaşam standartları, oteller, gazinolar hakkında bazı ilgi çekici gözlemler içermektedir. Tarih boyunca İzmir'in "Küllerinden Doğan Kent" deyişimle anılmasına yol açan büyük yangınlar da bu makalede yerini almıştır.

2 Makale metninin içinde yer alan davetiye örneğinden yazarın adının Jack Johnson olduğu anlaşılıyor. Ancak, yazar makalenin başına ismini koymamış.

3 Tiyatronun ve diğer tarihi kalıntıların yerleri hakkında bize 18. yüzyıl sonlarında çizilmiş bir krokî fikir vermektedir. Bkz. Serap Yılmaz, "Barbié du Bocagne'nin İzmir Şehir ve Çevresi Planı Üzerinde bir Çalışma", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisatî Tarihî Kongresi, Tebliğler*, Marmara Üniversitesi Türkiyeyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 765-785 ve ekleri. Ayrıca, aynı yazar, "Barbié du Bocagne'nin Çizdiği İzmir Görünümüne Fransız Gezginlerin Katkıları", *Fransız Seyahatnameleri ve Tarihî Anımsında İzmir Kolokyumu*, (İzmir'de 7-12 Nisan 2001 tarihlerinde düzenlenen kolokyumun bildirileri), İzmir Bü-

yükshehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s. 218 vd.

4 İzmir kenti, kurulduğu yıllardan itibaren, Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde büyük yangınlar geçirmiştir. Bu yangınlar, eski çağ yazarlarının yapıtlarında kaydedilmiştir. Yok olan güzelliklerin, kültür mirasının her seferinde yerine konması, yeniden doğuşu yıllar almıştır. Osmanlı döneminde de 1763, 1772, 1797 yangınları başta olmak üzere bir çok yangın çıkmıştır. 1797 yangını 20 saat kadar sürmüş, dokuz konsolosluk binası ile Frenk mahallesi yanmıştır. 1797 yangını için bkz. Necmi Ülker, "1797 Olayı ve İzmir'in Yakılması", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı II, İzmir, 1984, s.117-158. Evlerin ahşap, birbirine bitişik olması, sokakların tek araba geçecek kadar dar olması nedeniyle yangınlar büyük felaketlere dönüşmüştür. 19. yüzyıla gelinceye kadar bu yangınlarla ilgili önlemlerin alınmadığı görülmektedir. 1834, 1841 ve 1845 yıllarındaki büyük yangınlar İzmir kentselme tarihi için büyük bir dönemec olmuştur. Kemalletin Kuzucu, "1845 İzmir Yangını", *Toplumsal Tarih*, Sayı 62, Şubat 1999, s. 20.

5 Bu yangın 17 saat sürmüştür. Aqm, s. 23.

6 Aynı şekilde 1845 yangınında da Sadrazam Mehmed Emin Paşa önderliğinde tüm Osmanlı ülkesindeki asker sivil bürokratlar yardım toplamışlardır. Toplanan yardım miktarı 290.000 kuruştan fazladır. *Ceride-i Havadis*, No: 239'dan (21 Receb 1261) aktaran Kemalettin Kuzucu, aqm, s. 23.

7 Kemeraltı, Havra Sokağı'nda yer alan Al-gaze Havrası'nın karşısında, 1500 yıllarında yapılmış olan Şalom Havrası (Aydinlar Havrası) bulunmaktadı. 1841 yılındaki büyük İzmir yangını, havranın önünde durdurulmuştur.

8 Aynı yıllarda kenti ziyaret eden diğer seyyahlara ve dönemin en önemli yerel gazetelerine, örneğin *L'impartial, Journal de Smyrne*'ye bakıldığında, bu gazinolarda sık sık konserler ve tiyatro gösterileri de düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bkz. Hasan Zorlucuoğlu, "Gezi Anlarında ve Günlüklerde XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İzmir'de Yaşam", *Fransız Seyahatnameleri ve Tarihî Anımsında İzmir Kolokyumu*, (İzmir'de 7-12 Nisan 2001 tarihlerinde düzenlenen kolokyumun bildirileri), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s.123-124

9 Bkz. Rauf Beyru, *XIX. Yüzyılda İzmir'de Sosyal Yaşam*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000. İlk kuruluş tarihi çok eskilere giden İzmir kentinin, o dönemlerden başlayarak bugüne kadar geçirdiği evreler pek çok yazar tarafından ele alınmış ve bu konuda çok sayıda araştırma yayımlanmıştır. Bunların büyük bir kısmının, konuları bir tarihe dizini içinde ele aldığını ve kronolojik bir biçimde değerlendirdiğini görmekteyiz. Kentin fiziksel ve ekonomik gelişmesi, çokça araştırılmış olan konular arasındadır. Beyru söz konusu çalışmada, bunlardan biraz farklı olarak, İzmir'den çok İzmirlilerin yaşam biçimini, onu da yalnızca belirli bir zaman süresinde, 19. yüzyıl içinde incelemiştir. Aslında, kente ve kent yaşamına ilişkin, sözel ve görsel ayrıntılı bilgi ve belgelere daha çok 17. yüzyıl başlarından itibaren rastlanabilmektedir. İzmir kentinin bu dönemden sonraki gelişmesi konusunda elde var olan bilgi kaynakları, çoğunlukla yabancı gezgin ve yazarların gezi notları ve burada hazırlanmış olan bir takım kroki, harita ve gravür gibi görsel malzemelerdir. Beyru, hem bu bilgilerden hem de dönemin İzmir'inde yayımlanan İngilizce, Fransızca, Rumca vb. gazetelerden yararlanmıştır.

Girit'te Millet Sisteminin Örnekleri

Kapıda İşaret Hamamda Çıngırak

Girit'te giyim kuşama ilişkin farklılaşmada öncelikli olarak göze çarpan, cemaatlerin farklı renkleri kullanmasıydı. Sürekli bir uygulama gibi görünmemekle birlikte, "...Müslümanların kavuk ve ayakkabıları sarı, Ermenilerin şapka ve ayakkabıları kırmızı, Rumların siyah, Yahudilerin mavi idi." Giyim-kuşamda renklerin ötesinde, kullanılan giysilerin cins ve kalitesinde de özellikle Müslümanlarla gayrimüslimler arasında zaman zaman ayrımlara gidildiği anlaşılmaktadır.

A. Nûkbet Adıyeko*

Nuri Adıyeko*

Osmanlı toplumsal yapısı, klasik dönemin geleneksel sistemi içinde bireyleri, üyesi oldukları cemaatlere göre sınıflandıran bir yapı oluşturmuştur. Modern dönemler öncesinde temel örgütlenme modeli olan cemaatler, ister mesleki yapılar olsun, ister aşiretler ya da milletler olsun Osmanlı yönetimi tarafından, korunması ve kollanması gereken unsurlar olarak kabul edilmişlerdir. Bu koruma, aynı zamanda, gelenekselliğin bir ürünü olarak, cemaatlerin kalın çizgilerle birbirinden ayrılmasını ve sosyal sınıflara bölünmesini zorunlu kılmıştır. Toplumsal yapının cemaat anlayışı doğrultusunda gruplanmasında resmi olarak tanınan dört grup ortaya çıkar: Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler. Bu yapıda kompartımanlar arası geçiş de mümkün olduğunca engellenmiştir.

Cemaatlerin birbirinden ayrıştırılması ve farklılıkların vurgulanması, sistemin temel mantığını oluşturmaktadır. Bu amaca yönelik olarak, fiziksel araçlardan da zaman zaman yararlanılmıştır. Bu da, gündelik yaşamla doğrudan ilişkili ve dış görünüşü belirleyen özelliklerin farklılaşmasıdır. Bunun en çarpıcı iki örneği, ikametgâhların konumu, biçimi ve giyim kuşama yönelik farklılaşmadır.²

Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleriyle beraber dinsel bir mahalle farklılaşması kendiliğinden oluş-

muştur. Çok farklı mahalle tanımlarından birinin de, "aynı ibadethanede ibadet eden insanlar topluluğu" olduğunu düşünürsek, bir çok yerdeki Gebran mahallesi, Hristiyan mahallesi, Kilise mahallesi, Yahudi mahallesi gibi isimler oldukça anlamlı hale gelir.

Mahalle sınırlarında yaşanan kaymalar, zamanla kendisini gösteren arsa spekülasyonu, farklı sebeplerle iç içe geçmeleri, farklı cemaatlerin-milletlerin aynı mahallelerde yaşamasını da zorunlu kılıyordu. Özellikle başkent gibi nüfusun yoğun olduğu büyük kentlerle Adalar gibi yerleşim alanlarının sınırlı olduğu yerlerde bu iç içe geçmeler daha sık görülebiliyordu. Yine mahallelerin sınırlarındaki ortak mekânlar, toplulukların belli noktalarda keşişme alanlarını yaratıyordu. Bu alanlarda, toplulukların mekânda karışmasının önüne geçmek için gayrimüslimlerin evlerinin farklı renklerde boyanması, farklı formlarda inşası gibi örneklerle yaygın olmasa da rastlamak mümkündür. Örneğin Şeyhülislam Ebusuud Efendi, fetvalarında, Müslümanlarla bir arada yaşayan zımmilerin "yüksek müzeyyen evler" yapmalarının engellenmesini önerir.³ III. Selim'in Müslümanlarla Müslüman olmayanların konutlarının farklılaştırılmasına dair ünlü hatt-ı hümayûnunda, gayrimüslimlerin evlerini siyaha boyamaları, Müslümanlarınsa boyamamaları emri açıkça dile getirilmektedir.⁴

Giyim kuşama ilişkin farklılaşmada öncelikli olarak göze çarpan, cemaatlerin farklı renkleri kullanmasıydı. Sürekli bir uygulama gibi görünmemekle birlikte, "...Müslümanların kavuk ve ayakkabıları sarı, Ermenilerin şapka ve ayakkabıları kırmızı, Rumların siyah, Yahudilerin mavi idi."⁵ Giyim-kuşamda renklerin ötesinde, kullanılan giysilerin cins ve kalitesinde de özellikle Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında zaman zaman ayrımlara gidildiği anlaşılmaktadır. Örneğin "ehl-i İslama mümasil ve müşabih" olmamaları İbenzememeler için gayrimüslimlere, "...vaşak ve kakum ve su samuru ve karsak kürk ve elvan sof ve şalı ve biniş ve al çuka çakşır giymek hintkâri şal keteni ve kemerden kuşak kullanmak"⁶ da yasaklanmıştı. Bundan öte giyimlerdeki farklılık sadece renklerde ve lüks giyimde değildi. Ayakkabıdan başlığa kadar giyimin her türlü özelliği cemaatlere göre ayrıştırılmıştı.⁷ Böyle bir ayırım, İslam hukucuna da öngörülmüş olmakla birlikte, aslında şöyle bir pratik gerekçeye de dayanıyordu: Cemaatlerin işleyişlerindeki farklılaşmalar, toplumun bütünündeki görünüme de açıkça görünür olmalıdır. Örneğin, İstanbul gibi farklı unsurların bir arada yaşadıkları büyük kentlerde, kalabalık bir pazar yerinde cemaat mensupları gözle seçilebilmelidir ya da bir dönem

Hanya, Michalis Andrianakis, *The Old City Of Hania*, s. 54-55.

namaz saatinde Müslümanları takip eden yasakçılar, sokaktaki insanı elbisesinden tanıyabilmeli; Müslümanlara gereğini yapabilmelidir.⁸ Bu basit pratik gerekçelendirme, farklılaşmanın temel izahı değildir. Farklılaşmanın temel izahı ancak, toplumdaki geleneksel farklılaşmalara dayalı yapının devamlının sağlanması ve bunun göstergelerle ifade edilmesi olabilir.

Toplumsal ayrışmanın göstergeleri, giyim kuşamının ötesinde kimi zaman daha özel alanlarda da ortaya çıkabilmektedir. Elbiselerin çıkarıldığı anlarda,

Soldan sağa: Hanyalı Hristiyan Süvarî, Hanyalı Müslüman Hanım, Hanyalı Hristiyan Kentsoylu. Girit Vilayeti, İkinci Bölüm, Fotoğraf 1. 1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999.

Soldan sağa: Hanyalı Hristiyan Köylü, Hanyalı Hristiyan Köylü Kadını, İsfakiye Bölgesi Sakini. Girit Vilayeti, İkinci Bölüm, Fotoğraf 11. 1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999.

Resmo Valide Sultan Camisi.
Resmo Müslüman Mektebi kapısı (sağda)
(Fotoğraflar: N. Adıyeke).

örneğin Müslümanlarla gayrimüslimlerin ortaklaşa kullandıkları hamamlarda, bu tür göstergelerin ortaya konulması zorunluluğu olduğu da saptanabilmektedir. Örneğin belli dönemlerde hamamda gayrimüslimlerin nalin giymemeleri, hatta peştamallarına çınırak takmaları zorunluluğu⁹ bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Burada sorulması gereken önemli bir soru da, bu tür uygulamaların sürekliliği ya da herhangi bir şikâyet çerçevesinde geçici olarak uygulanıp uygulanmadığıdır. Şüphesiz bu soruya verilecek mutlak bir

yanıt yoktur; fakat bu tür uygulamaları Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün zaman ve mekânlarda bir bütün olarak görmek pek de mümkün olmasa gerek. Kişisel görüşümüz, elbiselerdeki farklılaşmalar gibi toplumsal geleneklerle örtüşen uygulamaların sürekli ve kalıcı olduğudur; ancak, hamam ve konutlardaki gibi bazı uygulamaların, süreklilik gösteren ve tüm Osmanlı coğrafyasına yayılan bir tutum olduğunu söylemek de mümkün değildir.

1720 ve 1721 tarihli Resmo Sicillerinde karşılaştığımız iki "buyruldu" (Belge 1 ve Belge 2), ilginç veriler sunmaktadır. Bu belgeler, gayrimüslimlerin ko-

Belge 1(**)

Ba-sahh-ı vezir-i mükerrrem hazret-i Mehmed Paşa
Resmo mutasarrıfı izzetli ve kadısı faziletli efendi

Kasaba-yı merkumed ol makule tebdil-i kisse ve tagayyür-ü kıyafeten fesad ve şekavete ve abd-i Allaha isal-i mazarrat üzere olanlar tayin olunan mübaşir marifetiyle tecessüs ve ele getirilüb şeran tevîl ve tazir ve hilaf-ı şer'-i şerîf taaddillerin men ve def ve herkes kendü kıyafetinde olmak üzere muhkem tenbih ve te'kid eylesiz deyu

Fi 8 N. [Ramazan] 1132 [14 Temmuz 1720]

Devletli ve merhametli sultanım hazretleri

Devlet-i ikbal ile daim sağ olsun

Resmo ahali-yi müslimin fukaralarının arz-ı halleridir ki kasabamızda sakin zımmiyan taifesinden delikanlıları müslüman kisvesine girüb ve nısf-ı leytle alat-ı harble gezürüb dürlü dürlü fesadları şüru itmeleriyle inayetli efendilerimizden niyaz olunur ki taraf-ı saadetlerinden bir muammer kulları mübaşir tayin olunub marifet-i şer'le mesfurların bu misillü hiyanetden men-i def buyrulması babında emr [ü] ferman devletli inayetli efendim sultanımıdır.

Bende-yi ahali-yi Müselman-ı Resmo

RŞS., No: 62, s. 122.

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a copy of the official decree (Belge 1). The text is written in a cursive script (Rika) and includes the names of the officials and the date of the decree (1132 AH / 1720 AD).

nutlarının işaretlenmesi, başka bir deyişle aynı mekândaki evlerin farklılaşması, giyim konusundaki farklılaşma, kent içinde ata binme alışkanlığına dair farklılaşma, daha da ötesi hamam gibi özel bir alanda farklılaşmanın örneklerini sunması açısından önemlidir.

Girit Adası, Osmanlılar tarafından alındığı zaman mahalle yapılaşması geleneksel sistemde olduğu gibi organize edilmiştir.¹⁰ Bu çerçevede adaya gelen az sayıdaki yönetici Müslümanların da yine geleneksel tavırla, adanın eski yöneticileri olan Venediklilerin mahallelerinde ya da yeni oluşturulan tekke ve camilerin çevresindeki mahallelerde öbekleştiği düşünülebilir; ancak yine de, ada dışından gelen Müslümanların sayısının oldukça az olduğu göz önünde tutulursa bu şekillenmenin ada için egemen faktör olmadığı görülür.

Girit, Osmanlı yönetimi içinde farklı bir özelliğe sahipti. Bu anlamda adanın etnik yapısında görülen değişim de Osmanlı genelinden farklı yaşanmıştır. Adadaki Müslüman kitlenin artışıdaki temel dinamik, 17. yüzyıl ve 18. yüzyılda çok sayıda yaşanan "ihtida"lardır.¹¹ Bunlara paralel olarak adada çok sayıda karışık evlilikler de yaşanmıştır.¹² Tüm bu yaşananların sonucunda adada oldukça ilginç bir toplumsal doku ortaya çıkar. Kadı sicillerindeki bir çok davada, bir kişinin bir kardeşi Hristiyan öteki Müslüman, amcasının biri Müslüman öteki Hristiyan gibi örnekler çok sayıdadır. Farklı coğrafyalarda pek rastlanılmayan, dolayısıyla kabul de görmeyen bu tür akrabalıklar, Girit için son derece normal karşılanıyordu.¹³ Bu karışık ilişkiler mülkiyet değişiminde de kendisini göstermektedir. Müslümanlarla gayrimüs-

Hanya Sinagogu'nun ana kapısı. (Fotoğraf: N. Adıyke)

limler arasında ev alım satım işlemleri kadı sicillerinde çokça görülmektedir.¹⁴ Bu da mekânsal karışımı doğuruyordu. Bütün bunlardan yola çıkarak, Girit'te Müslümanlar ve Hristiyanların, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir çok yerinde olduğu gibi kalın çizgilerle ayrılmış olarak yaşamadığı sonucu çıkarılabilir.

1720 tarihli kayıt (Belge 1), Osmanlı yönetiminin Müslüman cemaatle gayrimüslim cemaati ayırtma çabasının bir güvenlik sorunuyla başladığını ve bunun da Müslü-

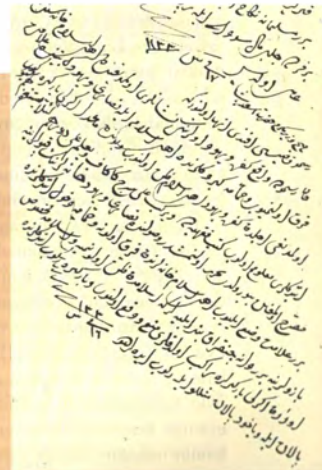
Belge 2^(**)

Ba-sahh-ı vezir-i mükerrrem hazret-i Esat Paşa
Resmo kadısı efendi inha olunur ki

Hala Resmoda vaki kefare ve yahud evlerinin nişanları olmadığından ehl-i islam hanesinden fark olunmayub ve hammama girdiklerinde ehl-i islam ile nasarı ve yahudun beyinde alamet olmadığı ecilden kefare ve yahud ehl-i islam zannolunub ve bundan maada eğerli bargire rükub etdikleri malumum olub kütüb-i fikihiye "... deyu musarrah olmağın buyruldu tahrir olunmuşdur vusulünde nasarı ve yahud hanelerinin kapularına birer alamet vaz eyleyub ehl-i islam hanelerinden fark oluna ve hammama duhul etdiklerinde bazularına birer dane çingirak bend eyleyeler ki islamdan zannolunmaya ve islama mahsus uzun eğerli bargirlere rakib oldukları men ve def olunub ve bargire rükub etdiklerinde palan ile veyahud palan misillü ile rükub ideler deyu.

16 Ş. [Şaban] 133 [12 Haziran 1721]

RŞS., No: 62, s. 121.

Hanya Yalı Camisi
(Küçük Hasan
Paşa Camisi).
(Fotoğraf: N.
Adıyke)

man cemaatten gelen bir taleple olduğunu göstermektedir. Resmo Müslüman cemaatinin yazdığı arzu-halde, kasabada oturan Hristiyan zımmi delikanlıların, Müslüman elbisesi giyerek gece yarısında silahla gezip, çeşitli kötülükler yaptıklarından şikâyet edilmektedir. Müslüman ahali, Girit valisinden bir görevli tayin edilerek bunun önüne geçilmesini istemektedir. Girit Valisi Vezir Mehmet Paşa, Resmo mutasarrıfı ve kadısına yazdığı emirnamede, reayaya eziyet eden bu kişilerin yakalanmasını emretmiştir. Bundan sonra da "her kesin kendi kıyafetinde olması" özellikle emredilmektedir. Burada bu güvenlik sorunundaki ilk çözüm, "mazarrat üzere olanların zararlı olanların" yakalanıp cezalandırılması, fakat kalıcı ve uzun vadeli çözüme "her kesin kendi kıyafetinde olması" mecburiyetidir.¹⁵

Bu olaydan bir yıl sonrasına ait bir başka "buyruldu" ise, (Belge 2) toplumsal ayrışma açısından çok daha ilginçtir. Yazılış nedeni hakkında bir bilgi olmayan bu "buyruldu"da, elbisenin ötesinde çok etkin ve ayrıntılı ayrılmalar söz edilmektedir. Girit Valisi Esat Paşa, Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin üç konuda olmaması gerektiği kadar birbirleriyle karışıklarından yakınmaktadır. Bunların ilki, evlerdir. Resmo'da, Hristiyanların ve Yahudilerin evlerinin nişanları olmadığı için hâlâ Müslüman evle-

rinden ayırt edilmediği bildirilmektedir. İkincisi de daha özel bir alanda, hamamda insanların karışığıdır. Hamama girilince Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler arasında hiçbir fark kalmadığı, bundan dolayı gayrimüslimlerin, Müslüman zannedildiği vurgulanmaktadır. Üçüncü olarak da Hristiyan ve Yahudilerin, Müslümanlar gibi eğerli ata bindikleri belirtilmektedir. Bu emirden bir yıl önce gönderilen emir uygulanıyor olsa gerek ki, elbise konusu 1721 tarihli bu "buyruldu"da tekrarlanmamıştır.

Cemaatlerin böylesine karışmasının İslam fıkhnı uygun olmadığı hatırlatıldıktan sonra, Resmo Kacısı'ndan bunun önüne geçmesi istenmektedir. Bunun yöntemi de valilik tarafından ortaya konulmuştur. Öncelikle, Hristiyan ve Yahudi evlerinin kapısına birer işaret konularak Müslüman hanelerinden ayrılması istenmiştir. Bu işaretin nasıl bir işaret olduğunu bilemiyoruz. Kazancakı'sın, ünlü Girit romanı *Kaptan Mihali's*te bir Türklük olgusundan söz ederken, "...senin mahallen Türk mahallesi kapının boyası da yeşil" sözü¹⁶ belki bir ipucu verebilir.

Girit valisinin gayrimüslimlerle Müslümanları hamamda ayırıştırma biçimiye çok ilginçtir. "Buyruldu"ya göre, gayrimüslimler hamama girdiklerinde kollarına (pazılarına) birer tane çingırak takmalıdır ki kendileri Müslüman zannedilmesin. Benzeri bir uygulamayı, bu tarihlerde Trabzon Valisi Kalaylıkoz Ahmet Paşa düşünebilmiştir.¹⁷

Ele alınan son düzenleme de, gayrimüslimlerin, Müslümanlara özgü uzun eğerli ata binmelerinin engellenmesidir. "Buyruldu"ya göre, gayrimüslimler ata eğerle değil, palan ya da bunun gibi nesnelerle ata binebilirler. Aslında bu konuda farklı bilgiler de bulunmaktadır. Kimi dönemlerde ve coğrafyalarda, gayrimüslimlerin kent içinde ata binmeleri tamamen yasaktır. Kimi veriler, Girit'te de böyle bir yasaktan söz etmektedir;¹⁸ fakat bu belgede çok açık görülmektedir ki gayrimüslimlerin kentte ata binmesi yasaklanmamakta, at koşumlarının Müslümanlarınki gibi olması yasaklanmaktadır. Buradaki vurgu, gayrimüslimlerin ata binebileceği, ama onların elbiseleri nasıl farklıysa bindikleri atın da farklı olması gerektiğidir.

1720 tarihli belgede elbiselerin farklılaşmasıyla ilgili "buyruldu"nın bir güvenlik sorunuyla ilişkilendirilmiş olmasının ötesinde, 1721 tarihli belgede evlerin, binilen atların hatta hamam gibi gizli bir mekândaki görüntünün farklılaştırılmasının sebepleri şüphesiz ki önemlidir. Burada genel olarak, Osmanlı millet sisteminde toplumların (milletlerin-cemaatlerin) karışmaması ilkesi işlemiş olabilir. Zira toplulukların

sistemdeki genel karışımama ilkesinin Girit'te uygulandığını düşünmek pek mümkün değildir. Yahudi cemaatinin eskiden beri var olan ayrınkılına rağmen, yukarıda da vurguladığımız gibi Müslüman kitle ile Hristiyan kitle çok yoğun bir biçimde içi içindedir. Bu iki toplum zaten büyük oranda aynı kaynaktan besleniyordu. Kitleselel ihtidalar, kanşık evlilikler, akrabalık ilişkileri, iki cemaatin aynı dili kullanmaları bu iki cemaatin beraber yaşamlarını doğal hale getiriyordu. Bu noktadan hareketle fazlaca kaynaşmış bu toplumu genel sistemin içine çekmek için bir parça ayırıştırma çabası, bu uygulamada etkin olmuş olabilir.

Osmanlı sistemi içinde giyimlerin farklılaşması, farklı dönemlerde ve biçimlerde karşılaşılan bir uygulamadır. Yine, gayrimüslimlerin kentlerde ata binalarının yasaklanması uygulamaları da görülebilen bir tavidir. Ne var ki hamamda çingırak bağlamalarına dair uygulama örneği henüz kanıtlanabilmiş değildir. Bu bilgi Reşat Ekrem'in nereden aldığını bilemediğimiz bir kaynağına dayanıyordu. Sunduğumuz Girit örneğiyle bu bilginin doğruluğu kanıtlanmıştır. Konut uygulamasıysa bu boyutuyla ilk kez görülmektedir. Zira, daha eski tarihli uygulamalar ve III. Selim'in konut farklılaşmasına dair uygulamalarında bu tür bir işaretleme yoktur. Bu halyle bu uygulamaya şimdilik ilk ve tek örnektir.

* Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Notlar

(**) Belge 1 ve Belge 2'nin son okuması Pınar Emiralioğlu tarafından yapılmıştır.

1 "Millet" terimi Osmanlı literatüründe 19. yüzyıl öncesinde "bir din ya da mezhebe inanan insanlar" içeriğiyle kullanılmıştır. 19. yüzyılda uluslaşma süreciyle anlam değiştiren ve "ulus" anlamında kullanılan millet sözcüğüyle kesinlikle karıştırılmamalıdır. Millet teriminin nasıl içerik değiştirdiğini 1939 yılında Fuat Bayramoğlu'nun makalesiyle açıkça ortaya koymuştur: Fuat Bayramoğlu, "Millet, Milliyet ve Ümmet Kelimelerinin Mana Değiştirmeleri", *Ayık Sıyasî İlimler*, Temmuz 1939, yıl IX, s. 190-199.

2 Gayrimüslimlerin toplumsal yaşamda ayrıştırılmasına örnek olarak çok sayıda kısıtlamadan söz edilebilir. Ancak bu yazıda örnek olarak yayınladığımız metin de özellikle bu iki olguya işaret ettiğinden, yazının içeriğini genişletmek amacıyla diğer sınırlamalardan söz edilmemiştir.

3 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tabirleri*, c. IV, İstanbul, 1992, s. 44.

4 E. Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedid-*, TTK, Ankara 1988 (2. baskı), s. 103.

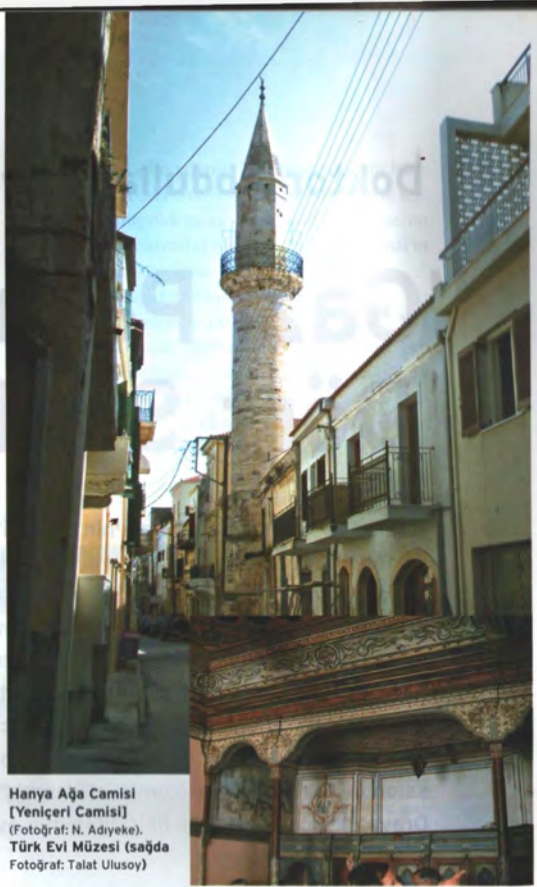
5 Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 19.

6 Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, Kanat Kütüphanesi, İstanbul, 1931, s. 124-125.

7 Farklı örnekler için; Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *OTAM*, sayı: 1, (Haziran 1990), s. 117-125.

8 Müslümanların namaz kılamlarıyla ilgili; Aydoğan Demir, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Terk-i Salat Edenlerle İlgili Fermanı", *Tarih İnceleme Dergisi*, c. II, (1984), s. 46 vd.

9 Reşat Ekrem Koçu kaynak göstermeksizin, 17. yüzyılda Kalaylıkoz

Hanyā Ağa Camisi
[Yeniçeri Camisi]
(Fotoğraf: N. Adıyeke).
Türk Evi Müzesi (sağda)
Fotoğraf: Talat Ulusoy

Ahmed Paşa'nın gayrimüslimlerin hamamda nallın giymelerini yasakladığından ve peştemallarına çingırak bağlattığından söz etmektedir. Bkz. Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panaromasi*, İstanbul 1964, s. 241.

10 Ersin Gülsoy, *Kandiye ve Hanyā mahallelerinin hemen hepsinin kilise ya da manastır isimleriyle anıldığını belirtir. Hanyā mahalleleri, s. 230-231, Kandiye mahalleleri, s. 237-239. Ersin Gülsoy, Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresi'nin Kurulması (1645-1670), Tarih ve Tabiat Vakfı Yayını, İstanbul, 2004.*

11 Ayşe Nükhet Adıyeke, "17. Yüzyıl Girit (Resmo) Şer'iye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm", XIV. Türk tarih Kongresi Bildirileri (Yayımlanmamış), Ankara, s. 59-60.

12 Nuri Adıyeke, "Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler", *Kebikeç*, (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Dergisi), sayı 16, 2003, s. 17-25.

13 Molly Green, *A Shared World (Christian and Muslims in the Early Modern Mediterranean)*, New Jersey, 2000, s. 105; Nuri Adıyeke, agm., s. 23.

14 Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında mülkiyet değişikliklerinden kaynaklanan çok sayıda dava ve hüccet kaydına, gerek İraklıyon'da Vikele Kütüphanesi'nde bulunan, gerekse İstanbul'da Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinde bulunan Girit Şer'iye Sicillerinde bolca rastlamak mümkündür.

15 İstanbul'da 16. yüzyılın ikinci yarısına ait iki farklı kayıta, giyme ait müdahalenin benzeri bir güvenlik sorununu yaşanması ile ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ercan, agm., s. 118, 119.

16 N. Kazancakis, *Kaplan Mihalıs*, (Türkçe: Nevzat Hatko), Can Yayınları, İstanbul, 1993, s. 304.

17 Bkz. dipnot 8.

18 J. M. Tancoigne, *İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat*, (Çev: Ercan Eyüboğlu), İstanbul, 2003, s. 65.

Doktor Abdullah Cevdet'in Bir Mektubu

"Gazi Paşa ile Dört Saat Görüştük"

İctihad'da yayınlanan "Gazi'nin Köşkü'nde" başlıklı yazıdan anlaşıldığına göre Abdullah Cevdet, Ankara'ya vardığı gün, Halk Fırkası Umumi Kâtibi Cemil Bey'e Gazi Paşa'yı ziyaret etmek istediğini söyler; fakat bir gün önce Gazi Paşa'nın şoförü onu aramış ancak bulamamış, yine geleceğini söylemiştir. Sonunda Çankaya'dan gelen otomobil, doktoru alarak köşke götürmüştür. Burası "küçük ve mütevazı bir meskendir. Köşkün yollarında, bahçesinde, tarh ve tanziminde ince bir zevk hakimdir." Bunlar doktorun ilk izlenimleri... Köşkün ikinci katındaki bekleme odasında fazla bekletilmeksizin üçüncü kata Atatürk'ün bulunduğu salona alınan Abdullah Cevdet, salonun her tarafının özenle ciltlenmiş kitaplarla dolu olduğuna tanık olmuştur. Oraya girince seçkin bir fikir adamının evine girdiğini hemen duymuştur.

Zeki Arıkan*

Doktor Abdullah Cevdet'in (1869-1932) siyasal bir düşünür olarak yakın tarihimizde oynadığı büyük rol, bundan yaklaşık otuz yıl önce yazılmış bir doktora tezinde ele alınmıştı.¹ Biz burada ancak kısa bir anımsatma yaparak onun bir mektubu üzerinde konuşacağız.

Abdullah Cevdet, Arapkir'de 9 Eylül 1869'da doğdu. İlk öğrenimini aile ocağında gördü. Mamuret'ül-aziz Askeri Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra İstanbul'a giderek Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisi'ne yazıldı. Mekteb-i Tıbbiye'de, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasında ve örgütlenmesinde önemli bir rol oynadı.² Okul çıkışı Haydarpaşa Hastanesi'nde çalışmaya başladı. Bir ara Diyarbakır'da görevlendirildi. Burada Gökâlp'in intiharına ilk müdahale eden ve onu kurtaran kişi oldu. Dönüşünde "erbab-ı fasîde ashabından" olduğu ge-

rekçesiyle tutuklandı ve 1895'te Trablusgarp'a sürüldü. Buradan Avrupa'ya kaçtı. Jön Türkler'in Cenevre'de³ çıkardığı *Osmanlı* gazetesinde yazılar yazmaya başladı. Bir süre sonra Viyana Sefareti hekimliğini kabul etti.

Abdullah Cevdet, 1904'te Cenevre'de *İmprimerie International*e kurdu. 1 Eylül 1904'te çıkarmaya başladığı *İctihad* dergisinin⁴ önsözünde Doğu ve Batı bağlamında çift yönlü bir alışveriş yaratmak istediğini vurguluyordu: "Çift yönlü bir düşünce akımı yaratmak! Abdullah Cevdet bu amaçla Sadî'den, Mevlana'dan, Hayyam'dan yaptığı çevirilere Shakespeare'den, Schiller'den, Byron'dan yaptığı çevirileri ekleyerek Batı ile Doğu'yu bir potada eritip aklınca, gönlünce bir bileşim yaratmak istiyordu."⁵

Bütün bu çeviriler ve kendi eserleri Kütüphane-i İctihad dizisinde basılıyordu. Abdullah Cevdet, matbaasını neredeyse sırtında taşıdı. Saltanata, bas-

kiya karşı savaşını sürdürdü. 1911'de İstanbul'a yerleşen Abdullah Cevdet, Sirkeci'de şapka giymek ve eşikle yan yana yürümek cesaretini de göstermişti. Göz hekimi olan Abdullah Cevdet, Çagaloglu'ndaki İctihad Evi'nde hem hastalarını kabul ediyor, hem de Kütüphane-i İctihadi'yi telif ve çeviri eserleriyle zenginleştiriyordu. Evi o dönem Türk aydınlarının sık sık gelip gittikleri, tartıştıkları bir mekândı. Ev bu özelliğini doktorun ölümüne kadar sürdürdü. Eve gelenler arasında Hasan-Âli Yücel de vardı.

Abdullah Cevdet "tutarlı" bir batıcıydı. Lewis'in dediği gibi 1911'de değil,⁶ çok daha önce kaleme aldığı yazılarında medeniyetin Avrupa kaynaklı olduğunu yazmıştı. Dahası, fesin kaldırması, Latin harflerinin kabulü gibi oldukça köklü çözümlerin savunuculuğunu henüz bunlar uygulanma alanına konulmadan çok önce yapmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve geniş anlamda İslam dünyasının geri kalmışlığının nedenlerine parmak basan Abdullah Cevdet bu konuda şöyle diyor: "Geri kalışımızın nedeni Asyalı kafamız, kendi dejenere geleneklerimizdir. Bizi mağlup eden kuvvet bizim görmek istemeyen gözlerimiz, düşünmek istemeyen kafalarımızdır. Bizi geride bırakan, bırakmaya devam edecek, gelecekte de bırakacak olan kuvvetler dünya işlerini hükmü altına alan bir din devlet bileşimi sistemidir."⁷

Abdullah Cevdet, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasını, Türkiye'nin çağdaşlaşma yolunda hızla ilerlemesini yürekten alkışladı. *İctihad*'ın sayfaları Türk devriminin kazanımlarına övgülerle doludur. Mustafa Kemal, sık sık *İctihad*'ın kapak konusu olmuş ve yüceltilmiştir. Abdullah Cevdet, "Dumlupınar, Mustafa Kemal Paşa" başlıklı yazısında,⁸ önce ona duyduğu hayranlık ve takdiri dile getirmektedir. O, Mustafa Kemal'i bir "deha" olarak kabul etmektedir. "Mustafa Kemal'in bütün evsafıyla bir de-

ha olduğuna şüphe yoktur. Muvaffakiyeti için harici amillerin ve hatta bazı tesadüflerin kendisiyle teşrik-i mesai etmiş olduğu ne kadar ileri sürülürse, en kuvvetli amil-i muvaffakiyet yine Mustafa Kemal'in kafası ve imanı olmuştur."

Abdullah Cevdet, Mustafa Kemal Paşa ile bir kez Aşyan ziyaretinde (19 Ağustos 1918), iki kez de Sıhhiye Umum Müdürlüğü'nde karşılaştığını yazmakta ve özellikle onun Dumlupınar'da büyük zaferin ikinci yıldönümünde yaptığı konuşma üzerinde durmaktadır. Abdullah Cevdet, Gazi'nin şu sözlerine özellikle dikkat çekmektedir: "Artık va-

tan imar istiyor, zenginlik ve refah istiyor, ilim ve marifet, yüksek medeniyet hür fikir ve hür zihniyet istiyor... Milletimizin mefkûresi medeni bir heyet-i ictimaiye olmaktadır. Medeniyet yolunda yürümek ve muvaffak olmak, hayatın şartıdır. Bu yol üzerinde tevakkuf edenler yahut ileriye değil geriye bakmak cehil ve gâletinde bulunanlar medeniyet-i umumiyenin hür ve şanlı seli altında boğulmaya mahkûmdurlar. Medeniyet yolunda muvaffakiyet tecceddüte vabestedir. Ahkâmın zamanla tagayyürü, tekemmül ve tecceddüdü zaruridir. Medeniyetin ihtiraları [buluşları] cihanı tahavvül-

den tahavvüle duçar ettiği bir devirde, asırlık köhne zihniyetlerle, maziperestlikle muhafaza-i mevcudiyet mümkün değildir. Safsatalar, hurafeler kalfalardan çıkmalıdır."⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerini değerlendiren Abdullah Cevdet, halkımızda "taassup" olmadığını, tutuculuğun okur yazar fakat zalim tabakada olduğunu belirtiyor ve şöyle diyor: "(bu) devrin kıymetini iyi takdir etmeli ve nurun zulmete, hürriyetin esarete, terakki ve refahın atalet ve sefalette kat'i muzafferiyetini temin yolunda çalışmak için bu fırsatı ganimet bilmelidir."

Atatürk, Ağustos 1925'te Kastamonu'da yaptığı konuşmasında uygarlık ateşine karşı direnenlerin yakılıp mahvolacağını dile getirmişti:¹⁰ "Millet vazihanı bilmelidir. Medeniyet öyle bir kuvvetli bir ateştir ki ona bigâne olanları yakar ve mahveder." Bu değerlendirmenin ilk izlerini 1905'te Abdullah Cevdet'in *İctihad*'da çıkan bir yazısında buluyoruz:¹¹ "Medeniyet-i hazıra bir seyl-i huruşandır ki mecra-sını Avrupa kıtasında açmıştır, önüne gelen her mevaniyi [engelleri] ba kemâl-i şiddet zir u zeber eder. Ahali-i müsleme bu seylabe-i medeniyete mukavemetten ihtiraz et-melidir..."

Abdullah Cevdet'e göre Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük "meziyeti", halkın bilinçsiz olarak algıladığını bilinçli olarak duyması ve bunu uygulamasıdır.

"Mustafa Kemal Paşa'nın psikolociya nokta-ı nazarından en mümtaz, en bülend meziyeti halkın gayr- i şuuri meylü ihtiyacı şuurlu bir surette his ve bu meylü ihtiyacı en büyük bir dar-be-i iman ve kat'iyyetle tatmin et-mesidir."¹² Kendine özgü bir düşünce sistemi geliştiren Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısını etkileyen pek çok yazar, düşünür, olay ve kitapların bulunduğu şüphe yoktur.¹³ Onu etkileyenler arasında Abdullah Cevdet de vardı. Burada özellikle Prof. Şerafettin Turan'ın bu konudaki görüşlerine değinmek isteriz: "Dr. Abdullah Cevdet ise, şariat düzeninin yerini laik bir düzenin alması gerektiğini savunmakla laiklik kavramına tam içeriğini veren kişi olmuştur. Ona göre İslamiyet, siyasal alana devlet yönetimine karışmamalı ve düşünmeyi sağlamak için de "icthiat" kapılarını açmalı idi.

Abdullah Cevdet'in düşlediği bu ülke kuşkusuz, Atatürk'ün gerçekleştirmeye çalıştığı Yeni Türkiye idi."¹⁴ Öte yandan Frank W. Creel, Atatürk'ün söyledikleriyle Abdullah Cevdet'in yazdıkları arasında bir uyum bulunduğuna dikkati çekmektedir.¹⁵ Lord Kinross, Işık Lisesi'nde verdiği bir konferansta (10 Kasım 1968) Atatürk'ün, Abdullah Cevdet'ten esinlendiğini ileri sürüyor ve şöyle diyor: "(Atatürk) kendi devrimini Türk düşünürlerinden Abdullah Cevdet'in fikirleriyle de paylaşmaya başlamıştı. Uygarlık demek Avrupa uygarlığı demektir ve bu uygarlık, gülleri ve dikenleriyle memlekete ithal edil-

melidir."¹⁶ Ancak Şükrü Hanoğlu, Lord Kinross'un tezinin herhangi bir kanıtı dayanmadığını belirtmektedir.¹⁷

Abdullah Cevdet, öteden beri hem İslamcılarının hem de Türkçülerin boy hedefi haline gelmişti. Dr. Dozy'den çevirdiği *Tarih-i İslamiyete* yazdığı ön-söz, ulemanın tepkisine yol açmıştı.¹⁸ Şeyhülislam-lık eseri yasakladı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Dr. Abdullah Cevdet'e milletvekili olarak TBMM'ye

girme fırsatı çıktı. Cevat Paşa'nın Elazığ mebusluğundan çekilmesi üzerine, yönetim içerisinde bazı idareciler bu göreve Abdullah Cevdet'in getirilmesini önerdiler. Kısa bir sürede bu görüş ülke kamu-oyu ve Elazığ'da taraftar buldu.¹⁹ Belki de bu konuyu konuşmak üzere Dr. Abdullah Cevdet, Atatürk tarafından Ankara'ya çağrıldı. İstanbul gazeteleri doktordan durumu öğrenmek istediler. Abdullah

Abdullah Cevdet, Çağaloğlu'ndaki İctihad Evi'nde hem hastalarını kabul ediyor; hem de Kütüphane-i İctihad'ı telif ve çeviri eserleriyle zenginleştiriyordu. Evi o dönem Türk aydınlarının sık sık gelip gittikleri, tartıştıkları bir mekândı. Ev bu özelliğini doktorun ölümüne kadar sürdürdü. Eve gelenler arasında Hasan Âli Yücel de vardı.

Fotoğraf: *İslam Ansiklopedisi*, cilt 21.

Cevdet, "mebusluk benim için bir gaye değildir. Bununla beraber seçilirsem kabul etmem demem" diyordu.²⁰ Ancak Dr. Abdullah Cevdet'in Mütarekeden beri savunduğu Avrupa ülkelerinden göçmen getirilip Türkiye'ye yerleştirilmesiyle tarımda büyük gelişme sağlanacağı fikrini söylemesi, basında büyük bir tepkiye yol açtı. Bunu "kana kan katmak" şeklinde yorumladılar. Bunun başını *Tevhid-i Efkâr* gazetesi çekiyordu. Berkes'e göre gerçek hedef Abdullah Cevdet değil, onu görmüşcek üzere Ankara'ya çağırın Atatürk'tü.²¹ Nitekim *Tevhid-i Efkâr*'ın başını çektiği bu karalama ve saldırı kampanyasından sonra Dr. Abdullah Cevdet'in mebusluğu olanaksız hale geldi. Öyle ki *Hakimiyeti Milliye* gazetesi bile Dr. Abdullah Cevdet'e karşı cephe almıştı.²² Abdullah Cevdet bütün bu yayınlardan epeyce üzüntü duymuş ve rahatsız olmuştur; fakat kendini savunmuştur. Çok geçmeden Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Avni Bey, bir kısım gazetelerin olayları nasıl çarpıttığına örnek olarak Dr. Abdullah Cevdet'in demecini gösteriyordu.²³ Bu konudaki ayrıntılar bir yana, Dr. Abdullah Cevdet'in Ankara'yı ziyareti ve Atatürk'le görüşmesiyle ilgili olarak iki belge üzerinde durmak istiyoruz. Bunlardan birincisi onun *İctihad'ta* çıkan bir yazısı²⁴ diğeri de eşi Fatma Hanım'a yazdığı 19 Kânunuevvel 1924 tarihli mektubudur.²⁵

"Gazi'nin Köşkü'nde" başlıklı yazıdan anlaşıldığına göre Abdullah Cevdet, Ankara'ya vardığı gün Halk Fırkası Umumi Kâtibi Cemil Bey'e Gazi Paşa'yı ziyaret etmek istediğini söyler; fakat bir gün önce Gazi Paşa'nın şoförü onu aramış ancak bulamamış, yine geleceğini söylemiştir. Sonunda Çankaya'dan gelen otomobil, doktoru alarak köşke götürmüştür. Burası "küçük ve mütevazı bir meskendir. Köşkün yollarında, bahçesinde, tarh ve tanziminde ince bir zevk hakimdir." Bunlar doktorun ilk izlenimleri... Köşkün ikinci katındaki bekleme odasında fazla bekletilmeksiz üçüncü kata Atatürk'ün bulunduğu salona alınan Abdullah Cevdet, burasının her tarafının özenle ciltenmiş kitaplarla dolu olduğuna tanıklı olmuştur. Oraya girin-

ce seçkin bir fikir adamının evine girdiğini hemen duymusamıştır. "Gazi Paşa, uzun senelerden beri bütün münevverlerin ateş ve imanla beslediği emelleri tahakkuk" ettirmiş, böylece Anadolu zaferinden sonra büyük asker Mustafa Kemal'in çağın gerçekliğini bütünyle kavramış olduğu ortaya çıkmıştı. Dr. Abdullah Cevdet, Mustafa Kemal Paşa'nın Anafartalar'la başlayan ve Büyük Taarruz'la noktalanın askeri başarılarına bu yazısında geniş yer vermektedir.

Konuşma sırasında hükümet merkezinin Ankara'ya taşınmasını isabetli olup olmadığı gündeme gelir. Paşa, doktorun fikrini sorar, o da şu yanıtı verir: "Bundan on dört sene evvel üçüncü defa tab

edilen (*Felsefe Sanibaları*) adlı küçük bir kitabımda aynen şu satırları yazmıştım. Türk'ün geri kalmasının sebebi üçtür: Birincisini Allah bilir, ikincisi İngiliz veya Alman lisanı ve harsı yerine Fransız lisanı ve harsını almamız, üçüncüsü de İstanbul'u merkez-i hükümet ihtihaz etmiş olmamızdır."

Bu üç maddeden oluşan kanısını doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya söylemek fırsatını buldu-

İctihad dergisinin Cenevre'de 1904'te yayınlanan ilk sayısının ilk sayısının (arkada) ve 22 Kânunuevvel 1324 tarihli 10. sayısının kapakları. *İslam Ansiklopedisi*, cilt 21.

Bu nedenle adını "İctihad" koyduğu dergisinde 1912'de yayımladığı "Pek Uyanık Bir Uyku" başlıklı yazıda Abdullah Cevdet geleceğin Türkiye'sinin bir panoramasını çizmeye çalışmıştı. Medrese ve tekkelerin kapatıldığı, fesin kaldırıldığı, edebiyat ve fen kurumlarının çoğaldığı, bütün yasaların toplumun gereksinmelerine göre yeniden düzenlendiği ve çok eşliliğe son verilerek tek kadınla evlenmenin zorunlu kıldığı bir Türkiye!

ğu için Doktor memnundu. Şunu da ekliyor: Otuz yıl önce Shakespeare'den çevirdiği *Hamlet*'te, Anglo-Saksonların eğitim ve uygarlık unsurlarında bir üstünlük görmüştür. Konuşmanın sonunda Abdullah Cevdet izlenimlerini şu sözlerle dile getirmektedir: "Fakat anladığım şu oldu ki; Mustafa Kemal, başkalarının gözleriyle görmeyi, başkalarının kulaklarıyla işitmeyi kabul etmeyen bir şahsiyettir."

Dr. Abdullah Cevdet'in Mustafa Kemal Paşa hakkındaki bu yargısı üzerinde önemle durmak gerekir; çünkü burada Kant'ın Aydınlanma tanımı kapsamına giren bir yorumla karşı karşıya kalıyoruz. Kant'a göre Aydınlanma insanın aklını, kendi suçu olan bu bağımlılıktan kurtararak özgür olması demektir.²⁶ Görüşme bir saat sürmüş, doktor kalmak isteyince Atatürk onun söyleyişi istediği kadar uzatabileceğini söylemiştir ve böylece görüşme üç saate yakın sürmüştür. Yazı şu cümleyle sona ermektedir:

"Mustafa Kemal Paşa bu inkılapçı ve müceddit ruh, feyz-i tevlid-i seciyesiyle Türkiye'de yaşayacak ve hür ve müreffeh yaşamak yolunu bize her gün daha geniş açmaya devam edecektir."

Notlar

1 M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal, 1981. Daha önce K. Süsseim, ailesinden aldığı bilgilere dayanarak Dr. Abdullah Cevdet'in oldukça ayrıntılı bir yaşam öyküsünü yazmıştı (*Encyclopédie del Islam*, Supliment, 55 vd.).

2 İbrahim Temo'nun *İttihad ve Terakki Anıları*, Arba, 1987, s. 14-15.

3 Sıradışı bir kişiliği olan İzabella Eberhart'ın Cenevre'de iletişim kurduğu Türkler arasında Dr. Abdullah Cevdet de vardı. Bkz. Edmonde Charles-Roux, *Un désir d'Orient Jeunesse Isabelle Eberhardt, 1877-1899*, Club Expresse Editions Grasset & Fasquelle, 1988. Krş. Zeki Arıkan, "Isabelle Eberhardt ve Jön Türkler", *Toplumsal Tarih*, 70 (1999), s. 35-37.

4 Bu dergi için bkz. Yunus Emre Tanrı, *İttihatçı Düşüncenin Etili bir Sözcüsü olarak İttihad Dergisi (1904-1932)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

5 Vedat Günyol, *Büyük İnsanıcı Abdullah Cevdet*, Türk Dili, 328 (1979), s. 10.

6 İ. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kırıltı), TTK, Ankara 1970, s. 235, 267.

7 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, s. 364.

8 *İttihad*, 170, (1 Teşrinievvel 1924), 3429-

Mektuba gelince; bu Dr. Abdullah Cevdet'in Ankara'ya vardığından sonra eşine yazdığı ikinci mektuptur. Bu mektup çok uzun olmamakla birlikte Ankara ve Atatürk'le görüşmesiyle ilgili olarak dikkate değer bilgiler içermektedir. Ankara'yı gezmesini kendisine Gazi Paşa'nın salık verdiğini belirtmekte ve hatta kimi yerlerin fotoğraflarını aldığını yazmaktadır. Keçiören de gezdiği yerler arasında sayılmaktadır. Dostları da Doktorun Ankara'ya gelmesini ister. İhtidatçılarına göre Dr. Abdullah Cevdet'in Sihiye Müştarırlığı'na getirilmesi söz konusu olmuş; ancak mebusluktan hiç söz etmemesi Ankara'da bu doğrultuda bir gelişme olmadığını ortaya koymaktadır. Gazi Paşa'yla görüşmesinin dört saat sürdüğünü vurgulayan Dr. Abdullah Cevdet, burada başkaları da olmakla birlikte Atatürk'ün sürekli olarak kendisine hitap ettiğine dikkati çekmektedir. Özellikle kendisinin bu ülkede laik düşüncelere öncü olduğunu takdir edenlerin bulunduğunu da eklemektedir.

* Prof.Dr., Ege Üniversitesi, Tarih Bölümü

3421. Atatürk'ün kütüphanesindeki kitaplar arasında Dr. Abdullah Cevdet'in kütaphından gelen eserler de vardır. Yine Atatürk'ün okuduğu kitaplar içinde Dr. Abdullah Cevdet'in çevirdiği eserler de bulunmaktadır. Bkz. Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşümler, Kitaplar*, TTK, Ankara, 1989, s. 48; aynı yazar, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi, Ankara, 2004, s. 63.

9 Krş. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, Ankara, 1989, s. 186.

10 Age, s. 216.

11 Alıntı Şerif Mardin, *Jön Türkler'in Siyasal Fikirleri 1895-1908*, İletişim, İstanbul, 1983, s. 172.

12 Dr. Abdullah Cevdet, "Mustafa Kemal Paşa ve İlgay-ı Esaret", *İttihad*, 187, (1925), s. 3706.

13 Şerafettin Turan, age, TTK, Ankara, 1989, s. 48.

14 Şerafettin Turan, Mustafa Kemal..., s. 72. Burada hiçbir yorumda bulunmadan şunu eklemek istiyorum: Atatürk'ün, Dr. Abdullah Cevdet'e "Hep yazdıklarınızı, söylediklerinizi yaptım", dediğini doktorun eşi Fatma Hanım bize söylemişti.

15 Frank W. Creel, "Abdullah Cevdet: A Father of Kemalism", *Journal of Turkish Studies*, 1 (1980), 9-26.

16 Vedat Günyol, agm, s. 11.

17 Hanioglu, age, s. 386.

18 Dr. Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, Kahire

1908-1909, 2c. Tepkiler için bk. Berkes, age, s. 403, 537; Hanioglu, age, s. 326-327.

19 Hanioglu, age, s. 387.

20 Tark Zafer Tunaya, "Kana Kan Katmak" *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1977.

21 Berkes, age, s. 486. Bu arada şunu da belirtmek ki bu sıralarda ülkenin tarımsal ve ekonomik yönden kalkınması için çeşitli öneriler getiriliyordu. Sözelimi eski *Tanin* gazetesine başyazarı Muhittin (Bergen) köy kalkınmasının teknolojik bir yapılanmayla sağlanacağını savunuyordu. Bk. Muhittin Bergen, "Türkiye'yi Tasnif Tecrübesi" *Yeni Gün*, agm, 20-28 Ağustos 1925 (1341), no. 29-36.

22 Tunaya, agm, *Göst. Yer*.

23 "Şark İstiklal Mahkemesinde Nazar Yüksekliği", *İttihad*, 191 (1925), 3765-3766. Aradan bunca sene geçmiş olmasına rağmen, Tunaya'nın, Hanioglu'nun çalışmaları ortada dururken günümüzde bile kimi yayın organları hâlâ doktorun "damızlık erkek" getirmek istediğinden söz edebiliyorlar. Bkz. "Fikir sapması gerekli", Macaristan'dan damızlık erkek getirelim dedi. *Hürriyet Tarih*, 18 Şubat 2004, s. 19.

24 Abdullah Cevdet, "Gazi'nin Köşkünde", *İttihad*, 194 (1925), 2813-2816.

25 Mektup ailesinin izniyle yayınlanmaktadır.

26 Tomris Mengüşoğlu, "Aydınlanma, Kant ve Biz", *Cumhuriyet*, 28 Eylül, 2 Ekim 2004.

Doktor Abdullah Cevdet'in Mektubu

Ankara 19 Kânunuevvel 1924
Gözüm Fatmacığım,

Dün sana bir mektup yazdım. Gazi Paşa, Ankara'nın civarını görmemi tavsiye etmişti. Dün Şehremanetiyle otomobile şehrin civarını gezdik. Bazı manzaraların foto-tolarını aldım. Eğer iyi çıkmışsa görürsün. Keçiviran'ı [Keçiören] denilen bir yerde Ahmet Bey'in köşkü var. Oraya uğradık. Hanımı ve Ahmet Bey'i ziyaret ettik. Ha-nım hasta fakat daha iyi buldum. Cümlesi selam ediyor-lar. Ahmet Bey benim de buraya gelmemi yani Anka-ra'da bulunmamı istiyor. Bilmem doğru mu; bugün bi-rinden iştitiğime göre Sihhiye Müsteşarlığım mevzu-ba-his olmuş daha cevaz-ı istihdam muamelem de bitmedi. Fakat bunun yapılacağını bir nazır (vekil) bana temin ve bunu deruhte etti. Üzerimizde (İctihad'ın) çok ırşadı var-dır diyorlar.

Gazi Paşa ile dört saat görüştük. Yanımda başkaları da vardı. Fakat üç saat aleddevam bana hitap etti. Benim bu memlekette Laique'ye efkârı pişuva [öncü] olduğumu takdir edenler eksik değil. Bugünden itibaren Numune Hastahanesi'nde bana mükemmel bir oda ihzar olundu.

İşlerimi bitirinceye kadar burada kalacağım. Yemeğimi lokantada yiyeceğim. Bugün Süha Bey'le beraber taam ettik. Mediha Hanım'ın adresini biliyorsun. Son İcti-had'lardan bir paket halinde aynı nüshalardan Süha Bey'e de gönderin. Adresi Sihhiye Vekâleti'nde Süha Bey'dir. Buyse'nin kitabının ilk faturasını taahhütlü ola-rak göndermeni veyahut İbrahim Alaettin Bey'e gön-dertmeni yazmıştım. Bunu serian yap. Yalnız forma bo-zulmamak ve bükülmemek için kalın bir kâğıda hatta mümkünse iki mukavva arasına koyup güzelce bağlayıp üzerine matbua kelimesini yazmalı ve bu suretle taah-hütlü olarak Ankara'da Numune Hastanesi Sertabibi Vasfî Bey ve Doktor Abdullah Cevdet Bey adresine gön-dermelisin. Kitabın kaç forma olduğunu da bildirir. Di-ğer bir iş daha (Dün ve Yarn)'ın mücellidinden bir nüs-hayı şu adrese taahhütlü olarak gönderin.

Mr. Le Dr. Gustave le Bon
29, Rue Vignon, 29
Paris, FRANCE.

19 Kânunuevvel 1924
Gözüm Fatmacığım,
Dün sana bir mektup yazdım. Gazi Paşa, Ankara'nın civarını görmemi tavsiye etmişti. Dün Şehremanetiyle otomobile şehrin civarını gezdik. Bazı manzaraların foto-tolarını aldım. Eğer iyi çıkmışsa görürsün. Keçiviran'ı [Keçiören] denilen bir yerde Ahmet Bey'in köşkü var. Oraya uğradık. Hanımı ve Ahmet Bey'i ziyaret ettik. Ha-nım hasta fakat daha iyi buldum. Cümlesi selam ediyor-lar. Ahmet Bey benim de buraya gelmemi yani Anka-ra'da bulunmamı istiyor. Bilmem doğru mu; bugün bi-rinden iştitiğime göre Sihhiye Müsteşarlığım mevzu-ba-his olmuş daha cevaz-ı istihdam muamelem de bitmedi. Fakat bunun yapılacağını bir nazır (vekil) bana temin ve bunu deruhte etti. Üzerimizde (İctihad'ın) çok ırşadı var-dır diyorlar.

İşlerimi bitirinceye kadar burada kalacağım. Yemeğimi lokantada yiyeceğim. Bugün Süha Bey'le beraber taam ettik. Mediha Hanım'ın adresini biliyorsun. Son İcti-had'lardan bir paket halinde aynı nüshalardan Süha Bey'e de gönderin. Adresi Sihhiye Vekâleti'nde Süha Bey'dir. Buyse'nin kitabının ilk faturasını taahhütlü ola-rak göndermeni veyahut İbrahim Alaettin Bey'e gön-dertmeni yazmıştım. Bunu serian yap. Yalnız forma bo-zulmamak ve bükülmemek için kalın bir kâğıda hatta mümkünse iki mukavva arasına koyup güzelce bağlayıp üzerine matbua kelimesini yazmalı ve bu suretle taah-hütlü olarak Ankara'da Numune Hastanesi Sertabibi Vasfî Bey ve Doktor Abdullah Cevdet Bey adresine gön-dermelisin. Kitabın kaç forma olduğunu da bildirir. Di-ğer bir iş daha (Dün ve Yarn)'ın mücellidinden bir nüs-hayı şu adrese taahhütlü olarak gönderin.

1 Milletvekili.

2 Latin harfleriyle böyle yazılmış.

3 Ali Süha Dildibaşı (1872,1960). Tıbbi-ye-yi bitirmiş, millîyetçiliği görevinde bulun-muştur. Birçok dergilerde yazı yazmış, Fran-sız klasiklerinden de çeviriler yapmıştır (Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler*

Sözlüğü, İstanbul, 1991, s. 102).

4 İsmail Hami Danişmend'in kızkardeşi.

5 Ömer Buyse, *Umumi ve Ali Amerika Terbiye Usulleri*, İstanbul 1925-1926, 3cilt.

6 İbrahim Alaettin Gövsa. Bu konuda bk. Zeki Gürel, *İbrahim Alaettin Gövsa*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1995. İbrahim Alaettin, *Sü-*

leyman Nazif (İstanbul, 1933) başlıklı eserinde Abdullah Cevdet'e de yer vermektedir.

7 Gustave le Bon, *Dün ve Yarn*, İstanbul, 1924. Abdullah Cevdet, Gustave Le Bon'un pek çok eserini Türkçeye çevirmiştir. Aralarında *Dün ve Yarn* da vardır.

Osmanlı Teşrifat ve Merasimleri

Hakan T. Karateke,
Padişahım Çok Yaşasın!

Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler
Kitap Yayınevi, 2004.

Onbinlerce satıldığı savlanan, akşamdan sabaha kotarılmış dil ve içerik fukarası yayınların “kitap” tahtındaki kırıtlarının, teba kültürü yerinde saydıkça devam edeceği kuşkusuzdur. Değer kavramlarının allak bullak olduğu bir ortamda, bilgi ve emek ürünü özgün eserlerden ise birkaç bin kişi yararlanıyor. Hakan T. Karateke'nin Kitap Yayınevi tarafından yayımlanan *Padişahım Çok Yaşasın! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler* adlı yapıtı, ikinci kategoriden önemli bir çalışma.

Necdet Sakaoglu

Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Uygarlıklar Bölümü'nde ders veren Karateke'nin, 1994-1997 arasında hazırladığı doktora tezini içeren kitapta, Osmanlı padişahlarının son yüzyılındaki resmî, dinî törenleri yedi bölümde incelenmiş. Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma çabalarının öne çıktığı II. Mahmud dönemiyle (1808 -1839) iki oğlu Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876); Abdülmecid'in art arda padişah olan dört oğlu V. Murad (1876), II. Abdülhamid (1876 -1909), V. Mehmed Reşad (1909 -1918) ve VI. Mehmed Vahideddin (1918 -1922) dönemlerinin; -ki 114 yıllık bir süreçtir- ya da yazarın deyimiyle “Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye'nin, öncekilerden farklı altıncı yüzyılının” törenler ekseninde incelendiği yapıtta, Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki kimlik ve meşruiyet sorunlarına da merasimler penceresinden bakış, ikinci bir tema olarak öngörülmüştür. Bu

ikinci tema, devletin kendisini tanımlayışında törenlerin rolü; devletin neden merasimlerinin olduğu; törenlerin zamanla değişip değişmediği... vsi sorulara yanıt aramak, tören programlarını anlatıp geçmenin ötesinde, doğru bir tarihçi bakışıdır.

Yazar, Osmanlı arşivlerindeki belgelere ve teşrifat defterlerine öncelik tanımakla birlikte, gazeteleri, devlet ricalinin anılarını, yabancı gezginlerle ekşilerin notlarını, kaynakçada verilen kitap ve makaleleri de kullanmış; çoğunu ilk defa gördüğümüz resim ve fotoğraflarla şemalara da yer vermiştir. Karateke, bu çalışmasıyla son dönem Osmanlı protokol ve törenleri konusundaki çalışmalara ilk kez bu kapsamda bir yapıt kazandırmış bulunuyor.

“Cülus ve Beyat”a (neden bi'at değil de beyat?) ayrılan 1. Bölüm'e (s. 18-45), “babadan oğula” devam edegelen Osmanlı veraset usulünün, I. Ahmed'in ölümü ardından kardeşi I. Mustafa'nın tahi-

ta çıkışıyla (1617) terk edilip "ekberiyet"e geçişi özetlenerek girilmiş. Saltanat hakkının babadan oğula sürmesinin bir kez de Abdülmecid (1839 - 1861) ve kardeşi Abdülaziz (1861-1876) zamanlarında, adı geçenlerin kendi oğulları lehine günde getirilişini anımsatan Karateke'nin açıklamaları arasında dikkatimizi çeken bir yanlışlığı düzeltmek gerekiyor. Yazar: "II. Mahmud döneminde şehzadelerin eskiye göre serbest olmaları ve baskı grubu oluşturacak kişilerle görüşme vesileleri bulmaları, bu şehzadeleri ziyaret edip arz-ı ubudiyet (kulluk sunma) edenlerin aslında bir cülüs vaki olmadan beyat ettikleri düşünülebilir" diyerek, Abdurrahman Şeref'in *Tarih Musababeleri* (s. 193) ile İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Sadrazamlar'ına* (c.III, s. 1267) göndermede bulunuyor. Oysa her iki kaynağın ilgili sayfalarında, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi öncesindeki, yegeni veliahd Murad'ın temasları anlatılmaktadır. Doğrusu da budur. Kaldı ki II. Mahmud (1808-1839), tahta geçtikten birkaç ay sonra, önceki padişah, ağabeyi IV. Mustafa'yı boğdurtmuştu; Abdülmecid ve Abdülaziz dışındaki şehzadeleri de

çocuk yaşlarda ölmüşlerdi. II. Mahmud öldüğü sırada büyük oğlu Abdülmecid henüz 16, Abdülaziz ise 9 yaşındaydı.

Yine, yanlış anlamaları önlemek bakımından, saray geleneğinde "Alkış tutmak" (s. 34) konusu da ek bir açıklama gerektiriyor: Biz bu deyim, "yaşa, varol!" anlamında elleri çırpma olarak biliyorsak da saray protokolündeki "alkış/alkış"ın anlamı başkaydı. Enderunlulardan "alkışçı" denen bir duahan grubu, teşrifatî efendinin (protokol müdürü) yönettiği törenlerde bir köşede yer alır; el etek öpmek için taht önüne gelenlerin, özellikle de padişahın yanlış bir davranışla gülünç duruma düşmemeleri için dua, övgü ve uyarı sözcüklerini içeren klişe deyimleri yüksek ve âhenkli sesle ve hep bir ağızdan söylerlerdi. Örneğin, padişah, saray kapısında gözüktüğünde: "Ömr ü devletinle bin yaşa!"; tahtın önüne geldiğinde: "Aleyke 'avnullah, Maşaallah! Mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var!" derlerdi. Şey-

Vahideddin'in Babüsaade önündeki beyat merasimi. Sultanın otoritesinin tanınması anlamındaki beyat merasiminde kullanılan saçak ve saçak öpme ritüeli, 19. yüzyılda padişahlık müessesesinin prestijini kaybetmesiyle şeklini değiştirdi. Beyat edenler padişahın önünde eğilmek ve saçığı öpmek istemediklerini söylediler.
Fotoğraf: Sebah-Joallier (Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul, neg. no. 7626)

Yıldız'da Sultan
Abdülhamid'in
Cum'a selamı.
Fotoğraf: Elisa
Zonaro. Fausto
Zonaro
etnospektif Resim
Serisi Broşürü,
YKY.

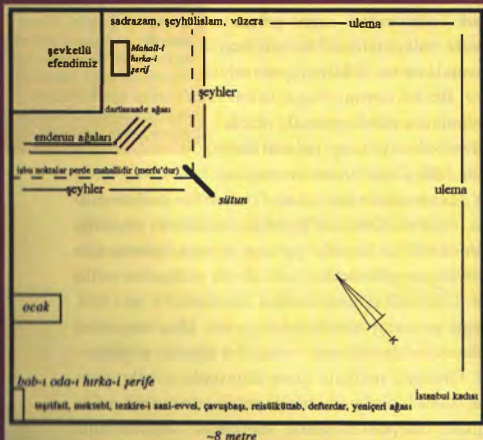

hülislam, sadrazam, tahta yaklaştığında alkışçılar: "Hareket-i hümayûn!" diyerek padişaha, ayağa kalkması gerektiğini hatırlatırlar, o da tahtından doğrulurdu. (bkz. Es'ad Efendi, *Teşrifat-ı Kadime*, s. 111 vd; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 184 vd; M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Devrimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s.52, 312 vd)

Karateke, "Cülus ve Beyat" bölümünde, Osmanlıları'ndan önceki uygulamaları, cülus ve cülus yıl-

dönümleri münasebetiyle İstanbul'da ve taşralarda icra edilen törenleri ayrıntılarıyla aktardıktan sonra 2. Bölümde, "Kılıç Kuşanma" yı anlatıyor (s. 46-75). Bu bölümün başında, "Neden taç değil de kılıç?" sorusuna yanıt verildiği gibi, bu törenin uygulama biçimi, protokolü, Abdülmecid ile ardılı padişahların Eyüp Sultan'daki kılıç kuşanma merasimleri de açıklanıyor.

"Muayede" (sarayda bayramlaşma) konusunun ele alındığı 3. Bölümde (s.76 -101), her yıl Ramazan yıl-

18. yüzyılda Hırka-i Saadet ziyareti teşrifati. Merasim tertibi, 1740-69. (BOA, KK, Teşrifatçılık defterleri, 676 m, 17 ve 696 m, 146'ya göre)

**V. Mehmed Reşad, Eyüp'te sahilden camiye yürüyerek giden ilk padişah'tı, 1909 (solda).
Sultan Abdülmecid'in kılıç alayı Eyüp Camii önünde, 1839. Anonim, Askeri Müze.**

ve Kurban bayramlarında iki kez yinelenen ve siyasal açıdan "bi'at" yenilemesi olarak yorumlanabileceği vurgulanan bayramlaşma törenleri; II. Mahmud'la ardıllarının, özellikle de II. Abdülhamid'in Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarındaki muayedeleri; muayede resm-i hümayûnu programları ve şemaları verilerek anlatılıyor.

"Cuma selamlığı"na ilişkin 4. (s.102-122) ve "Diğer Dinî Merasimler"i'nin ayrıntılandığı 5. (s.195 -208) bölümlerde, mevkib-i hümayûn (kortej), Cuma namazına gidilen selâtin camiler, Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı ile Hamidiye Camisi arasındaki Cuma seramonileri; Hırka-i Saadet ziyaretleri, Mevlid-i Nebevî Kiraati, Kadir Alayı, Surre Alayı; bütün bu törenlere mahsus protokol, kılık kıyafet nizamı, muzika, hil'at, atıyye gelenekleri... önemleri derecesinde ele alınmış olup aktarılan bilgiler, gazete haberleri, anılar, belgeler ve fotoğraflarla zenginleştirilmiş bulunuyor. Yazarın daha bir önemseddiği uzunluktan anlaşılan "Kabul Merasimleri" bölümünün konusu ise (s. 123-194) padişahların elçi, hükümdar, prens, han kabulleridir. Bu bölümde 16.-18. yüzyıllardaki Galebe Divanları ile padişahların diğer resmî, hususi kabulleri demek olan rikâb resm-i hümayûnlarına değinilmemesi, bir eksiklik olarak görülebilir.

Yedinci bölümün başlığı "Merasimleri Anlamak" (s. 209-222). Karateke bu bölümde; "gele-

neksel monarşik otorite altında yaşayan toplumlardaki etki ve işlevleri, kuşkusuz modern toplumlardakinden farklıdır" diyerek, konuyu her yönüyle incelemiş bir tarih bilimcisi olarak, günümüz yönetici, siyasetçi kadrolarının törenlere ilgisini, tören olgusunun gerisindeki güç gösterimi, iktidarın karakteri, dünya görüşü, toplumun etkilenişi vb açılardan değerlendirerek özgün yorum ve değerlendirmelerde bulunuyor.

Padişaha hitap şekilleri, hanedan bireylerinin lakap ve unvanları, II. Abdülhamid ve VI. Mehmed Vahideddin'in kılıç alayları güzergâhlarının planları; mevkib-i hümayûn teşekkülü, bir kabul merasimi anısı gibi ilginç ve önemli ayrıntılarla önemli belgelerin yer aldığı "Ekler"; bölümlerdeki göndermelere ilişkin "Notlar"; metinde geçen "Terimler" ile, "arşiv malzemesi, yayınlanmış arşiv belgeleri, yazmalar, kanun ve nizamnameler, kaynak ve araştırmalar, kullanılan diğer kaynaklar, süreli yayınlar, sözlükler, Osmanlı Sarayı ve tarihi üzerine matbu kaynaklar, araştırmalar, diğer saraylar, hükümdarlar ve merasimler" ara başlıkları altında sıralanan zengin "Kaynakça" ve "Dizin" kitabı tamamlamaktadır.

İşkodra Şairleri (1995), *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri* (1995) adlı Türkçe iki yapıtı daha yayınlanan Hakan T. Karateke'nin bu yeni yapıtından, tarih bilimcileri ve tarih-severler her zaman yararlanacaklardır.

...Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay...

Hazırlayan: Emel Seyhan

Büyük İkramiye Bahtiyar Adam

Tercüman-ı Hakikat
7 Nisan 1905

Şark Şimendiferlerleri tahvilatının son defa keşide edilen kur'asında 600.000 Frank'dan ibaret olan büyük ikramiyenin Edirne'de Şark Şimendiferi memurlarından bir zata isabet eylediği Edirne'den *Levant Herald* gazetesine yazılıyor. Nisan'ın üçüncü günü banka şubesinde keşide edilen kur'anın listesi okunur iken bu zatın benzi birden bire sarararak üzerine bir fenalık geldiğine dikkat edenler sükût eylemişlerse de bahtiyar adam biraz sonra kendine gelerek hâzırına 600.000 Frank'ın kendisine isabet eylediğini beyan eylemiştir.

Osmanlı İşlemeleri [Suni Harir Ticaret Odası Gazetesi'nden]

Tercüman-ı Hakikat
9 Nisan 1905

Suni harir [ipek] sanatının icra edeceği rekabetin Osmanlı ipekçilik ve ipek sanayiine bir dereceye kadar irâs-ı mazarrat edeceğinden şimdiye kadar defaâtla bahsetmiş idik. Herkesin malumudur ki Osmanlı işlemeciliği işine ile gayet latif ve nazar-rübâ mamûlât vücûda getirmekte ve bunlar her tarafta mazhar-ı râğbet olmaktadır.

Memalik-i Şahanenin her tarafında ve bâ-husus Dersaadet'de mütemekkin işlemecilerin mamûlâtı gayet mühim ihracata bâdi ol-

mak ve Osmanlı erbâb-ı sanayiinin zevk-i selimi Avrupalılar tarafından mazhar-ı takdir bulunmaktadır. Bunlar şimdiye kadar halis ipekten başka bir şey kullanmamakta vücûda getirdikleri işlemelerin üzerinde bulunan çiçek ve buna mümasil şark resimlerinin parlaklık zarafeti herkesi hayran etmektedir. Yalnız bazı işlemeciler adı işlemler için fiyatı halis ipek fiyatının nisfı derecesinde bulunan kırıntı ve koza ipeği istimal eylemekte idi. Fakat bugün Fransa, İsviçre, Almanya ve Avusturya fabrika piyasaları ipeğe müşâbih [benzer] harir ile dolduğundan ve bunun fiyatı ipek fiyatının onda biri veya ikisi derecesinde bulunduğundan bazı işlemeciler yahut kendi hesabına işleme imal ettirenler bu gün ipeği külliye terk ederek işlemelerde suni harir kullanmayı daha muvafık bulmuşlardır. Bunun üç nevi tehlikesi mevcuttur.

Bu üç tehlikenin ikisi kozacılık ile iplikçiliğe ait olup işbu sanayi ile iştigal edenleri kendi mahsulat ve masnûâtlarını mahrec-i dahilinden mahrum bırakacaktır. Üçüncüsü ucuz ve mahzurlu mevad-ı ibtidaiye istimalinden dolayı Osmanlı işlemelerinin Avrupa ve bâhusus Amerika'da mevcut şöhretine nakise terettüp edecektir.

Filhakika Mösyö Şardona tarafından ihtira olunan suni harir hiç bir zaman tabii ipeğin haiz olduğu bi'l-cümle evsafı câmi olamaz. Bir miktar rutubet suni ipeğin parlaklığını bir dereceye kadar zayi eylemesine bâdi olmakta ve bazı tadilat Osmanlı işlemelerinin letafetini zayi ettirmektedir.

Binaenaleyh Osmanlı işlemecileri ile tüccarın işlemede suni harir istimalinden tevellüt edecek mahâziri takdir ederek tabii harir fiyatıyla suni harir vasıtasıyla vücûda getirilen işlemeleri mübayaaya etmemelerini tavsiye ederiz.

Mumhane Sokağı Cinayeti

Tercüman-ı Hakikat
19 Nisan 1905

Galata'da Mumhane Caddesinde, Salamon'nun oteli altındaki meyhanede evvelki akşam üzeri saat on bir buçuk raddelerinde, bir şahsın çifte tabanca ile cerh ve katl edildiği memurin-i zabıta tarafından haber alınması üzerine mahall-i cinayet olan meyhaneye gidildikte Galata'da Şerbethane Sokağı'nda meyhaneci Eftim'in meyhanesinde beytütetle lotaryacılık namı altında Galata'da bî-edebâne ve namus-şikenane birtakım ahvale ön ayak olmak üzere tanılıp bu yolda temin-i maişet etmekte bulunan eşhastan Yanyalı Yani ismindeki bir serserinin meyhaneye ortasında kanlar içerisinde bî-ruh bir halde yattığı ve meyhaneci Salamon ile karısının ve o sırada meyhanede masa başı zevke dalan birtakım eşhasın pürhâv hayret ve telaş içinde bulundukları görülmesi üzerine, keyfiyet meyhaneciden sorulduktan Yani masa başında oturur iken mechûl'l-ahval ipsisiz takımından bir şahsın mütehevviren meyhaneye girek derhal Yani'yi sol şakağından cerh ettiğini ve mecruhun da o anda terk-i hayat eylediğini söylemiştir. Vaka-i cinayet Voyvoda serkomiseri saadetlü Şemsi Bey tarafın-

..Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay...

dan haber alınması akabinde işbu fiil-i cinayetin faillerinin izharı zımın-da tahkikat-i lâzimeye tevessül edilmiştir.

Şu Mumhane cinayeti hakkında dest-rest olduğumuz tafsilata nazaran maktûl Yani Galata sefa-lethanelerinden lezzet-yâb olan üç kişiyi gündüzden yakalayarak va-ka gecesi bereber götürmek üzere evvelki gün saat dokuz raddelerinde Şerbethane Sokağı'nda Yorgi'nin kahvesinde iğfal ettikten sonra mahall-i cinayet olan meyhaneye götürmüş ve orada içmeye başlamışlardır. Meyhaneci Salamon maktul Yani'yi öteden beri tanımakta ve kendi yüzünden bir çok paralar kazanmakta imiş.

Yanında üç kişiyi görünce o akşamki kazancın daha ziyade olmasına bir vesile bulmak üzere Yani ile mülâfata ve "Şimdi sana bir tokat atarım, seni tabancam ile vururum" diye şakaş-

maya başlar. Hatta büfeye gidip çifte tabancasını alarak şaka ile karıştırmakta iken tetik kurtulmuş ve çıkan kurşun Yani'nin sol şakağına isabet ile o anda terk-i hayat etmesine sebep olmuştur.

Zabıtaca tahkikata girişildikte cinayetin doğrudan doğruya Salamon tarafından ikâ edildiğini görenler söylemiştir. Bunun üzerine Salamon'un karısı da isticvap edilmiş ise de mezbure Yani'nin bir şahs-ı mechul tarafından katl olunduğunu beyan etmiştir. Halbuki meyhanede vakayı müşahade edenler caninin firarı Salamon olduğunu söylemişlerdir.

Frengi [Ahenk Gazetesi'nden]

İkdam
29 Nisan 1905

Eşme Kazası sekenesinde illet-i efrençie zuhur edip tevs-i daire-i

sirayet ettiği işarı mahallinden an-laşılmasıyla illet-i mezkûrenin tet-kik-i mahiyeti ve tedâbir-i tahaffu-ziye ile müsabînin icrâ-yı müdâ-vâtları [hastalığa yakalananların tedavileri] zımında mahalline izâm olunan Kula Belediye tabibi-nin verdiği rapor mealine nazaran ikinci derece hastalığa müptela olanların iki üç sene mütemadiyen tedavileri altında bulundurulma-ları fennen iktiza etmekle bunlar ba-dehu mahalli belediye tabibi ile ci-var diğer kazalar belediye etibbası nezdlerine sevk ile tedavi ettiril-mek üzere şehrimizde müesses frengi hastahanesinde müdâvât-ı ibtidaiyelerinin icrası için en ziyade malûl olanları tercihan her ay sekizer kişinin şehrimize i'zâmi tensib edilmiştir.

Bu kere Saruhan Sancağı Mu-tasarıfı'ndan varit olan tahriratta Kula Belediye Tabibi'nin raporun-da gösterilen yirmi beş kadar ma-

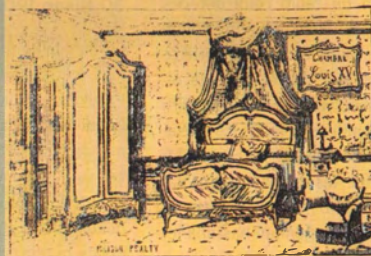
yirmi birinci gününden itibaren sergi küşâd edilecek-tir. Psalti Mağazası'nda her nevi mefruşat ve mobilya-nın envai kaliteli surette mevcuttur.

Cesîm Mefrûşat Sergisi Müstesna Fırsat

İkdam
10 Nisan 1905

Beyoğlu'nda Altıncı Daire-i Belediye karşısında ka-in Psalti'nin büyük mefruşat mağazası mallarını teşhir ve müşterilere takdim etmek için birinci defa olarak bir mefruşat sergisi küşâd eylemiştir. Mezkûr sergide gerek şehir ve gerek köyde kolaylıkla kullanılabile (..) ve tabii kendi renginde ve bi'l-cümle teferruatı havi müteaddid cins ve fiyatla otuz adet yatak odası takımı teşhir edilmiştir. Fiyatlar sekiz liradan başlayarak müşterinin arzusu mucibince terakki eder. Mösyö P-salti bu sergiyi para kazanmak için değil şeref ve müş-teri için teşhir eylemiştir. Ahali-i muhteremenin mezkûr müstesna fırsattan istifade edecekleri tabiidir. Fi-yatlar her bir takımın üzerinde yapıştırılmıştır. Mart'ın

جسم مفرشات سرکسی مستثنا فرصت

و دناکه آوز عدد بئاق اوطاسی طالی تشر ایشدور. بئالار سکر لیراده باشلاهوری مشترک آردوسی موصیجہ آری ایدر. موسیو بسائی بوسرکھ ایزہ قرافان اچون کل شرف ومشرقی اچون تشر ایشدور. اھالیہ عفریہ مد کور سئنا فرصت استناد ایدر. کلری طمندر. بئالار هر وطالک آوزند. ایشدور ایشدور. مارکھ کلری ریحی کونند اعتبار سرک کئاد ایدر ایشدور. بسائی طافار سئند هر نوع مفرشات ومویله اوطاسی کلری صو، تدم موجوددور.

...Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay...

İlûl'in bir kaç karyede rast getirebil-diği kimselerden olup halbuki da-ha başka malûl bulunduğu etibbâ-yı askerîyenin raporuyla tahakkuk ettiği ve müdâvâtlarına bakmak üzere bir tabib tayini lüzumu kay-makamlıktan işar olunarak bu il-let-i müdhîşe-i sariyenin müdâvâ-tına belediye tabibinin kifayeti müstahîl olduğu gibi müsabibin İzmir ve yahut kazalar belediye ta-bibleri nezdinde tedaviye alınma-ları da müşkil bulunduğundan Eş-me Kasabası'nda suret-i mahsû-sada bir hastahane tesisiyle gerek merkez-i kazada ve gerek kurâ-yı mülhakasındaki pazarlar hangi güne müsadif ise oralara azimet ve müracaat edecek merzâyı [has-taları] bi'l- muayene iktiza eden muâcelâtı da [ilaç tedavisi] mecca-nen itâ etmek üzere bir iki tabibi- mütehasıs tayini ve mamafih işin şu suretle mevkî-i icraya vazına Eş-me ve civar kazalar belediyeleri-nin varidatı müsait olmadığından bu bâbda ayrıca tahsisat talebi icap edeceği ve gerek cihet-i adli-yeye ait vezaifin ve gerek sıhhat-i umumiyye müteallik tedabirin ic-rası için de maaşı civar kazalardan tesviye olunmak üzere kaza-yı mezkûre bir tabib celbi derece-i vücûbda [önemli] bulunduğu bildi-rilmiş ve illet-i mezkûrenin gittikçe tevsî-i daire-i sirayet etmekte ol-ması hasebiyle bu bâbda tedabiri seria ve müessire icrası için kasa-ba-i mezkûrede ber vech-i işar bir hastahane tesisi vilayetçe de lâ-bûd ve müsib [gerekli ve isabetli] görülmüş olduğundan hastahane-nin inşasıyla lüzum-i tesisiye ve mesarîf-i daimesinin karşılığı hak-kindaki mütalaa ile beraber keyfi-yetin Dahiliye Nezaret-i celilesine iş'ârı karargâr olmuştur.

Adalar Postası

İkdam

29 Nisan 1905

İstanbul Şeref-sâdır olan irade-i lutf-âde-i cenab-ı mülûkane mu-cib-i âfîsince adalarla vukua gel-mekte olan münakalâtın Haydar-paşa-Maltepe hattından istifade edilerek tezyidi için İdare-i Mahsû-sa ile Anadolu Şimendifer Kum-panyası arasında bir suret-i tesvi-ye husule gelmiştir. Bu suret-i tes-viyye göre Köprü'den Adalar'a ve Adalar'dan Köprü'ye giden yolcu-lar günde altı seferi şimendifer va-sıtasıyla icra edebileceklerdir. Bu sayede Adalar'da bulunan sayfi-ye-nişinler sabah saat on iki rad-delerinde Köprü'ye vasıl olarak akşam saat bire yakın Köprü'den azimet edebileceklerdir. Yani on üç saat İstanbul'da kalabilecekler-dir. İdare-i Mahsûsa'nın ve Anado-lu Şimendifer Kumpanyası'nın ahalîye böyle bir suhûlet göster-melerine zaten çoktan beri intizar edilmekte idi.

Paskalya

İkdam

30 Nisan 1905

Bu gün Rumlar'ın Paskalyası ol-mak münasebetiyle Fener'de kain Patrikhane Kilisesi'nde Rütbetli Patrik Efendi hazretlerinin riyaseti altında bir ayin-i ruhani icra edile-cek ve bunda metropolit efendiler-le Ortodoks mezhebinde bulunan hükümetlerin süferası ve Rum ce-maat-ı muteberanı ve bazı sefaret-hane memurları elbise-i resmiye-siyle hazır bulunacaklardır. Karşı gazetelerin ifadesine göre ayin-i mezkûrda hazır bulunacak olan

Saksonya Prensi hazretlerine mah-sûs bir mevkî tertip edilmiştir. Bu gün gerek Fener'de, gerek sair ma-hallerde kilise etrafındaki mahalle-lerin cemaatiyle dolaşılması âdât-ı mezhebiyeden olduğundan rüesâ-yı ruhaniye karakolhaneler önün-den geçecekleri sırada tezayüd-i ömrü ikbal-i hazret-i padişahîyi mutazammın ed'îye-i mahsusa kı-raat edilecektir.

Bu gün Ermenilerin Paskalyası olmak münasebetiyle Patrik rüt-betli Ormanyan Efendi hazretleri tarafından Kumkapı'da kain Pat-rikhane Kilisesinde bir ayin-i ru-hani icra edilecek, hitamında ed'îye-i hayriye-i hazret-i padiş-a-hîyad ve tekrar olunacaktır.

Beyoğlu'nda kain Panai Kilise-si'nde bu sabah icra kılınacak ayin-i ruhaniden sonra Panai tas-viri Beyoğlu Mutasarrıfıyet-i âli-yesi dairesi önüne getirilerek ora-da bir dua kıraat olunacaktır. Be-yoğlu, İstanbul, Galata, Üsküdar cihetindeki Rum kiliselerinde dün gece saat dokuza kadar ayin-i ru-hani icra edilmiştir.

Kudüs-i Şerif Rum Patrikhanesi-nin Fener'de kain daire-i mah-susasında ve Beyoğlu'nda kain Ermeni Katolik Patrikhanesi'nde ve Sakızağacı'nda kain Keldani Katolik kiliselerinde dahi ayin-i ruhani icra edilecektir.

Evvelki gün Rum Patrikhanesi namına patrik vekili Kallinikos Efendi ile kapı kethüdâsı muavini İspiraki Efendi ve Beyoğlu fukarâ-perver nisvan heyeti namına Ma-dam Zariifi hapishaneye giderek oradaki Hristiyan mevkufine pa-ra tevzi etmişlerdir.

Fener'de kain Bulgar Kilise-si'nde dahi bir ayin-i ruhani icra edilecektir.

...Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay...

Hazırlayan: Rober Koptyag

Arevelyan Mamul (Şark Matbuatı)

[İzmir'de, 1871-1909 ve 1919-22 arasında yayımlanan Ermenice siyasi ve edebi gazete-mecmua.

1903-1909 arasında haftalık olarak yayımlanmıştır.

[Ayrıntılı bilgi: *Toplumsal Tarih*, 135 (Mart 2005: 111)]

Hayg Güdenyan

6 Nisan 1905, sayı 15

Geçtiğimiz Çarşamba günü genç ve yetenekli kemancı Bay Hayg Güdenyan şehrimizi teşrif ettiler. Güdenyan Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde ve İstanbul'da yeteneğinden parlak örnekler sunduktan sonra geldiği İzmir'de sanat-sever toplumu müziğe doyurmayı amaçlıyor. İzmirlilerin bu ziyafeti kaçırmayacakları tahmin ediliyor. Genç sanatçının yeteneği hakkında bir fikir verebilmek için Belçika gazetesi *Libre Critique*'te kendisi hakkında yayımlanan yorumları aktarıyoruz: "Bay Hayg Güdenyan'ın elde ettiği sınırsız başarıyı İstanbul, İskenderiye, Kahire, Marsilya ve başka şehirlerde sunduğu temsillerde tekrarladığını

belirtmek gerekir. Genç müzisyen, Bay Çentola'nın öğrenciliğini yaptıktan sonra Brüksel Konservatuarı'nda bilgisini derinleştirdi. Sezar Thompson'ın sadık bir hayranı olan Bay Güdenyan sanatına mükemmelen vâkıf olmuştur ve bu vukufu sayesinde bütün teknik güçlüklerin üstesinden gelebilmekte, enstrümanını doğru çalabilmekte, her türlü inış-çıkışı kusursuz bir şekilde verebilmektedir. Uzun yıllar Bohemya'da yaşamış olan Bay Güdenyan Macar danslarını icra ettiği sırada tamıyla kendine has bir ritim ve duyguyu yansıtabilmektedir. Londra, Paris ve Prag'da, bütün bu müspet yanların bir araya gelmesi sonucu Bay Güdenyan'ın çevresinde yoğun bir ilgi kalabalığı toplandı." (s. 416)

Bir Sual

6 Nisan 1905, sayı 15

Geçtiğimiz günlerde şehrimizdeki Alman yetimhanesindeki bir Ermeni çocuğu hayatını kaybetti. Yetimhanenin Alman rahibi, ruhani önderliğimize bir mektupla başvurarak saygıdeğer başpiskoposumuzu bu ölümden haberdar etti ve merhumun kilise ve mezarlık merasimlerinin Ermeni kilisesi geleneklerinde görülmesi için bir ruhaniyi görevlendirmesini istiham etti. Başpiskoposumuz, Surp İsdepanos Kilisesi'nin papazlarından birine hemen Alman yetimhanesine gidip merasimleri Ermeni kilisesinin usullerince icra etme görevi verdi. Şimdi sualimizi soruyoruz: Görevlendirilen papazın yetimhaneye kendisi gitmek yerine vekâleten başka bir misafir papazı gönderdiği ve onun da merasimleri usulüne yerine getirmede, duaları dahi üstünkörü okuduğu, mezarlığa gitmediği için orada okunması lazım gelen duaların hiçbirinin okunmadığı, ve bedbaht çocuğun Ermeni kilisesi usullerince gömülemediği haberi doğru mu? (s. 420)

1905'te İzmir'de Ermeni mahallesi.

140x92. J. Molko, İzmir, 2707. 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler, İstanbul, 2005.

...Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay...

Büyük Gazeteci Garabed Panosyan

13 Nisan 1905, sayı 16

Bütün hayatı bir fikir ve ilke mücadelesi şeklinde geçen büyük gazeteci Garabed Panosyan aramızdan ayrıldı. Bugünün kalem tutan nesli Ermeni gazeteciliğinin bu önemli simasını gerektiği nispette tanııymıyordu. Tabutunun çevresinde hepi topu birkaç edebiyatçının görülmesinin nedeni bu olsa gerek. Ancak önceki nesil onunla doğrudan tanıştığı için Panosyan'ın güçlü kişiliğini çok iyi bilirdi. Merhum Matteos Mamuryan'dan sonra o, kalemini fikir savunmak için kullanan ve bugünkü toplumsal dönüşümün temelini atan belki de yegâne gazeteci idi. Panosyan yarım asır durmadan çalıştı; kendisi için değil, o parlak zihninde durmadan evirip çevirdiği topluma dair planları hayata geçirebilmek için... Halkına yardımcı olmak hususundaki dinmek bilmeyen çabası, adının çevresini saran şerefli bir haledir adeta. Se-

faleti gördü, onu hafifletmek için uğraştı, talihsizlere yardım elini uzattı, akıl hastalarının zincirlerini çözdü ve onların dünyasını tatlı bir müzikle doldurdu. Tek başına, pek çok varlıklardan, pek çok bilginden, hayırseverden çok hizmeti geçti halkına. Kız çocuklarının okula gönderilmesini kabullenemeyen önyargıları yerle bir etti, sanatın güzelliklerini vazetti, sağlıklı ve temiz yaşamın gerekliliğini vurguladı. (s. 435)

Tedrisat Komisyonu ve Berberyan Efendi

13 Nisan 1905, sayı 16

Tedrisat Komisyonu iş üstünde... Maarif programı tadil edecek! Payitahtın belli başlı muallimleri fikirlerini beyan etmek üzere davet olunuyorlar. Hazırlanan taslak hakkında Berberyan Retesof Efendi'nin de fikirleri soruldu. Berberyan Efendi de okul çocuklarının kompozisyonlarındaki hataları düzeltir gibi Tedrisat Komisyonu'nun hazırlamış olduğu metin üzerindeki imla hatalarını tas-

hih etti ve birtakım akliyevelerin hazırladığı taslağın zayıf yanlarını bir bir ortaya koydu. Bizim kanaatimize göre de tedrisat işinin yola koyulmasını sağlamak için bir reform hazırlamak çok manalı değil, öncelikle bu reformu hayata geçirecek olan öğretim kadrosu reforma tabi tutulmalı. (s. 436)

Yedikule'deki Atölyeler

27 Nisan 1905, sayı 18

Payitahtın çeşitli semtlerinde Paskalya nedeniyle bir yardım koşturmacası vardı. Okullardaki yoksul öğrencileri giydirmek için her zamanki gibi heyetler kuruldu ve aşağı yukarı 500 liralık ayakkabı, kıyafet vs alındı. Ancak bu heyetlerden hiçbirinin aklına, Yedikule'de yetimhane çocuklarının ustalar nezaretinde çalışıp ayakkabı ve kıyafet ürettiği atölyeler bulunduğu gelmedi. Bu 500 lirayı gittiler ve başka atölyelerin eline saydılar. Ne yazık ki hâlâ hayırseverliğin ne olduğunu tam manasıyla öğrenemedik. (s. 480)

Kısa... Kısa...

* Port-Arthur'dan dönen İzmirli bir Rum şehrimize beraberinde Çinli bir delikanlıyı da getirdi. Tze-Fino-Po, Hristiyanlığı kabul ettiğini beyan etmiş. Geçtiğimiz çarşamba günü de Aya Fotini Rum Kilisesi'nde mutantan bir merasim ve mahşeri bir kalabalık önünde vafiz edildi. Yeni muhtedi, Jorj adını aldı. (s. 464)

* Şehrimizin Türkçe gazetelerinden *Hidmet*'in imtiyaz sahibi Ethem Bey sağlık konulu bir gazete neşretmek kararında olduğunu bildi-

ren bir arzuhalde ilgili mercilere başvurmuştur. (s. 464)

* Geçtiğimiz hafta pazartesi günü şehrimizin Rum cemaati ve matbuatı acı bir kayıp yaşadı. Otuz seneyi aşkın bir zamandır *Nea Smirni* gazetesinin başyazarlığını büyük bir ustalıkla yürüten merhum Evripid Sekiaris'in Salı günü cenaze merasiminde her cemaatten gelen büyük bir kalabalık hazır bulundu. (s. 464)

* Karma okulun yönetimi aşağıda adları bulunan aziz hayırseverlere okula yaptıkları yardımlar için enderin şükranlarını sunuyor. Bu yar-

dımlar sayesinde yoksul kız ve erkek öğrencilere kıyafet ve ayakkabı sağlamak mümkün olmuştur:

- Hovsep Çelebi Yusufyan 5 lira
- Nazaret Bakırcıyan ailesi 5 lira
- Tüccar İsdepan İplikçian 4 lira
- Sur Takvoryan 1 lira
- Kerovpe Topalyan 20 frank
- Sivrisaryan ve Aznavuryan 20 frank
- Huliane M. Balyozyan 5 lira
- Makruhi G. Gürnlüyan 1 lira
- Sofi T. İspartalı 50 çift kız ayakkabısı
- Marina O. Kuyumcuyan 2 paket giysi
- K.H.Papazyan 1 paket kırmızı önlük. (s. 488)